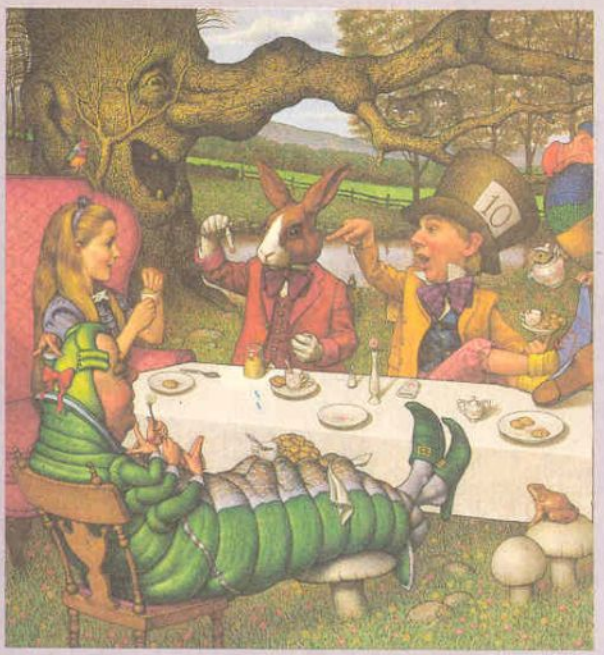
PAUL FEYERABEND

BİLGİ ÜZERİNE ÜÇ SÖYLEŞİ

METİS YAYINLARI

BİLGİ ÜZERİNE ÜÇ SÖYLEŞİ

Paul K. Feyerabend

Metis Yayınları
İpek Sokak No. 9, Beyoğlu/İstanbul

BİLGİ ÜZERİNE ÜÇ SÖYLEŞİ
Paul K. Feyerabend
Özgün Adı: Three Dialogues on Knowledge,
Blackwell, 1991

Dialogo Sul Metodo
© 1989 Gius. Laterza & Figli Spa, Roma-Bari
© 1993 Metis Yayınları

Dialoghi Sulla Conoscenza
© 1991 Gius. Laterza & Figli Spa, Roma-Bari
© 1993 Metis Yayınları

© Bu çevirinin bütün yayın hakları
Metis Yayınları'na aittir, 1993

Kapak Tasarımı: Semih Sökmen

Birinci Basım: Temmuz 1995

ISBN 975-342-080-3

Dizgi: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı: Yaylacık Matbaası, Cilt: Örnek Mücellithanesi

Paul K. Feyerabend

BİLGİ ÜZERİNE ÜÇ SÖYLEŞİ

İngilizce'den Çevirenler:
CEMAL GÜZEL
LEVENT KAVAS

METİS YAYINLARI

İçindekiler

Birinci Söyleşi
(1990)
7

İkinci Söyleşi
(1976)
57

Üçüncü Söyleşi
(1989)
141

Sonsöz
181

Birinci Söyleşi

1990

Birinci Söyleşi

(Söyleşi tanınmış bir üniversitedeki bir topluçalışma sırasında geçer. Daracık, içler acısı bir oda; içinde bir masa, sıralar. Pencereden bakılınca ağaçlar, kuşlar, park edilmiş arabalar, bir de kocaman bir çukur kazmakla uğraşan iki kepçe görülür. Yavaş yavaş odayı türlü türlü kişiler doldurur: yüzünden kendini beğenmişlik akan, koltuğunda bir yığın kitap, gözlüklü, ağırbaşlı bir öğrenci, Arnold; kızıl saçlı, alımlı, biraz şaşkın bir hanım kız, Maureen; hayta bir delikanlı, Leslie, en azından hayta kılıklı –o da öğrenci olabilir– hemen kirişi kırmaya teşne gibi; elinde defteri, özenle sivriltilmiş kalemiyle neyin nesi bilinmez biri, Donald; pırıl pırıl gözlüklerinin ardında alaycı gözleriyle Charles, Koreli bir öğrenci; ağdalı bir orta Avrupa ağzıyla konuşan yaşını başını almış bir bay, Seidenberg, yerini yadırgar gibi; Lee Feng, Çinli bir öğrenci, masanın üzerine koyduğu kitapların başlıklarına bakılırsa fizikçi ya da matematikçi; genç, sıkılgan Gaetano, şiirle uğraşan biriymiş gibi görünüyor; yaptığı işin Amerikan çeşitlemesinin sıradan alışkıları ile söz söyleme titizliğini yansıtan bir mantıkçı, Jack, kocaman bir çanta taşıyor... Sınıfın öğretmeni Dr. Cole girer, 32 yaşlarında, öğretim üyeleri arasına yeni katılmış, kendi çapında kafası çalışan biri, Donald Davidson'ın danışmanlığında kuşkuculuk üzerine bir tezi yenice bitirmiş, kendi anlayışına göre bilgi saçmaya can atıyor.)

Dr. Cole (ağzını açar).

(Kepçelerden biri gürler.)

(İkinci kepçe de gürler.)

Leslie (bir şey söyleyip güler; Donald söyleneni anlamıştır, bozulur).

Dr. Cole (işleri yoluna koymak için çıkar).

(Kepçelerin ikisi birden gürler.)

(On dakika sonra: Dr. Cole geri gelir, kapıdan eliyle çağırıp döner; ötekiler uysal uysal ardına düşer.)

Maureen (aralıkta yürürken Arnold'a): Çağcıllık sonrası yemek dersi mi bu?

Leslie (işitir, kahkahayı koyverir): Çağcıllık sonrası yemek ha? Tam yerine geldin. İşte bu ders o ders.

Arnold: Hayır, hayır. Bu bilgikuramı dersi.

Leslie: Yahu, ha o ha bu. Bırak kalsın.

Maureen: Ama ben aslında...

Dr. Cole (Başka bir odayı göstererek): Buyrun, burası.

(Şimdi kocaman, penceresiz bir odadayız; bir masayla yepyeni ama oldukça rahatsız sandalyeler var.)

Dr. Cole (masanın başına geçer): Bağışlayın, bir karışıklık yüzünden geciktik. Artık bilgikuramı dersine başlayabiliriz...

David ile Bruce (kapıda belirirler): Felsefe dersi bu mu?

Dr. Cole (çileden çıkmak üzeredir): Biri bu. Ama başkaları da var.

David (listeye bakarak): Yani şu bilgi... bilgi...

Bruce: Kuramı.

David: Hah, onu arıyoruz.

Dr. Cole (iyiden iyiye çileden çıkmıştır): Umarım ne yaptığınızı biliyorsunuzdur. Buyrun oturun. *(Kendisi de oturur, çantasını açıp kâğıtlarıyla* Theaitetos'*u çıkarır.)* Evet, daldan dala konmaktansa tartışmamız belli bir yere bağlı kalsa daha iyi olur diye düşündüm, bugün Platon'un *Theaitetos*'unu tartışalım demem ondan.

Jack: Artık onun çağı geçmedi mi?

Dr. Cole: Nasıl yani?

Jack: Yani *(çantasından kendi kitabını çıkarır)* bu adam iki bin bilmem kaç yıl önce yaşamış, ne çağcıl mantığı bilir ne çağcıl bilimi, ondan bilgiye ilişkin ne öğrenebiliriz ki?

Bruce: Peki bilginler bilginin ne olduğunu biliyor mu diyorsun?

Jack: Bilginler bilginin sözünü etmiyor, bilgiyi üretiyor.

Bruce: Hangi bilimleri düşünüyorsun bilmem, ama benim alanımda, toplumbilimde, "doğru yöntem" konusunda bitmez tükenmez bir tartışma var. Bir yanda istatistiksiz bilgi olmaz diyenler duruyor. Öbür yanda incelediğiniz alanı "içinizde duymalısınız", böylece tek tek durumları enine boyuna irdeleyip tıpkı bir romancı gibi yazarsınız diyenler. *The Social Transformation of American Medicine** diye bir kitap yayımlandığında epey gürültü kopmuştu; yazarı, Paul Starr, çok ilginç görüngüleri tartışıyordu, elinde belgeler de vardı, ama sayılar yoktu; etkili toplumbilimciler ona kulak asmadı; yine o ölçüde etkili başka toplumbilimciler Starr'ı savunarak istatistiğin kullanılış biçimini eleştirdiler. Ruhbilimde de davranışçılar, içebakışçılar, sinirbilimciler, uygulayıcı ruhbilimciler var...

Jack: Eh evet, toplumbilimleri...

Bruce: Onlar da bilim ama, değil mi?

Jack: Sizin Newton'mki gibi yalın, güzel, başarılı bir kuramınız var mı?

David: Yok elbet! İnsanlar gezegenlerden daha karmaşıktır! Ona bakarsan, sizin olağanüstü doğa bilimlerinizin hava durumu konusunda elinden birşey gelmiyor...

Arthur (önce kapıda durup dinlerken, girer, Jack'e): Bağışlayın, istemeden kulak misafiri oldum. Ben bilim tarihçisiyim. Bana kalırsa Newton'a ilişkin düşünceniz biraz yalınkat. Birincisi, "yalın, güzel" dediğiniz "başarılı" dediğinizle bir değil – en azından Newton'da öyle değil. "Yalın, güzel" – bunlar onun temel ilkeleri. "Başarılı" olan Newton'ın bunları uygulama biçimi. Bu-

* *Amerikan Hekimliğinin Toplumsal Dönüşümü* (ç.n.)

nu yaparken oldukça tutarsız birtakım yeni sayıltılar kullanıyor, aralarında Tanrı'nın birbirlerinden kopmalarını önlemek için gezegenlerin düzenine sürekli karıştığı sayıltısı da var. Üstelik Newton felsefe de yapar. İş görürken izlenmesi gereken yola ilişkin birtakım ilkeleri vardır. Araştırma ilkelerini ortaya koyar, bunları sürekli vurgular. Gelgelelim, araştırmaya koyulur koyulmaz bu ilkeleri çiğner. Söylediklerim pek çok başka fizikçi için de geçerli. Bir bakıma bilginler ne yaptıklarını bilmez...

Jack: İşin felsefesine kaçtıklarında, evet. O bulanık suya girince kafalarının da bulanmasını çok iyi anlıyorum.

Arthur: Ama kafalarının bulanıklığı araştırmalarını etkilemiyor diyorsunuz?

Jack: Ha, felsefeleri araştırmalarını bulandırıyorsa, felsefeyi bilimden uzak tutmak için bir gerekçe daha çıktı demektir.

Arthur: Nasıl uzak tutacaksınız?

Jack: Gözlemlere olabildiğince bağlı kalarak!

Arthur: Peki deneyler ne olacak?

Jack: Elbette, hem gözlemlere hem deneylere!

Arthur: Niye hem deneylere?

Jack: Çıplak gözle yapılan gözlemlere hep güvenilmez de ondan.

Arthur: Nereden biliyorsunuz?

Jack: Başka gözlemler söylüyor.

Arthur: Ne yani – bir gözlem başka bir gözleme güvenemeyeceğinizi mi söylüyor size? Bu nasıl oluyor?

Jack: Bilmiyor musunuz? Bakın –bir çubuğu suya batırın– kırık görünecektir. Ama dokunarak düz olduğunu anlarsınız.

Arthur: Bunu nasıl anlayacaksınız? Düzgünlük duygusu yanıltıcı olabilir.

Jack: Çubuklar suya sokulunca eğilip bükülmez.

Arthur: Bükülmez mi? Bana öğütlediğiniz gibi, gözlemlere bakarsanız hiç de öyle değil. İşte *(Dr. Cole'un önünde duran su dolu bardağı alıp içine bir kalem sokar)* – gördünüz mü?

Jack: Peki dokunduğunuzda ne duyacaksınız?

Arthur: Evet, doğrusunu söylemek gerekirse, soğukluğunu

duyuyorum, kalemin biçimi konusunda bir yargıda bulunabileceğimi pek sanmıyorum. Diyelim bulundum – bu durumda, sizin önerilerinize göre, tek yapabileceğim bir döküm çıkarmak: sudayken bakıldığında kalem kırık, sudayken dokunulduğunda düz, gözlerimi kapadığımda görünmez... diye bir dökümle "kalem" tanımlanıyor.

Jack: Saçma – kalem işte burada!

Arthur: Tamam, kimse bakmasa bile olduğu gibi kalan özellikler taşıyan bir nesneden sözetmek istiyorsunuz – sözedebilirsiniz; ama gözlemlerin ötesine geçmek zorundasınız.

Jack: Tamam. Katılıyorum. Ama sıradan sağduyu bunu söylüyor; felsefeyle bir ilgisi yok.

Arthur: Olmaz olur mu! Pek çok felsefe tartışması gibi şu önümüzdeki söyleşide geçen tartışma da düpedüz bu sorun üzerinde dönüyor!

Jack: Peki, bu felsefeyse varsın olsun. Bana kalırsa, nesnelerin salt gözlem dökümleri değil de kendi başına özellikleri olan varlıklar olduğunu varsaymak sağduyudan başka birşey değildir – bilginler de sağduyuya uyar.

Arthur: Yok canım, en azından bu tür bir sağduyuya uymuyorlar. Heisenberg ilk yazılarından biri üzerinde çalışırken, elimizde izge çizgileri, bunların sıklıklarıyla yoğunlukları var, der – öyleyse bize bunların, altlarına herhangi bir "nesne" konmadan nasıl birarada durduklarını gösteren bir kalıp bulalım. Böylelikle Heisenberg, dizeyleri ortaya atmıştır, bir parça karmaşık da olsa birtakım dökümlerdir bunlar.

Jack: Tamam – bu durumda, deneyimleri tersini söylemedikçe bilginlerin sağduyuya uyduğunu söyleyeceğim. Felsefeye yine gerek yok.

Arthur: İşler öyle kolay değil! "Deneyim" derken söylemek istediğiniz, karmaşık deney sonuçları.

Jack: Evet.

Arthur: Çoğunlukla karmaşık deneyler, hele yeni bir araştırma alanına girildiğinde, bir yığın eksik gedikle doludur. Kılgısal eksikler – donanımın bir parçası gerektiği gibi işlemez; kuramsal

gedikler – kimi etkiler gözardı edilmiş ya da yanlış hesaplanmıştır.

Jack: Bilgisayar kullanıyoruz.

Arthur: İş onunla bitmiyor ki. Bilgisayarlar yuvarlak hesaba göre düzenlenmiştir; bunlar birike birike sonuçları çarpıtacak bir kılığa girerler. Anlayacağınız bir yığın sorun var. Tek tek mıknatıslı uçları ya da yalıtık kuarkları bulma girişimlerini düşünün bir. Kimileri buldu, kimileri bulamadı, kimileri arada birtakım nesneler buldu...

Jack: Bunların felsefeyle ne ilgisi var?

Arthur: Durun, şimdi söyleyeceğim! En başta – yeni bir alandaki deneylerin hepsinin ilk ağızda aynı sonucu vereceğini varsaymanın pek akıllıca olmayacağında anlaşıyor muyuz?

Jack (kuşkuyla): Eee?

Arthur: Diyeceğim, iyi bir kuram, yetkin bir kuram bu görüngü yüzünden çıkmaza girebilir. "İyi" kuramdan, eksiği gediği olmayan, bütün deneylerle uyuşan kuramı anlıyorum. Eksikleri gidermek kimileyin yıllar, belki de yüzyıllar aldığı için, deney verileriyle uyuşmasa da kuramları ayakta tutmanın yolunu bulmamız gerekiyor.

Jack: Yüzyıllar mı?

Arthur: Ne sandınız? Öğecik kuramını düşünün! Demokritos çok, çok uzun süre önce ortaya atmıştı. Sonra sık sık, üstelik çağın bilgisine göre haklı gerekçelerle eleştirildi. Geçen yüzyılın sonuna doğru Avrupalı kimi fizikçiler bu kuramı bilimde yeri olmayan Nuh nebiden kalma bir ucube saydı. Ama yine de korundu, iyi ki de korundu, çünkü öğecikçi düşünceler bilime bayağı önemli katkılarda bulundu. Olmadı, dünyanın devindiği düşüncesini ele alalım. Bu düşünce eskiçağda vardı; Aristoteles sertçe, oldukça da yerinde gerekçelerle eleştirmişti. Ama belleklerden silinmedi, bu da onu alıp utkuya kavuşturan Koppernıngk için çok önemliydi. Çürütülmüş kuramları ayakta tutmak iyiymiş demek! Yalnızca deneyi, deneyimi izlememek de iyiymiş!

Jack: Ama neyi izleyeceğiz? İnancı mı?

Arthur: Hayır – biz bilgin olduğumuza göre uslamlamaları

kullanmaya çalışacağız. Şimdi bize gereken uslamlamalar gözlemleri gözönüne alacak ama son sözü onlara vermeyecek. Eldeki gözlemlerden bağımsız, yine de çürütülmüş belli bir görüşü destekleyen bir dünya varsayacak.

Jack: Ama bu doğaötesi!

Arthur: Çok doğru! Bir seçim yapmak durumundasınız – biliminiz verimli olacaksa ya inanca ya usa bel bağlayacaksınız. Doğaötesi, gözlemlere dayanmayıp nesneleri gözlemlerin anlattığından bağımsız biçimde ele alan bir dal diye tanımlanırsa, ikincisini seçtiğinizde doğaöteci olmanız gerekecek. Kısacası – iyi bilimin sürekliliği doğaötesi uslamlamalara bağlıdır; bu felsefe boyutu olmasa bugün bulunduğu yere gelemezdi...

Jack: Peki, bu konuda biraz düşünmem gerek! Ama öyle ya da böyle, felsefenin araştırmayla sıkı ilişkisi olacak – oysa burada Platon'da bulduğumuz ne? *(kitabı gösterir)* – neredeyse kıytırık bir söyleşi, ileri geri bir yığın konuşma...

Gaetano: Platon ozandı...

Jack: İyi, öyleyse benim dediğimi kanıtlıyor; bu kesinlikle bize gereken felsefe değil!

Arnold (Gaetano'ya): Bence Platon'a ozan diyemezsiniz! Şiiri yerden yere vurmuştur. Doğrusunu söylemek gerekirse, "felsefe ile şiir arasında bitmez tükenmez bir savaş"tan sözetmiş, kendisini de felsefecilerin yanına koymuştur.

Jack (yeniden saldırıya geçer): İşler düşündüğümden daha kötü! Hem şiiri sevmiyor hem doğru dürüst yazmayı bilmiyor, dönüp dolaşıp tatsız tuzsuz bir şiir biçimine kapılıyor...

Arnold: Durun hele! Açıklayayım. Platon şiire karşıdır. Ama bilimsel düzyazı denen neyse ona da karşıdır, bunu açıkça söylüyor...

Maureen: Bu söyleşide mi?

Arnold: Hayır, başka bir söyleşide, *Phaidros*'ta. Bilim yazısı büyük ölçüde yutturmacadır demeye getiriyor.

Bruce: Öyle bir yazı yok muydu – "Bilim Yazısı Yutturmaca mıdır?" diye?

Arthur: Evet, var – Nobel ödüllü Medawar'ın, ama neredey-

di bilmiyorum.

Arnold: Neyse – Platon'u kaygılandıran, düzyazının birtakım sonuçlar, belki birtakım uslamlamalar sunması, ama soru sorulduğunda dönüp dönüp aynı sözleri söylemesiydi.

Arthur: İyi ama, yazılı bir söyleşi de dönüp dönüp aynı sözleri söyler, ötekinden ayrıldığı tek yer, iletiyi bir değil bir çok kişinin söylemesidir. Yok yok, bilim yazısındaki asıl sorun, masal anlatmasıdır. Tom Kuhn nicemler devrimini yapanların sağ kalanlarıyla görüştüğünde, bunlar ilk ağızda, ne yazıp basmışlarsa onu yinelemişlerdi. Ama Kuhn hazırlıklıydı. Yazışmaları, özel tutanakları okumuştu, bunlar ayrı telden çalıyordu. Bunu söyleyince insanlar yavaş yavaş gerçekte nelerin olup bittiğini anımsadılar. Newton da bu örneğe uyuyor. Araştırma yapmak, eninde sonunda, oldukça kendine özgü gereçlerle etkileşime girmek demektir...

Jack: Yerleşik deney donanımları var.

Arthur: Deneyliklerde, gözlem odalarında olup bitenden siz mantıkçıların haberi yok! Yerleşik donanım sıradan araştırmalarda işimizi görür, ama sınırları biraz zorlayan araştırmalarda iş görmez. Bu durumda ya yerleşik donanım alışılmadık biçimde kullanılır ya da yan etkileri bilinmeyen yepyeni nesneler bulmak gerekir, dolayısıyla araçlarınızla tıpkı bir kişiyle tanışır gibi tanışıklık kurmanız gerekir – ama bunlar yayımlanagelen açıklamalarda yer almaz. Gelgelelim şimdi konu toplantılarda, topluçalışmalarda, küçük görüşmelerde tartışılıyor. Belli bir konunun tanımlanıp sürekli gündemde tutulduğu bu gibi tartışmalar, özellikle işlerin çok hızlı döndüğü yerde, bilimsel bilginin vazgeçilmez bir parçasıdır. Yalnızca son çıkan yayınları bilen bir matematikçi, bir yüksek erke fizikçisi, bir özdecik dirimbilimcisi olup biteni aylarca geriden izlemekle kalmaz, yayımlanan yapıtların neden sözettiğini bile anlamaz, ipin ucunu kaçırır. *Phaidros*'u ben de okudum, bana kalırsa Platon'un istediği tam da buydu; kendi deyişiyle "canlı bir alışveriş" istiyordu; bilgi böyle bir alışverişin herhangi bir işe yarar kesitiyle değil, alışverişin kendisiyle tanımlanabilirdi. Doğal olarak, kendi çağında da varolan,

üstelik oldukça gelişmiş bilimsel düzyazıya değil, söyleşilere başvurdu. Yine de bilgiyi taşıyan söyleşi değil, söyleşinin dayandığı, katılanların söyleşiyi okurken anımsadığı tartışmadır. Platon'un, en azından bu bakımdan çok çağcıl olduğunu söyleyeceğim.

Donald (sızlanarak): Artık Platon'a geçelim mi? Elimizde bir metin var – bilime ilişkin bütün bu konuşulanlar bana çok uzak, ayrıca bilgikuramı konusundaki bir çalışmada bunların yeri de yok. Burada bilginin ne olduğunu tanımlamamız gerekiyor...

Maureen: Benim de kafam karıştı; bu şey dersi değil mi?

Leslie: Çağcıllık sonrası yemek dersi, evet! Yine de haklısınız. Daha çok Platon'dan sözedelim istiyorum. Şimdi son sayfaya baktım *(Donald'ın önündeki kitabı almış, bir yer göstermektedir)* – bana çok tuhaf geldi. Herşey olup bittikten sonra Sokrates duruşmaya gidiyor. Öldürülmemiş miydi?

Dr. Cole: Bana kalırsa başından başlayalım.

Seidenberg: Birşey söyleyebilir miyim?

Dr. Cole (umutsuzca tavana bakar).

Seidenberg: Bakın, bence bu önemli. *(Leslie'yi göstererek)* Başta bu bayın felsefeyle bir ilgisi yok sanmıştım...

Leslie: Sen ne dersen de benim yine ilgim yok...

Seidenberg: Yok, yok, ilgilisiniz. Bakın! Son sayfaya göz atar atmaz birden ilgilenmeye başladınız.

Leslie: Evet, biraz tuhaf...

Seidenberg: Hiç de değil! Doğru, Sokrates dinsizlikle suçlanmış, halk meclisinin önüne çıkmak zorunda kalmıştı. Bunun sonuçlarından biri ölüm cezası olabilirdi. Başka bir söyleşide, *Phaidon*'da, artık ölüm cezasına çarptırılmıştır, gün batarken baldıran ağusu içmesi gerekmektedir; söyleşinin sonunda ağuyu içip ölür.

Maureen (şaşkınlığı geçmiş, ilgisi uyanmıştır): Yani Sokrates öleceğini bile bile felsefeden mi sözediyordu?

Leslie: Amma iş! Cellatların kapının dışında kendisini beklediğini bile bile konuşup duran bir öğretmen. Bu nasıl oluyor?

Seidenberg (coşkuyla): Onunla kalsa iyi. Profesör Cole'un

okuyalım dediği söyleşinin iki baş kişisi, Theaitetos ile Theodoros, gerçekten yaşamış, önde gelen iki matematikçi. Girişte söylendiğine göre, Theaitetos savaşta ağır yaralanmış, kısa bir süre sonra da kanlı basurdan ölmüş. Söyleşi bir bakıma onun anısına yazılmış. Bir yandan da yiğit bir savaşçı olan bu büyük matematikçinin anısına. Bunlar çok ilginç konular. Birincisi, bu bir söyleşi; sıradan hoş konuşma anlamında şiirle bir ilgisi yok; özel bir bilgi anlayışından kaynaklanıyor – üstelik bu anlayış, Arthur'un dediği gibi, bugün de capcanlı, *(Jack'e bir göz atarak)* "geçmişte kalmış konularda" değil, matematik ile yüksek erke fiziği gibi en saygın, en hızlı gelişen alanlarda. İkincisi, "varoluş boyutu" diyebileceğimiz bir yanı var – söyleşinin tümünün gerçek yaşamın sınır durumlarına yerleştirilişi. Yalnızca kavramların mantıksal özelliklerinin çözümlendiği, bundan öte birşey söylenemeyeceğinin düşünüldüğü çağcıl felsefenin büyük bölümünden bayağı değişik olduğunu sanıyorum.

David (duraksayarak): Derse hazırlanmak istediğim için söyleşiyi okumuştum. Ben de sonunu merak ettim. Ama sonucun tartışma üzerinde herhangi bir etkisini göremedim. Tartışma son girdiğim bir felsefe dersini andırıyor; bilginin deneyim olduğunu söyleyen biri var...

Dr. Cole: Algılama...

David: ...peki, bilginin algılama olduğunu söyleyen biri var, bir de karşı örnekler ileri süren biri, böyle gidiyor. Söyleşi bir parça uzun, orası öyle – ama *içinde* ölüme ilişkin birşeye rastlanmıyor. Sonunda Sokrates birdenbire mahkemeye gitmesi gerektiğini söylüyor. Acıktım, yemeğe gidelim de diyebilirdi. Neyse, burası yalnızca etkilemek için eklenmiş görünüyor, kavramlara bir varoluş boyutu katmıyor...

Seidenberg: Ama *Phaidon*'da...

Charles: Yanımda var *(bir kitap göstererek)* – sanırım burada iş daha da kötü. Nasıl başlıyor? Çömezleriyle Sokrates var. Bir de *(kitaptan okur)* "kucağında çocuğuyla" karısı. Kadın ağlıyor. "Şimdi," diyor, "arkadaşların son kez seninle konuşacak, Sokrates"; en azından anlatıcı Phaidon'un biraz küçümseyici an-

latımına göre böyle. "Kadınların bu gibi durumlarda söyleyeceği türden sözler söyledi" – kadını böyle anlatıyor. Peki Sokrates ne yapıyor? Arkadaşlarına, karımı eve götürün de biz yüce konulardan sözedelim diyor. Sizin anlayacağınız, duygusuzun biri.

Maureen: Ama ölmek üzere!

Charles: Adamın birini, sırf ölmek üzere diye, ciddiye alıp hıyarlık etmesine göz mü yumacağız?

Bruce: Üstelik hem suçlu hem güçlü.

Maureen: Niyeymiş?

Bruce: Kendisini suçlayan ama savunma fırsatı da tanıyan halk meclisi önünde kendisini savunması gerekiyordu, değil mi? Ama o tuttu hepsini tiye aldı – *Sokrates'in Savunması*'nı okuyun! Bunun üzerine daha ağır bir cezaya çarptırıldı. Karısına, çocuğuna saygısı olmadığı gibi meclise de saygısı yoktu.

Maureen: Ama inancı uğruna öldü, dönmedi.

Charles: Nazilerin yargılanması sırasında Göring de dönmedi. "Son kararı güç verir," demişti, "güç bizim elimizdeyken gün bizim günümüzdü." Sonra da kendini öldürdü, tıpkı Sokrates gibi.

Seidenberg: Bence insanları bu biçimde karşılaştırmamalısınız.

Leslie: Niye? İkisi de insan soyunun birer üyesi! Charles yerden göğe haklı. İnancınız uğruna ölmeniz sizi şıpınişi ermişlik katına çıkarmaz. Bakın burada ne diyor – şimdi gördüm. Sayfanın kıyısında bir 173 var, bu ne demek...

Dr. Cole (ağzını açar).

Arnold (daha atak davranır): Uzmanların genellikle gönderme yaptığı temel basımın sayfa numarası...

Leslie: Amma iş!

Arnold: Yo, çok kullanışlı. Bir yığın basım, bir yığın çeviri var, hepsi birbirinden değişik. Kimsenin bilmediği ama öylesine elimize geçmiş belirsiz bir çeviriye gönderme yapmaktansa temel basımdaki bu bir tek numarayı anarsın...

Leslie: ...neyse, burada söylemek istediği sıradan bir yurttaş ile felsefeci arasında bir ayrım bulunduğu. Felsefeci için söyle-

dikleri hoşuma gitti –"O konu senin, bu konu benim gönlünce dolaşır"– tıpkı bizim burada yaptığımız gibi; ben de onun için hâlâ burada duruyorum ya. Ama sonra mahkemede süre kısıtlı olduğu için "yargıç"ların koşuşturup durduğunu söylüyor. Sürekli koşuşturduklarından yargıçlarla dalga geçiyor, "çoğun yaşamlarını kazanmak için yarışırlar," diyor. Yalnızca yargıçlardan değil, sıradan yurttaşlardan da sözediyormuş gibi geliyor bana. Platon gibi paraları yok, çoluk çocuklarını geçindirmeleri gerekiyor. Yapyalın sorunları çözmek için bütün bir yaşamı gerektiren bir düşünüş yolu tutmanın onlara yararı yok – açlarından ölürler yoksa. Değişik bir biçimde düşünmeleri gerekiyor. İşte Sokrates onların sıkıntısını anlayışla karşılayıp buldukları çözümleri değerlendireceği yerde, tıpkı mecliste yaptığı gibi, alay edip küçümsüyor.

Dr. Cole: Bakın, bu Sokrates değil, Platon...

Leslie (biraz öfkelenmiş): Platon'muş, Sokrates'miş, kim takar? Burada, bu söyleşide "varoluş boyutu" ile görünen bir felsefe tasarımı var; söylediği de ne, insanların yaşamlarını sürdürmek, ailelerini korumak için düşündüğü, yaptığı ne varsa hepsinin küçümsenmeyi hakettiği.

Gaetano: Bence iyi bir yer yakaladın *(çantasından bir kitap çıkarır)* – yanımda *Phaidon*'un bir Almanca çevirisi var, girişini önemli bir eskiçağ uzmanı olan Olof Gigon yazmış. Sokrates'in karısıyla çocuğunu eve göndermesinden sözediyor. Dediği ne? "İkisi de, saygı duyulacak ama felsefe sahneye çıkar çıkmaz geri durması gereken, sıradan, felsefeden uzak insanlığın dünyasını yansıtıyor." "Geri durması gereken" – demek, bir felsefeci, kocası bile olsa, ağzını açar açmaz, felsefece incelmişlikten yoksun sıradan insanların adı okunmaz.

Maureen: Demek ölüm konusunda bütün bunları söylerken maval okuyorlar?

Gaetano: Hayır, sanmıyorum. Platon gerçek bilgi diye düşündüğünü yeni bir ölüm görüşüne bağlayarak dokunaklı kılmak istemiş. En azından çevreni *(Jack'e dönerek)* senin bilginlerinden daha geniş...

Charles: Bütün faşistlerin, senin deyişinle "çevreni geniş"tir, çünkü onlara göre bilim yalnızca "daha büyük bir bütünün parçası" ya da insanların bu bağlamda söylediklerinin hepsidir...

Seidenberg (ikircimli): Platon'dan sözetme biçiminizi bir parça yadırgadım. Biliyorum, derin bilgiye saygı duymanın çağı geçti; gerekçesini de anlayabiliyorum: derin bilgi çoğu kez kötüye kullanılmıştır. Yine de bence biraz ileri gidiyorsunuz baylar. Ben bilgi ile aydınlanmanın ciddiye alındığı bir kuşaktan geliyorum. Herkes bilginlerin varlığını bilirdi, onlara saygı duyardı, yoksullar bile. Bizim için aydınlarımız, felsefecilerimiz, ozanlarımız, bize ışık saçan, sürdüğümüz bu berbat yaşamın dışında başka şeylerin de olduğunu gösteren kişilerdi. Bakın ben çok yoksul bir aileden geliyorum, sözünü edip durduğunuz o "sıradan insanlar"dan biriyim; ama o insanları gerçekten tanıdığınızı sanmıyorum, en azından benim geldiğim ülkedeki yoksul insanları tanımıyorsunuz. Annem babam "Oğlumuz bizim elde edemediklerimizi elde etmeli, eğitim görmeli," demişti. "Bizim yalnızca uzaktan bakabildiğimiz, elimize alsak bile anlayamayacağımız kitapları okuyabilsin." Bunun için çalıştılar, yaşamlarını benim eğitim görmeme adadılar. Ben de çalıştım, bir ciltçinin yanına çırak girdim. Orada bir gün Platon'un yapıtlarının on dört ciltlik bir basımı elime geçti – biraz yıpranmıştı, yeni kapak geçirmem gerekiyordu. Neler duyduğumu bilemezsiniz. Vadedilmiş topraklar gibiydi – ama öylesine çok engel vardı ki. Bu kitapları satın almam, alıkoymam olanaksızdı. Diyelim aldım, anlayabilecek miydim? Ciltlerden birini açtım, Sokrates'in konuştuğu bir yer buldum. Ne dediğini anımsamıyorum, ama karşımda incelikle, biraz da hınzırca konuşuyor gibi gelmişti, onu anımsıyorum. Sonra Naziler geldi. Öteden beri Nazi yanlısı kimi öğrenciler vardı, kusura bakmayın baylar, tıpkı sizin gibi konuşurlardı, seslerinde bir küçümsemeyle. Çağ değişti, diyorlardı, unutalım bütün bu eskiçağ yazarlarını! Tamam, Platon çoğunlukla düzayak konulardan kaçınıyor, arasıra da onlarla dalga geçiyor. Ama bunların bir parçası olan insanlarla dalga geçtiğini

sanmıyorum; ne varsa bunlarda var diye tutturan bilgiçlerle alay ediyor. Sıradan insanlar, en azından benim tanıdığım sıradan insanlar böyle değil. Kendileri için olmasa bile çocukları için daha iyi bir yaşam umudu besler onlar. Biliyorsunuz, söyleşilerin tarihinde ilginç bir yan var. Platon'un, Sokrates'in ölümünden sonra yazdığı ilk söyleşilerin onun ölümüyle bir ilgisi yoktur. Bunlar, *Euthydemos* ya da *Ion* gibi nükteli, alaycı güldürülerdi. *Sokrates'in Savunması, Phaidon, Theaitetos* sonra gelir, olasılıkla Platon Pythagoras'ın ölümden sonra yaşam öğretisini özümsedikten sonra. Böylece ölüm yepyeni bir görünüme bürünür – son değil, başlangıçtır. Sokrates'in, gerçek Sokrates'in sizin dilinizde dendiği gibi, demokrasi devesini hamutuyla bir yutmadığı doğrudur. Bir bit yeniği olduğunu görmüştü. Demokrasiyi, yeterince çok kişinin oyu sağlanırsa, eşeğin at oluverdiği bir kurum diye alaya aldığı anlatılır. Peki, bizim bugün karşılaştığımız da bu sorun değil mi? Toplumda, özellikle demokraside bilimin yerini ele aldığımızda? Herşeye oyla karar verilemez – ama sınır nerede, onu kim çizecek? Platon için yanıt açıktı: konuyu incelemiş kişiler, bilge kişiler, sınırı onlar çizecek! Annem babam da ben de tıpatıp böyle düşündük. Kuşkusuz Platon'un hali vakti yerindeydi – ama bunu ona karşı kullanmayın! Parasını sınıfındaki öbür insanlar gibi gönül işlerine, at yarışlarına, siyasal oyunlara yatırmadı. Yoksul, çirkin, kılıksız Sokrates'i sevdi. Sokrates üzerine yazdı, yalnız onu ululamak için değil, tıpkı daha iyi bir yaşam için uğraşan çağımızın barışçı akımının yaptığı gibi, daha iyi bir yaşamın temellerini atmak üzere. Unutmayın – Peloponnessos savaşları, siyasal cinayetler dönemindeydi bunlar; demokrasi yıkılıyor, yeniden kuruluyor, kuyusu kazılıyordu. Diyeceğim bu insanlarla alay edeceğimize gönül borcu duymalıyız...

Lee Feng: Demek istediğinizi anlıyorum, efendim; söylediklerinize yakınlık da duyuyorum. Yalnızca bir topluluğun ya da ulusun bilge kişileri gereksindiğini düşündüğümden değil, herhangi birşey karşısında saygı belirtisi göstermeyen bir yaşamın bayağı sığ bir yaşam olduğunu düşündüğümden. Ama bu saygı sağlıklı bir kuşkuyla dengelenmeyince bir sorun ortaya çıkıyor.

Ülkemin yakın tarihi iyi bir örnek sanıyorum...

Gaetano: Öyle uzağa gitmeye gerek yok, bizde de örnekleri var; belki bunlar *(Lee Feng'e bakarak)* sizin sözünü ettiklerinize göre çok düzayak ama bence Leslie ile Charles'ın böylesine sert bir tepki göstermesinin nedeni de bu. Buradaki öğretmenlerle öğrencilerin kimileri alanlarındaki yol gösterici ışıklardan tanrıymışçasına söz ediyor; Nietzsche'den, Heidegger'den, Derrida'dan alıntı yapmadan tek satır yazamıyorlar, bütün yaşamları birkaç put arasında gidip gelmekle geçiyor gibi. *(Seidenberg'e)* Beyefendi siz, insanların bilge kişilerle, onların söyledikleriyle kişisel bir ilişkinin varolduğu bir toplulukta, öyle bir çağda yaşadınız belki. Günümüzde böyle kişisel ilişkilerin bulunduğunu sanmıyorum; sıradanlaştırıcı bir baskı var, dahası Platon'un istediği canlı konuşmanın yerini basmakalıp boş sözler aldı. İğrenç bir durum – Leslie ile Charles'ın bir eskiçağ yazarında bile benzer ya da benzer görünen birşeyle karşılaşınca böyle parlamasına şaşmamak gerek. Onunla kalsa iyi, bir de insanların demokrasi gözüyle görülmesi var, Atinalılar da Sokrates'i böyle görmüş anlaşılan. "Ha, şu bizim Sokrates," demişler, "biliriz, avanağın biridir, ortalıkta dolaşıp onun bunun başını ağrıtmaktan başka bir iş yapmaz – doğrusu kötü adam değildir, arada bir de akıllıca sözler eder." Aristophanes'in *Bulutlar* oyununu izlerken onunla alay etmişler – Sokrates de onlarla birlikte gülmüş. Saygıyla kuşku, kimileyin de alay birbirine karışmış. Daha da ileri gidebiliriz. Herakleitos'a inanacak olursak, o çağda Efesliler şöyle diyesiymiş: aramızda üstün birini istemiyoruz, o gitsin başka yerde, başkalarıyla yaşasın. Bence böyle bir tutum çok anlamlı. Özel bilgileri olan insanların topunun değil, yalnızca özel bilgilerinden ötürü özel davranış bekleyenlerin sürülmesi anlamına geliyor. Öyle ya da böyle, alay, cinayetten ya da eleştirenin eleştirilen kişinin üstüne basarak yükselmesini sağlayan kıyasıya eleştiriden bin kat iyidir – budalalara saldırarak yücelemezsiniz. Yeteneksiz yazarların, başka yeteneksiz yazarları dillerine dolayıp ciddiye alınmaları gerektiğini söyleyip durmaları bu yüzdenmiş gibi geliyor bana.

Dr. Cole: Sanırım konumuzdan bayağı uzaklaştık. Üstelik, bir yazarı bağlamından koparılmış birkaç satıra bakarak yargılayamazsınız. Öyleyse, söyleşiyi daha tutarlı bir biçimde okumaya başlayalım, değerine de sonra karar verelim derim ben. Platon' un bilgi konusunda söyleyeceği çok ilginç sözler vardır – sözgelimi görecilik konusunda. Görecilikten sözedildiğini duymuşsunuzdur sanıyorum.

Charles: Feyerabend mı yani?

Dr. Cole (afallamış): Yok canım, nereden çıkardınız? Ama ne söylerseniz söyleyin, söylediklerinizi nasıl temellendirirseniz temellendirin, hepsinin bir "kültür bağlamı"na, başka deyişle, paylaştığınız yaşama biçimine bağlı olduğunu gösterir gerekçeleri bulunduğunu düşünen bilgili kimseler var.

Lee Feng: Bilimsel yasaların genelgeçer olmadığı anlamına mı geliyor bu?

Dr. Cole: Evet! Batı uygarlığı içinde yer alıyorsanız doğrudur bunlar, bu uygarlığın geliştirdiği kurallarla ölçülere göre doğrudur – ama başka bir kültürde doğru olmamakla kalmaz, anlamsız bile olurlar.

Jack: Çünkü insanlar bunları anlamaz.

Dr. Cole: Yo, yalnızca anlamadıkları için değil, anlamlılığı, anlamsızlığı değerlendirme ayıraçları başka olduğu için. Kepler'in yasaları önlerine konduğunda "Anlamı ne?" demekle kalmazlar – "saçmalık," derler.

Bruce: Soran olmuş mu?

Dr. Cole: Bilmiyorum – ama önemi yok; görecilerin burada ileri sürdüğü mantıksal bir sav.

Jack: Yani "Afarlar Newton'ın kuramıyla karşılaştıklarında 'saçma' der," demiyorlar, "Afarların geliştirdiği düşünce dizgesinin örtük ayıraçlarıyla değerlendirildikte, Newton'ın kuramı saçmadır," diyorlar.

Dr. Cole: Evet.

Jack: Öyleyse Afarların ya da ona gelesiye herhangi bir kültürün, böylesi yargılarda bulunmaya yarayacak bir "düşünce dizgesi" olduğu varsayılıyor.

Dr. Cole: Elbette.

Jack: Ama var mı? Hem bu deneysel bir soru değil mi? Bu deneysel soruyu kim sorgulamış?

Dr. Cole: Dilbilimciler, toplumbilimciler.

Jack: Peki Newton'ın kuramı bir kültüre ya da bir döneme göre saçmaysa bu kültürün insanları onu nasıl öğrenecekler, kuramın kendisi nasıl varolabilmiş?

Bruce: Devrimler var – Kuhn'un kitabını okumadın mı? Değişik düşünme yolları arasındaki geçişler ölçütleri, temel ilkeleri, daha bir sürü şeyi değiştiriyor.

Jack: Laf! Kuhn'u pek iyi bilmiyorum ama böyle bir devrim nasıl oluyor acaba? Devrim sırasında insanlar tartışmıyor mu?

Bruce: Tartışıyorlar.

Jack: Anlaşıyorlar mı?

Dr. Cole: Bir bakıma hayır.

Charles (dudak bükerek): "Bir bakıma," demekle şunu mu söylüyorsunuz: uslamlamaların yalnızca bir dizgeye göre anlamlı olduğu görüşü bakımından.

Dr. Cole: Evet.

Charles: Ama Jack bu görüşü sorguluyor, dolayısıyla Jack' in sorduğuna, geçiş dönemi tartışmaları anlamlı mı sorusuna karşılık verirken onu kullanamazsınız. Başka bir biçimde yanıt vermeniz gerekiyor.

Dr. Cole: Nasıl?

Charles: Sözgelimi, insanların bu gibi uslamlamalara nasıl tepki gösterdiğini irdeleyerek.

Dr. Cole: Bakın, tarihin bize öğrettiklerinden biri, yeni topluluklar oluşurken eski toplulukların yokolduğu...

Charles: Bu, geçiş dönemi tartışmalarının bir etkisi olmadığını kanıtlar demeye mi getiriyorsunuz?

Dr. Cole: Artık iş tartışmadan çıkıyor, değiştirmeye geliyor. Yeni yeni ölçütleri olan yeni topluluklar oluşuyor.

Charles: O kadar da değil! Birincisi söylediklerinizi gerçeğe tam uymuyor. Sözgelimi, önceden Aristotelesçi olan pek çok kişi ya Koppernıngk'i ya da Galileo'yu okuyarak, ya da Galileo'yu

dinleyerek Kopperningkçi olmuştu. Yeni topluluklar varolmasına vardı ama bu topluluklar eski inançlarından ayrılma konusunda tartışırken eski yol yordamlarını koruyorlardı. Toptan bir "dizge" değişikliği olmadı. İkincisi, sözkonusu olan değiştirmeydi diyelim – bu insanlar neye döndü? Ya dizge olduğu gibi duruyordu, dolayısıyla değişme yoktu, ya da dizge kalmamıştı, dolayısıyla herhangi birşeye dönmek sözkonusu değildi. Hayır, işler böylesine yalın olamaz. Bana kalırsa geçiş dönemi uslamlamaları herkes için anlamlı değildi, çünkü herkes için anlamlı olabilecek uslamlama yoktur; kimileri için anlamlıydı, bu da "dizgeler" olduğu, ancak dizgelerin söylenenlere anlam kazandırdığı görüşü yanlış demektir.

Jack: Ağzına sağlık. Bir uslamlamanın inandırıcılığı ölçütlere bağlıdır, devrim de bunları değiştirir. Öyleyse, görünüşe göre ya devrim uslamlamalara dayandırılamaz ya da uslamlamaların inandırıcılığı bir "düşünce dizgesi"ne bağlı değildir – ikincisi doğruysa görecilik yanlıştır. Öte yandan, doğruysa, bir tanık bize bambaşka bir dizge sununcaya dek bir dizgeye saplanıp kalmışız demektir, sonra da yeni dizgeye saplanıp kalırız. Tuhaf bir görüş!

Donald: Platon bu görüşü tartışıyor mu?

Dr. Cole: Batı tarihindeki ilk görecilerden birini tartışıyor, Protagoras'ı.

Bruce: Peki o günden bugüne görecilik biraz ilerlememiş mi?

Dr. Cole: Hem evet hem hayır. Temel tutum bugün de Protagoras'ınkine çok benziyor, ama artık sorunu gerçekte olduğundan daha çetin gösteren bir sürü koruyucu donanım var.

Bruce: Yani – Protagoras tıpatıp çağcıl görecilerin söylediğini söylüyor, ama daha yalın bir biçimde mi diyorsunuz?

Dr. Cole: Öyle denebilir. Ama artık söyleşiye başlayalım!

Lee Feng: Efendim, neresi?

Dr. Cole: 146... Sokrates Theaitetos'tan bilgiyi tanımlamasını istiyor.

Arthur: Bana saçma geliyor bu.

Jack: Ne?

Arthur: Bilgiyi tanımlamak.

Jack: Bu hem bilimlerde hem başka yerde hep izlenen yol. Kullanışsız, upuzun bir anlatım var, onun için bir kısaltmaya gitmeye karar veriliyor, neyin neyle kısaltıldığını söyleyen tümce de tanım oluyor.

Arthur: Ama buradaki durum sizin anlattığınızın tam tersi! Bilgi hep var, sanatlarla zanaatlar var, değişik kolları var, Theodoros ile Theaitetos'un epeyce matematik bilgisi var, böyleyken Theaitetos'un bu kocaman yığını kısacık bir kılığa sokması bekleniyor. Uzun bir dilegetirişi kısaltmak değil, bu irili ufaklı yığının, üstelik sürekli değişen öğeleri için ortak bir özellik bulmak sözkonusu.

Jack: Tamam, bir yerden bir sınır çizmemiz gerekiyor, özellikle günümüzde, yıldız falını, cadılığı, büyüyü diriltmek isteyen bunca insan varken. Bilgi olanlar var, olmayanlar var – bunda anlaştık mı?

Arthur: Kuşkusuz. Ama yalınkat bir dilegetirişle, bir kez çizildi mi bir daha değişmeyecek bir çizgi çekilebileceğine inanmıyorum. Bir trafik kuralı gibi bile çizemezsiniz. Alabildiğine karmaşık bir tarihsel sürecin parçası olarak sınırlar çıkar, silikleşir, yiter...

Jack: Ama öyle olmuyor. Felsefeciler oldum bittim sınır çizmiş, bilgiyi tanımlamış...

Arthur: İyi de tanımlarını kim kullanmış? Bakın. Newton ışıkbilgisi alanındaki araştırmasını savunurken bir sınır çizmiş, sonra hemen silmiş. Araştırma yalınkat çizgilere uymayacak denli karmaşıktır. Theaitetos da bunu biliyor! Sokrates soruyor: "Bilgi nedir?" Theaitetos'un karşılığı...

Donald: Nerede?

Arthur: 146'nın ortalarında bir yerde. Evet, bilgi "Theodoros'tan öğrendiğim bilimlerin hepsi –geometri ile demin saydıkların," diye karşılık veriyor– gökbilimden, uyumdan, aritmetikten sözediyor. Sonra "Köşkerle öbür zanaatçıların sanatlarını da katacağım – bunların tek tek hepsi bilgidir," diye sürdürüyor. Bu

çok güzel, yetkin bir karşılık: bilgi karmaşıktır, başka başka alanlarda başka başkadır, dolayısıyla da "Bilgi nedir?"e en iyi yanıt sayıp dökmektir. Ben olsam birtakım ayrıntılar ekler, her alandaki değişik okulları anardım. Neyse, bilginin, onun gibi bilimin de bir tek yalın dilegetirişe sığdırılabileceği düşüncesi kuruntudur.

Arnold: Kuruntu değil, yapılmış bir iş. Sözgelimi, belirlemelerden biri bilgi eleştirilebilendir diyor.

Bruce: Ama herşey eleştirilebilir, yalnızca bilgi değil.

Arnold: Evet, daha daraltmam gerekiyor: ancak savı ileri süren kişi savından hangi koşullarda vazgeçeceğini önceden söyleyebiliyorsa bir bilgi savı vardır.

Leslie: Bu "bilgi"nin değil, "bilgi savı"nın tanımı.

Arthur: Önemi yok, tersine, karşı çıkışımı şimdi daha açık dile getirebilirim: Sizin "bilgi savı" tanımınıza göre, bilimsel kuramların çoğu böylesi savlar değil, çünkü, karmaşık bir kuram verildiğinde, bilginler hangi belirli koşulların onları vazgeçireceğini önceden bilmezler. Kuramların çoğunlukla ayırdına bile varılmayan gizli sayıltıları vardır. Yeni gelişmeler bu sayıltıları su yüzüne çıkarır – sonra eleştiri başlayabilir.

Lee Feng: Bir örnek verebilir misiniz?

Bruce: Vereyim – sonsuz imlem hızları ancak özel görelilik kuramından sonra bilinir oldu. Senin tanımına bakılırsa, Newton kuramının 1919'da ne kılık alacağını daha 1690'da söyleyebilmemiz gerekirdi – bu da saçma. "Bilgi"nin tanımlanması isteği de tıpkı bunun gibi bir saçmalık. Sürekli yeni konular ortaya çıkıyor, eskileri değişiyor, bu da tanımın hem çok uzun, bir yığın özel koşulla dolu, hem de değişebilir olacağı anlamına geliyor.

Arnold: Ama düzmece konuları gerçek konulardan ayıracak bir ölçütün olması gerekir, bu ölçütü de varolan konulardan bağımsız olarak dile getirmen gerekir – yoksa nasıl nesnel bir yargıya varabilirsin?

Arthur: "Nesnel" mi – boş söz bunlar. Bilgiyi tanımlayan ölçütler gibi böylesine kesinleyici nesnelerin özenle irdelenmesi gerekmez mi sizce? Onları irdelediğimizde de ölçütler üzerine bir araştırma yapıyoruz demektir, bu araştırmaya ölçütler yol

gösterecektir – bilgi ile araştırmanın dışına çıkamazsınız. Ayrıca bir ölçütünüz var diyelim. O da yetmez. Ölçütle uyuşan birşeyin olmasını da isteyeceksiniz – yoksa ölçütünüz boştur. Bugün kimse "tekboynuz"un doğru tanımını bulmak için uğraşmaz.

Arnold: Ölçütümüzün herşeyin düzmeceliğini ortaya çıkarabileceğini kabul etmeye hazırım...

Bruce: Peki, bu düzmece şeylerin kimilerini kullanmayı sürdürüp onları başka düzmece şeylerden ayırmayacak mısın? Sözgelimi hekimlerin kimilerine ötekilerden daha çok güvenmeyecek misin? Ya da bir depremi kestiren yıldızfalcısına değil de güneş tutulmasını kestiren gökbilginine güvenmeyecek misin? Güveneceksen, ölçütünün kendisinin düzmece olduğu ortaya çıkar; güvenmeyeceksen nalları dikersin.

David: Ama yasal amaçlı birtakım tanımlara gerek var. Sözgelimi, kiliseyle devleti ayıran, kamu okullarında dinsel görüşlerin değil bilimin öğretilmesini buyuran yasalar. Köktendincilerin birtakım görüşlerini bilimsel kuramlar adı altında ilköğretime sokmaya çalıştığı durumlar olmadı mı?

Arthur: Evet, Arkansas'ta. Uzmanlara danışılıp kimi yalın tanımlar ortaya kondu, işin içinden çıkıldı.

Charles: Tamam, bu olsa olsa yasal uygulamaların düzeltilmesi gerektiğini gösterir.

Donald: Söyleşiye dönelim isterseniz. Bir döküm yeter diyorsunuz. Ama Sokrates karşı çıkıyor!

Arthur: Nasıl karşı çıkıyor?

Maureen: Pek çok değil, bir tek şey istiyor.

Bruce: Biz de ondan sözediyorduk – *hem* istediği tanımı *hem* elle tutulur birşeyi birarada bulamaz.

Maureen: Ama bir tek sözcük var "bilgi"; öyleyse niye tek birşey olmasın?

Arnold: "Daire" tek bir sözcük, ama geometrideki daire var, apartman dairesi var, onun da ille geometrideki daire biçiminde olması gerekmiyor, bir de mantık dairesinde konuşmak dediğimiz birşey var, o mantık dairesinin sınırları da bir çemberle çizilmiş değil...

Maureen: Ama aynı şey değil! Bir tek gerçek daire var, ötekiler, nasıl diyorsunuz...

Gaetano: Eğretilemeler?

Lee Feng: Benzetmeler?

Leslie: N'olmuş – bir tek sözcük, bir çok anlam, bir çok şey. Sokrates böyle şeylerin hiç olmadığını varsayıyor...

Gaetano: Dahası, sondan önceki parçada...

Leslie: Nerede?

Gaetano: 145'in sonuna doğru –ama İngilizcesinde yok, Yunancasına bakmak gerekir– üç değişik sözcük kullanıyor, *episteme* (ile ona karşılık gelen eylem), *sophia* (aynı kökten iki sözcük daha), bir de *manthanein*.

Leslie (Seidenberg'le ince ince alay eder): Sizin büyük, bilge Platon'unuz!

Lee Feng: Ama Theaitetos bilginin nasıl bir bütün olarak görülebileceğini söylüyor. Doğru, Sokrates'in söylediği katı bir inanç olmakla kalmıyor, üstelik tutarsız. Theaitetos onu anlamlı kılmaya çalışıyor, oldukça ilginç bir biçimde. Söyleyeceğini söylemeden önce arkadaşlarıyla bir süre önce vardıkları bir matematiksel bulguyu anlatıyor.

Donald: O parçayı anlamaya çalıştım, ama neden sözettiğini bile kavrayamadım.

Lee Feng: Ama çok kolay. İşte, şuradan 147'nin ortalarından başlayalım, tam olarak 147d3.

Leslie: Bu ne demekti?

Arnold: Unuttun mu – temel basımın 147. sayfasının d bölümü (temel basımın her sayfası kolaylık sağlamak için altbölümlere ayrılmış), 3. satır.

Lee Feng (okur): "Theodoros bize dörtgenler konusunda birşeyler göstermek için çizimler yapıyordu..."

Donald: Benim elimdeki metinde böyle demiyor...

Leslie: Benimkinde de. Burada "Theodoros bize kökler konusunda birşeyler yazıyordu..." diyor.

Dr. Cole: Evet er geç bu sorunla karşılaşacaktık – çevirilerin hepsi aynı şeyi söylemiyor.

Donald: Çevirmenler Yunanca bilmiyor mu?

Dr. Cole: Hem biliyorlar hem bilmiyorlar. Platon'un Yunancası yaşayan bir dil değil, dolayısıyla metinleri temel almalıyız. Çoğu kez başka başka yazarlar aynı sözcüğü değişik biçimlerde kullanır, bunun için de yalnızca eski Yunanca sözlüklere değil, Homeros, Herodotos, Platon, Aristoteles, başkaları için özel sözlüklere de gereksinimimiz var. Üstelik burada matematikle ilgili bir parçayla uğraşıyoruz, konuşan da bir matematikçi. Matematikçiler çoğun sıradan sözcükleri terim olarak kullanır, anlamlarının ne olduğu da hep belli değildir. Sizin metninizde "kök" diye çevrilen *dynamis* genellikle güç, erk anlamındadır; iktisatta da kullanılır. Burada büyük olasılıkla dörtgen anlamına geldiğini çıkarmak bilginlerin epey vaktini aldı. Bunun gibi sorunlar daha güç bütün parçalarda karşımıza çıkar.

Donald: Ne yapabiliriz?

Dr. Cole: Yunanca öğrenin.

Donald: Yunanca mı öğreneyim?

Dr. Cole: Eh, ya da elinizdekinin "gerçekte" olup bitenin budanmış bir biçimi olduğunu görmeye alışın. (*Lee Feng'e*) Sizdeki çeviriyi elimizdeki parçanın özel güçlüklerini bilen biri yapmış gibi görünüyor...

Lee Feng (metne bakar): McDowell diye biri.

Dr. Cole: Ha, John – evet, ne yaptığını bilir, en azından burada. Gerisini okuyun!

Lee Feng: "Theodoros bize dörtgenler konusunda birşeyler göstermek için çizimler yapıyordu – üç adımkarelik bir dörtgenle beş adımkarelik bir dörtgenin, kıyı uzunluğu bakımından, bir adımkarelik bir dörtgenle ölçüştürülemeyeceğini göstermek için..."

Donald: Ölçüştürmek ne demek?

Lee Feng: Diyelim üç adımkarelik bir dörtgen var. Bu durumda sözkonusu dörtgenin kıyısı sonlu bir ondalık kesirle gösterilemez ya da daha yalın bir biçimde, payında bir tamsayı, paydasında da, ne denli büyük olursa olsun başka bir tamsayı bulunan bir kesirle.

Donald: Bunu nereden biliyorsunuz?

Dr. Cole: Kanıtı var...

Arthur: Doğrusunu söylemek gerekirse, çeşitli kanıtları var...

Dr. Cole: ...bir bölümü de eskiçağda biliniyordu. Oldukça yalın kanıtlar, ama oraya girmeyelim derim. Yalnızca kimi kanıtların olduğunu, bunları Theodoros'un da bildiğini, çizimlerle gösterdiğini kabul edelim.

Lee Feng (sürdürür): "...bir adımkarelik bir dörtgenle ölçüştürülemeyeceğini göstermek için; böylece durumların hepsini tek tek alarak onyedi adım kareye dek."

Jack: Bu sayıların tek tek hepsi için ayrı bir kanıt mı vermiş?

Dr. Cole: Evet. Theaitetos'un bilgi konusunda yaptığı gibi, üçün karekökünden başlayarak, tek tek her sayıya ayrı bir kanıt karşılık gelmek üzere oransız sayıların bir dökümünü veriyor.

Jack: Öyleyse, her sayı için, o sayıya uygulandığında, sayının oransız olup olmadığım gösteren tek bir kanıt olsaydı, bu kanıt oransızlığın genel bir ölçütü olurdu.

Lee Feng: Sorun da bu. Ama Thaitetos başka bir iş yapıyor. Bütün sayıları iki öbeğe ayırıyor, biri A çarpı A biçimindeki sayıları, öbürü A ile B birbirinden ayrı iki tamsayı olmak üzere A çarpı B biçimindeki sayıları kapsıyor. İlk türden sayılara kare sayılar, ikinci türden sayılara dikdörtgen sayılar diyor.

Jack: Ha, alanı kare sayılarla verilen dörtgenin kıyıları...

Lee Feng: Onlara "uzunluklar" diyor...

Jack: ...oranlı sayılar, alanı bir dikdörtgen sayıyla verilen dörtgenlerin kıyıları...

Lee Feng: ...onlara da üsler diyor...

Jack: ...oransız sayılar. Dolayısıyla, bu adlandırmada oransız sayılar üsler diye öbekleniyor, artık tek tek sayılmıyor. Çok ustaca.

Leslie: Sokrates de aynısını bilgi için yapalım mı diyor?

Dr. Cole: Evet.

Bruce: Ama bilgi sayılara benzemez.

Dr. Cole: Theaitetos'un söylediği de bu.

Bruce: Adam haklı. Sayılar yalın mı yalın, saydamdır, değişmez. Bilgi bayağı karmaşık olabilir, durmadan değişir, başka başka kişiler ona ilişkin bambaşka şeyler söyler. Sayılarla bilgi arasındaki ayrım, bir bakıma, yalın, genel yasaların olduğu temel fizikle, diyelim bir şu numarayı bir bu numarayı çektiğimiz havabilgisi arasındaki ayrıma benzer. Ayrıca bilgi hazır bulunmuyor, insanlarca yapılıyor, bir sanat yapıtı gibi...

David: Bilgi toplum bilimidir mi demek istiyorsun?

Bruce: Toplum bilimi değil, toplumsal bir olgu. Görünüşe bakılırsa Sokrates, bilginin tüm alanlarının matematikteki gibi pek çok değişik durumu kuşatan genel kavramlarla bu durumlara ilişkin kanıtsavlara dayanmasını istiyor. Peki, Sokrates Theaitetos'a ne karşılık veriyor?

David (metne bakarak): Ebe olduğu yollu bir yığın laf ediyor – bir dakika – Theaitetos'u istediği yere getiriyor, sonunda bir tanım veriyor: bilgi algıdır!

Maureen: Ee, tartışma çıkmıyor mu?

David (yeniden bakar): Hayır, Sokrates bir tanım verilmesi konusunda direniyor, Theaitetos da sonunda veriyor.

Arnold: Theaitetos'a çok yüklenmeyin, bu söyleşinin yapıldığı varsayılan dönemde topu topu 16 yaşındaymış.

Bruce: Hayır, ben Sokrates'ten sözediyorum. Sorun tartışılmıyor, bilginin, yalnızca matematiksel bölümünün değil, tüm bilginin matematiğe benzediği kabul ediliyor...

Dr. Cole: Tam öyle değil. Söyleşinin sonuna gelebilirsek tanımdan yoksun kaldığımızı göreceksiniz. Üç tanım önerilir, üç tanım da çürütülür, sonra Sokrates'in duruşmaya gitmesi gerekir. Sonraki düşünürlerin kimi Platon'u salt bu nedenden ötürü kuşkucu saymıştır. Okulun sonraki başkanlarından Karneades'in kendisi bile kuşkucuydu.

Leslie: Ama *Theaitetos, Devlet*'ten sonra yazılmamış mı?

Dr. Cole: Evet. Haklısınız. Genel varsayım bu. *Devlet*'te bilgi sorunu az çok karara bağlanmış görünüyor. *Theaitetos*'daysa yeniden havada kalıyor, çok sonra *Timaios*'ta, *Devlet*'teki kuramdan, insanların, toplumların, tüm evrenin gerçek, eksikli biçi-

miyle, gelişimiyle karşılaştırılması gereken bir taslak diye sözediliyor. Dolayısıyla bizim bakmamız gereken yalnızca bir söyleşi değil, bütün dizi.

Maureen: Okuduğumuz bu söyleşide karara bağlanan birşey yok mu?

Dr. Cole: Kimi şeyler var, örneğin görecilik konusu.

Charles: Protagoras'tan mı sözediyorsunuz?

Dr. Cole: Evet.

Charles: Ama çok kötü başlıyor. Theaitetos "Bilgi algıdır," diyor, Sokrates "Bu Protagoras'ın görüşü," diye karşılık veriyor, sonra da onun bir sözünü aktarıyor: "Kişioğlu herşeyin ölçüsüdür, varolanların varolduğunun, varolmayanların varolmadığının..."

Donald: Metne niye bağlı kalmıyorsun? Burada "olanların varoluşunun," diyor.

Dr. Cole: Unutmayın, bu bir çeviri! Bu durumda çevirmen bir açımlama veriyor.

Donald: Açımlama mı?

Dr. Cole: Evet, bizim dilimizde biraz tuhaf kaçacağı için sözcüğü sözcüğüne çevirmemiş, ama konuları dile getirmenin daha ince bir yolunu yeğlemiş. Bunu pek çok çevirmen yapar; Platon, kimi çevirmenlerin yalın bir terim bulduklarını düşündükleri yerlerde arasıra uzun betimlemelere başvurur. Ama çoğu kez bu terim Platon'da geçmez, dolayısıyla çevirilerinde açımlamanın üstüne bir de zaman kayması eklenir. Bütün bu nedenlerden ötürü, "Platon şöyle der", "Platon böyle der" gibi sözler ederken dikkatli olmamız gerekir...

Charles: Ama Platon'un kendisi pek dikkatli değil. Protagoras "kişioğlu"ndan sözediyor – sanırım her insan demek istiyor.

Dr. Cole: Evet, Yunanca ile Latince'de *insan* için başka –Yunanca'da *anthropos*, Latince'de *homo*–, *erkek* için başka –Yunanca'da *aner*, Latince'de *vir*– sözcükler vardır.

Charles: Bir insanın herşeyin ölçüsü olduğunu söylüyor – insanın nasıl ölçtüğünü söylemiyor– algıyla olabilir, sezgiyle olabilir, geçmiş deneyimle olabilir.

Arnold: Ama başka birtakım tanıklıklar da var. Sözgelimi

Aristoteles, Protagoras'a göre teğetin bir çemberi bir tek noktada değil birçok noktada kestiğini söyler; buna bakılırsa algıya dayanıyor anlaşılan.

Charles: Evet, her nicem kuramcısı tıpkısını söyleyecektir, ama algıları böyle dediği için değil, hem, 167'ye bakın, orada Sokrates Protagoras'a görüşlerini enine boyuna anlattırıyor. Burada Sokrates'in demesine göre Protagoras öğretmeni hekimle karşılaştırıyor. Hekim ilaçlar kullanarak sayrıyı sağaltır diyor. Sayrı kötü bir durumda olduğunu algılıyor, Protagoras'a göre haklı olarak kötü bir durumda olduğunu söylüyor. Hekim sayrının kötü durumunu iyileştiriyor – doğruyu yanlışa çevirmiyor, çünkü sayrının yargısı, herşeyin ölçüsü olmakla, hep doğrudur. Aynı biçimde, diyor Protagoras, söylevci de "kötüdense iyinin kent için doğru görünmesini sağlar" ya da, ben olsam şöyle derdim, bir kentte oturanlara doğru görünmesini. İmdi İyi ile Kötü, Doğru ile Eğri algıya ilişkin terimler değil – insanlar İyi ile Kötü üzerine bambaşka bir biçimde yargıda bulunur, ama bulunur, dolayısıyla da onların ölçüsüdür. Böylece Platon'un kendisi, Protagoras'ın bu ölçü ilkesi ile bilginin algı olduğu düşüncesinin özdeşleştirilmesiyle çelişen bir anlatımı sunar. Protagoras'ı ham bir deneyciye çevirmek, düpedüz karalamadır.

Leslie: Ama bir de birisine soğuk bir başkasına sıcak gelen yel örneği var...

Maureen: Belki bu yalnızca bir örnek.

Leslie: Bir de herşey hep değişir düşüncesi...

Charles: O da Protagoras'ın insanın herşeyin ölçüsü olduğu yollu sözünden çıkmaz. Tersine, çevrelerini "ölçerken" kimi insan şeylerin hep aynı kaldığını görür, sıkıntıdan patlar...

Maureen: Ama bilimler gibi düzenlilikler, yinelenmeler bulan bir insan ürünü de var.

Arnold: Ama *Protagoras* diye başka bir söyleşi var, orada Protagoras'ın kendisi boy gösterip, bir kentin yasalarını çiğneyen kişilerin öldürülmesini öneriyor. Kent "ölçüp biçip" aşırı değişmenin kötü olduğuna, bir tür düzenliliği güvence altına almak için yasalar koymaya karar vermiştir, bu yasaları, gerekirse, sü-

rekli çiğneyenleri öldürerek savunur.

Leslie: Bu adama mı göreci diyorlar?

Dr. Cole: Bakın gördünüz mü, "göreci", "usçu", "deneyci" gibi genel terimleri kullanırken çok dikkatli olmalısınız.

Donald: Ama Protagoras'la değişme arasında ilişki kurmak anlamlı görünüyor. İnsan ölçüdür, ama insan sürekli değişir...

Charles: Kendimde, çevremde olup biteni ölçen bana göre değişmez! Kuşkusuz ben şu ya da bu bakımdan değişirim, ama pek çok görüşümü korurum, düzeltirim, onlar için daha iyi kanıtlar bulurum, ama aynı görüşler için...

Arnold: Peki buna kim karar verecek?

Charles: Protagoras'a göre ben, kuşkusuz.

Jack: Bana kalırsa işler öyle kolay değil. Size bakılırsa Platon, Protagoras'la değişme öğretisi arasında oldukça saymaca bir bağ kuruyor. Ama şu 154'teki örneğe bakın...

Donald: Zarlara mı?

Jack: Evet.

Donald: İşte bunu hiç anlamadım!

Jack: Kafanda belli sayıltılarla yaklaşırsan anlarsın. Altı zar var – dört zardan çok on iki zardan az. Bak, altıdan hiçbir şey çıkarmadık, altı aynı kaldı, yine de daha az oldu.

Donald: Saçma – "daha çok" ile "daha az" ilişkilerdir.

Jack: Ha! Öyleyse elimizde değişmez şeyler var, burada altı zar, şurada dört zar, orada on iki zar, bir de bunlar arasında değişik ilişkiler. İmdi, Protagoras'ın ölçü öğretisi de bir ilişki sunuyor, olanla ölçme etkinliği arasında bir ilişki. Ama burada elimizde değişmez varlıklarla onlar arasındaki ilişki yok, durum tam tersi – OLAN herşey ilişkiyle kuruluyor: ölçü onu OLDURUYOR. Onun için ben Sokrates'in 153d3'le sonrasında söylediklerinin upuygun olduğunu düşünüyorum. Görme sözkonusu olduğunda, gördüğümüz rengin ne gözlerimizin içinde OLDUĞUNU ne dışında OLDUĞUNU söyleyebilirsiniz, nerede kaldı başka bir yerde olduğunu söyleyesiniz; kendisinin de yerinin de algı sürecinde varolduğunu söylemeniz gerekir – bunlar olanla algılananı birleştiren bölünmez bir bütünün parçalarıdır.

Lee Feng: Einstein-Podolsky-Rosen bağlılaşımları!

Donald: Ne?

Lee Feng: Bu nicem kuramının ölçme süreci için söylediklerinin tıpkısı. Einstein'la arkadaşlarının, nesnelerin ölçülmeden önce bile belirli özellikleri olduğunu, tıpkı Platon'un kanıtlamak istediği gibi, kanıtlamak üzere ortaya attığı bir düşünce deneyi vardı. Devinirliklerinin toplamıyla konumlarının farkını bildiğimiz iki parçacığın bulunduğu çok özel bir durum tasarlıyorlar.

Donald: Tek bir sözcük bile anlamadım – bunun Platon'la ne ilgisi var?

Charles: Eh, bir felsefeciyi nasıl ele almak istediğine bağlı. Çağının bilgisine göre karşısındakiyle ne ölçüde başa çıkabildiğini mi görmek istiyorsun yoksa onun düşüncelerinin sonraki çağlara ne ölçüde kaldığını mı bilmek istiyorsun? Birinci yaklaşım çok ilginç ama bence ikincisi daha da ilginç. Ne de olsa bir tartışma savaşa benzer. Bir yan yenilir – dönemin savutlarına göre. Ama savutlar sürekli değişir. Yeni şeyler öğreniriz, matematiğimiz bir bakıma çok karmaşıklaşır, bir bakıma çok yalınlaşır –önceden sayfalarca süren bir kanıtlama bir bakarsın bir iki satıra inmiş– deney donanımlarımız değişir, falan filan. Dolayısıyla bugün yenilmiş bir düşünce yarın doğruluğu kanıtlanmış bir düşünce olabilir – dünyanın döndüğü düşüncesini anımsa. İlginçtir Platon Protagoras'ı çürütmeye girişirken, en azından bize, Protagoras'ın yirminci yüzyıl kuramını ne ölçüde öncelediğini gösteren bir algı kuramı ortaya koyuyor.

Donald: Ama nedir bu yirminci yüzyıl kuramı?

Lee Feng: Hı, biraz zor – ama anlatmaya çalışayım. Kuşkusuz belirsizlik bağıntılarını duymuşsunuzdur.

Leslie: Evet, Hasenberg.

Lee Feng: Heisenberg. Evet, yalınkat anlatayım, bağıntılar şunu söylüyor: konumla devinirliği birlikte bilemeyiz...

Donald: "Devinirlik" ne?

Lee Feng: Hız gibi birşey – yalnızca hız gibi düşünün. Neyse – bir parçacığın hem konumunu hem devinirliğini saltık bir kesinlikle bilemezsiniz. Birini iyice bilirseniz öbürü belirsizleşir

ya da tam tersi. Bakın bu bağıntıları çeşitli biçimlerde yorumlayabilirsiniz. Örneğin şöyle diyebilirsiniz: parçacık hep belirli bir yerde, belirli bir hızdadır ama ikisini birden bilemezsiniz, çünkü birisi için yapacağınız her ölçüm öbürüne ilişkin bilebileceklerinizi değiştirir.

Arnold: Öyleyse, bir parçacığın konumunu iyice bilip de hızını ölçmeye kalkarsam, bu çaba benim konuma ilişkin bilgimi yok mu edecektir?

Lee Feng: Öyle denebilir.

Leslie: Tuhaf!

Lee Feng: Bakın, belirsizlik bağıntılarının başka bir yorumu daha var. Bizim bilgimizin değil parçacığın kendisinin belirsizleştiğini söylüyor. Örneğin, parçacığın devinirliğini bir biçimde saltık bir kesinlikle saptayabilirseniz, yalnızca konumuna ilişkin hiçbir şey bilmemekle kalmazsınız, artık konumu diye birşey kalmaz.

Donald: Öyleyse bir parçacık değildir.

Lee Feng: Öyle denebilir. Konumla devinirliğe ilişkin söylediklerim başka pek çok fiziksel büyüklük çiftine de uygulanabilir, örneğin bir parçacığın *dönüşünün* x ile y bileşenlerine. Birlikte kesinlenemeyen bir çift büyüklüğe *tamlayan büyüklük* çifti denir. Konumla devinirlik bu anlamda birbirinin tamlayanıdır ya da, daha doğrusu, belirli bir yerdeki her konum bileşeni aynı yöndeki devinirlik bileşeninin tamlayanıdır. İmdi Einstein'la arkadaşları bir durum kurmuştu...

Charles: Bir düşünce deneyi mi?

Lee Feng: Evet, Einstein ilk ortaya attığında bir düşünce deneyiydi – daha sonra gerçek bir deney oldu. Einstein, nicem kuramının kendisinin, kimi sıradan sayıltılarla birlikte alındığında, tamlayan büyüklüklerin eşzamanlı kesin değerlerinin olduğu sonucuna vardığını göstermek üzere özel bir durum kurmuştu. Uslamlamayı açıklamaya çalışayım – ama anlamadığınız yerde kesin.

Leslie: Kaygılanma, keseriz.

Lee Feng: Einstein R ile S gibi iki parçacık varsayar, ayrıca

bunların gerek varlıklarını gerek devinirliklerinin toplamını bildiğimizi varsayar.

Donald: Ama yerle çabukluğu birarada bilemeyiz, daha demin söyledin!

Lee Feng: Yerden göğe haklısınız. Gelgelelim ikisinin kimi bileşimlerini bilebiliriz, örneğin bize uzaklığı veren iki parçacığın yerlerinin farkı ile devinirliklerinin toplamını – bu ikisini saltık bir kesinlikle bilebiliriz.

David: Nasıl olur?

Lee Feng: Bakın, şimdilik sözüme güvenin – yoksa bir adım yol alamayız. Şimdi R'nin yakınımızda kaldığını, S'nin bizim R' nin çevresinde yapacağımız herhangi bir şeyden etkilenmeyecek denli uzaklaştığını varsayalım. İmdi R'nin konumunu ölçüyoruz – bunu saltık bir kesinlikle yapabiliriz.

Bruce: Hiçbir ölçmede saltık kesinlik yoktur – hep birtakım yanlışlar olur.

Lee Feng: Unutmayın, bu nicem kuramıyla ilgili bir düşünce deneyi! "Saltık kesinlik", şimdilik böyle bir kesinliğe varılmasının hiçbir nicem kuramı yasasıyla çelişmediği anlamına geliyor. Böylece, R'nin konumunu ölçeriz – R ile S'nin uzaklığını biliriz, yalnızca S'nin ölçmeden *sonraki* konumunu değil *hemen önceki* konumunu da çıkarsayabiliriz, çünkü S, R üzerinde yapılacak bir ölçümden hiç mi hiç etkilenmeyecek ölçüde uzaktır. Aynı nedenden ötürü, biz ölçelim ölçmeyelim, S'nin *hep iyice belirlenmiş bir konumunun* olduğunu da söyleyebiliriz, çünkü ölçüm herhangi bir zaman yapılmış olabilirdi. Hıza uygulandığında aynı uslamlama bize S'nin *hep iyice belirlenmiş bir devinirliği* olduğunu söyler – öyleyse, belirsizlik bağıntılarının yukarıda verdiğim ikinci yorumunun tersine, hep iyice belirlenmiş bir konumu ile iyice belirlenmiş bir devinirliği vardır.

Jack: Tamam, besbelli bu yorumdan vazgeçeceğiz.

Lee Feng: Ama vazgeçemeyiz! Onun ortaya atılmasının bir nedeni vardı. Görünüşte çatışan deney sonuçlarını bağdaştırmaya elverişli tek yorum budur.

Leslie: Peki öyleyse, düpedüz, bir ölçümün çok uzakta bile

olsa bir nesneyi etkilediğini söylemeliyiz...

Charles: Bu da tıpatıp zar örneğine benzer – nesneler birşey eklenmese de, çıkarılmasa da değişir...

Lee Feng: Orada yaptığımızı burada da yapmazsak elbette – konumla devinirliğin ilişkiler olduğunu, parçacıkların içindeki özellikler olmadığını, salt ilişkilerden bağımsız olarak değişmez özellikler taşıyan nesneler arasındaki ilişkiler değil, özelliklerinden bir bölümü etkileşimle oluşan nesneler arasındaki ilişkiler olduğunu söylemezsek – tıpkı Platon'un geliştirip Protagoras'a yüklediği görme kuramında olduğu gibi. Bu bence çok ilginç, çünkü Platon'un Protagoras'a karşı savlarının, bayağı bayağı yerleşmiş de olsa nicem işleybiliminin de karşısına çıkarılabileceğini gösteriyor.

Donald: Valla, ne diyorsunuz anladıysam Arap olayım! Ama söyleşiyi okudum, Sokrates sizin nicem işleybilimiyle ilişkisini kurduğunuz bu düşünceyi çok derli toplu bir biçimde çürütüyor. Bir örneği alalım: "Bilgi algıdır" savını. Şimdi, size bakıyorum, sizi algılıyorum, sizin orada olduğunuzu biliyorum. Gözlerimi kapıyorum, artık sizi algılamasam da orada olduğunuzu yine biliyorum. "Öyleyse," diye bir sonuca varıyor Sokrates, "bilgiyle algının bir olduğunu evetlemekte apaçık bir olanaksızlık var." Şimdi siz buna ne diyorsunuz?

David (atılır): Yeterince okumadın. Birkaç satır daha okusana!

Donald: Nereyi?

David: Şimdi aktardığın satırdan sonrasını! Ne diyor?

Donald (okur): "Beceriksiz horozlar gibi, utkuya ulaşmadan, tartışmadan kaçıp çalımla ötüyoruz." Bunu anlamadım.

Bruce: Anlamayacak ne var? Buraya dek ileri sürdüğü savların düzmece olduğunu söylüyor.

Donald: Böyle birşeyi niye yapsın – niye önce bir yığın karşısav kurup, çünkü bundan başkaları da var, sonra da bunların değersiz olduğunu söylesin?

Dr. Cole: Çünkü bilgiçlerin yaptığı buydu, o da onların tartışma biçimini sergilemek istiyordu.

Donald: Karşı örnekler kullanarak mı diyorsunuz?

Dr. Cole: Kesinlikle.

Donald: Ama bilimlerde yapılan da bu değil mi, varsayımlar ortaya atıp bunları yanlışlamak için karşı örnekler kullanılmıyor mu?

Jack: Orası belli değil. "Kuzgunların hepsi karadır"ı al. Bu nasıl çürütülür?

Donald: Ak bir kuzgunla.

Jack: Ak bir kuzgun düşlerim.

Donald: Hayır, gerçek bir ak kuzgunla.

Jack: Ak bir kuzgun çizerim.

Donald: Çizilmiş bir kuzgun değil, kuşkusuz!

Jack: İşte Sokrates'in söylediği tam da bu. Gözlerimizi kapattığımızda yine *biliyoruz* ama *algılamıyoruz*, dolayısıyla bilgi algı olamaz – sav buydu. Çizilmiş bir kuzguna baktığımızda, bunun bir *kuzgun* olduğunu ama kara olmadığını, dolayısıyla bütün kuzgunların *kara olmadığını* görürüz. Yanlış olan ne? Bizi yönlendiren *sözcüklerin* uyması ya da uymamasıydı. Kuzgunlar sözkonusu olduğunda, "ak" sözcüğüyle doğru olarak betimlenmiş bir kuzgun olduğunu bulmak yetmez, aradığımızın ne türden bir aklık olduğunu da bilmemiz gerekir – bu da kolay bir iş değil (diyelim, bir sayrılıktan ötürü rengini yitirmiş bir öbek kuzgun var – bu olayı nasıl ele alacağız?). Bilgi sözkonusu olduğunda algı dışı bilginin varlığını bulmak yetmez, aradığımızın ne türden bir algı dışılık olduğuna da karar vermeliyiz. İmdi bilgiyi algıyla özdeşleştiren bir felsefecinin (Protagoras'ın bunu yaptığı konusunda kimi kuşkular var) çok incelmiş bir algı kavramı olabilir, dolayısıyla onun kavramının içine biraz daha girmemiz gerekir. Örneğin, büyük olasılıkla (yalın anlamda) bellekle algının aynı nesneye ilişkin olduğunu varsaymayacaktır, çünkü Lee Feng'in demin burada nicem kuramıyla bağlantısını kurduğu algı kuramı ölçüsünde karmaşık bir bellek kuramı olacaktır.

Donald: Bu yanlışlamanın işlemediği anlamına mı geliyor?

Charles: Hayır, hayır, işliyor, ama oldukça karmaşık bir süreç. Yalın karşı örnekler yetmiyor – bunlar çizilmiş kuzgun den-

li düşsel olabilir, hem unutma, bu kavramsal bir sorun! Bizim sözünü ettiğimiz gözlemler değil, onlarla ilişkili varlık türleri; doğaötesinden sözediyoruz! Her iyi çürütme doğaötesi yargılar içerir! Sokrates'in söylediği, yeni bir kuramın nesneleri yeni bir biçimde düzenleyeceği, bundan ötürü onu eski düzenlemeye uyan sözcüklerle karşılaştırarak çürütmenin haksız bir tür eleştiri olduğu. Einstein'ın, Podolsky'nin, Rosen'in eleştirilmesi tam da bu anlamda haksız bir eleştiriydi.

Donald (bezmiş): Öyleyse herşeye yeni baştan başlamamız gerekiyor.

Dr. Cole: Evet, başlıyoruz *(saatine bakarak)* – ama sanırım şimdi biraz daha çabuk ilerlemeliyiz, pek vakit kalmadı, gelecek sefer daha ileri gidip John Searle'ı ele almak istiyorum. Onun için Sokrates'in ortaya attığı ikinci eleştiri kümesini sıralayayım...

Donald: Ama şimdi bunlar gerçek eleştiriler, düzmece eleştiriler değil?

Dr. Cole: Evet, gerçek. İlk eleştiri geleceğe ilişkin.

Maureen: Ama ona daha çok var.

Dr. Cole: Evet, ama şimdi ele almayı yeğliyorum, çünkü çok kolay bir konu. 177'ye dönün, sonuna, 178'e dek. Protagoras'a göre iyi yasalar çoğu yurttaşın iyi olduğunu düşündüğü yasalardır. Ama yurttaşlar da iyi yasaların kenti geliştiren yasalar olduğunu düşünür – bunun için konmuşlardır. Peki yasa koyuculara iyi görünmüş, dolayısıyla onlar için iyi olan yasaların kenti yıkıma sürüklediği ortaya çıkarsa ne olur?

Leslie: Nesnel olarak iyi yasaların kenti yıkıma sürüklediği ortaya çıkarsa ne olur?

Donald: Ne demek istiyorsun?

Leslie: Bakın, besbelli Platon'un kafasında başka bir seçenek vardı. Protagoras'a saldırıyor, çünkü Platon'un idealarının Protagoras'ın kanılarından daha iyi olduğuna inanıyor. Ama Platon'un idealarının da tam da aynı sorunla yüzyüze gelir. Onlar oradadır, doğrudur, kimi kişilerin başkalarını baskı altına almak isteyip de kişisel olarak bunun sorumluluğunu üstlenmek istemediğinde hep ortaya çıkan bir sözcüğü kullanmak gerekirse, nes-

nel olarak geçerlidir – sonuç da yıkımdır.

Dr. Cole: Diyelim haklısınız, Platon'un kendisi de bir sorunla karşı karşıya. Ama Protagoras'ın da karşılaştığı bir sorun yok mu?

Jack: Ben öyle düşünmüyorum. Birkaç yıl önce insanlar "Bu yasalar bize iyi görünüyor, öyleyse bizim için iyidir," diyorlardı. Şimdiyse "Bu yasalar bize kötü görünüyor, öyleyse bizim için kötü," diyorlar. Bir çelişki yok, tıpkı benim salı günü "Kendimi iyi hissediyorum, öyleyse iyiyim," dememle çarşamba günü "Kendimi kötü hissediyorum, öyleyse kötüyüm," demem arasında bir çelişki olmaması gibi.

Arnold: Ama öyleyse, oldukça değişik bir sorun görüyorum ben. İnsanlar ne diye tartışır? Tartışma olması için A'nın B'nin söylediğiyle çelişen birşey söyleyebilmesi gerekir, bu da A ile B'nin söylediklerinin onların *ruhsal durumlarından* bağımsız olması gerekir demektir.

Jack: Hayır. Tartışma olması için, B'nin söylediğinin A'ya kendi söylediğinden değişik görünmesi yeter. Ayrıca, bu koşul gereklidir de: A ile B "nesnel olarak" çelişiyor, ama ikisi de bunun ayırdına varmıyorsa, tartışma çıkmaz. Platon'un idealarının yaşadığımız dünyada bir iz bırakması gerekir, ama onlar izlerini bıraktıktan sonra artık onlarsız edebiliriz.

Maureen: Ama böyle düşünüyorsan bir insanı dediğine nasıl getirirsin, hem niye dediğine getirmek isteyesin?

Jack: Sanırım Protagoras söylevciyi hekime, ama ilaç olarak hapları değil sözcükleri kullanan bir hekime benzetirken buna bir yanıt veriyor. Bir felsefeci düzeltilmesi gerektiğini düşündüğü birisini bulur. Ona yaklaşır, onunla konuşur. İşini iyi yaparsa, konuşma ilaç gibi gelecek, yoldan çıkmış görünen kişinin hem düşüncelerini hem de genel tutumunu değiştirecektir.

Maureen: Ama bu son söylenen, "Konuşma ilaç gibi gelecek" sözü, düpedüz olan birşey, birine öyle görünen birşey değil.

Jack: Hayır! Felsefeci işini iyi yaparsa, hem ona hem sağalttığı kişiye ilaç işlemiş görünecek, konuyu inceleyen bir toplumbilimciye de böyle görünecek – gerçi felsefeciyle çömezi böyle

bir ek öğreni olmadan da uzlaşmaya varabileceği için kimse ona gerek duymayacak ama olsun.

Maureen: Sence son ölçüt ikisinin de kendilerini iyi hissetmesi, öyle mi?

Bruce: Tüm kuramsal tartışmalar için doğru değil mi bu? Çok soyut bir kuram var, diyelim felsefede Hegel ya da fizikte üstünçekim. İnsanlar karşılıklı konuşuyor. Sen konuşmayı uzaktan dinliyorsun. Tek sözcüğünü bile anlamıyorsun ama işlerin düzgünce ilerlediğini görüyorsun – insanlar anlaşmazlığa düşüyor, ama ne yaptıklarını bilir görünüyorlar. Senin için hepten saçma sapan olsa da onlar neden sözettiklerini biliyormuş gibi görünüyor. Ha, nesnel olsun olmasın, gerek kılgısal yaşamda gerek alabildiğine soyut konularda kullandığın anlama ölçütü, bütün konunun önünde açılıvermesi, senin de bir dirençle karşılaşmaksızın içine dalabilmen.

Jack: Aynı şeyi fizik kuramı için de söyleyebilirsin. Kuram var, deneyler var...

Lee Feng: Bunların hepsi bilgisayarlarla yapılabilir...

Jack: Evet, yapılabilir, ama sorun şu – bütün bu donanım niye? – burada da kişisel yargılar işe karışıyor...

Lee Feng: Evet, sınırda...

Jack: *Nerede* oldukları önemli değil – sonucu belirleyen onlar! Bilginler birdenbire yapıp ettiklerinden sıkılırsa ya da her biri kendince sanrılar görmeye başlarsa, ya da konu gizemciliğe yönelirse, bilim kâğıttan yapılmış bir ev gibi çökecektir. Bak, fiziği tutan kişisel yargılar çoğunlukla herşeyi hesapla deney gibi gösterecek denli gizli, kendiliğindendir. Doğrusunu söylemek gerekirse, nesnellik izlenimini doğuran tam da bu düşüncesizliktir derim! Öyle ya da böyle kişisel yargı ya da yargısızlık sözkonusudur. Sanırım bir fizikçinin yazdığı bir kitap olacaktı...

Arthur: Fiziksel kimyacı – Michael Polanyi; onun *Personal Knowledge** adlı kitabından mı sözediyorsunuz...

Maureen: Bu konuşma kafamı karıştırdı. Herşey dönüp do-

* *Kişisel Bilgi* (ç.n.)

laşıp insanların izlenimlerine geliyor. Ama o zaman elimde kendimden başka kimse yok...

Arnold: Tekbencilikten sözediyorsunuz, yalnız sizin varolduğunuz, başka herşeyin sizin kişiliğinizin renkli bir parçası olduğu düşüncesinden.

Maureen: Evet ama bütün doğruluk bu olamaz herhalde.

Leslie: Öyle mi dersin?

Jack: Neyse – Protagoras böyle demezdi! Elini uzatıp, elinin varolduğunu, elinin eline ilişkin düşüncesinden ayrı olduğunu, bu ikisinin de önünde duran kişiden ayrı olduğunu söylerdi. Ama bütün bunları kendi kişisel deneyiminden bildiğini, başka kaynağı olmadığını da eklerdi. "Bir kitapta okudum," dese bile – yine kitaba ilişkin izlenimine dayanması gerekir...

Maureen: Ama bu insanların yalnızca dış yüzünü – yalnızca onlarda dikkatini çeken şeyi bildiği anlamına gelmez mi...

Gaetano: Bir de öbür yandan bakalım. İnsanların dışyüzünden ötesini bilebilir misiniz? Sorarım size. Bir arkadaşınızı, ister yakından ister uzaktan görüp, arkadaşınız olduğunu anlamadığınız oldu mu hiç?

Maureen: Evet, bana oldu, oldukça şaşırtıcıydı. Bir kez çok iyi bir arkadaşımı kütüphanede uzaktan görmüştüm, "Ne sevimsiz biri," diye düşünmüştüm – sonra tanıdım.

Gaetano: Peki ne oldu?

Maureen: Çok tatlı biridir – tanıdığımda bana öyle göründü.

Gaetano: Peki öbür izlenime ne diyeceksin?

Maureen: O bir kazaydı.

Gaetano: Bu denli kısa sürdüğü için mi diyorsun?

Maureen: Evet.

Gaetano: Peki başka insanların onu bu biçimde görmeyeceğine güvenebilir misin?

Maureen: Ne bileyim; çok sarsıcı bir deneyimdi!

Gaetano: Ama bu deneyim, öbür deneyimin, anıların – elinde başka birşey var mı?

Maureen: Hayır.

Gaetano: Bilgi edinmek de bu toplamda bir düzen yaratmak

demektir...

Dr. Cole: Bence söyleşiye dönsek daha iyi olacak, sorularınızın kimilerine orada bir yanıt bulunabilir çünkü. Sanırım Platon insanlar hep doğru düzeni yaratamaz derdi – bunu yapmak için uzman gerekir derdi. Ana savı bu. Herkes yargıda bulunamaz – uzmanlar bulunabilir. Örneğin *(okur)* "Aşçı, hazırlanan yemekten alınacak tat konusunda aşçı olmayan konuktan daha iyi bir yargıçtır..."

David: Pek aşevine gitmemiş olacak. Dün bir aşevinde Fransız yemeği yedim. Yemek eleştirmenleri pek övmüştü, başka yerlerin aşçıları da övmüştü, *Time* dergisinde bile sözü edildi, edildi de ne oldu? Neredeyse kusuyordum.

Charles: Ağzına sağlık! Ya uzmanlar "kendiliklerinden" mi daha iyi? Hayır. Bir yığın insan söylediklerine inandığı için el üstünde tutulup daha iyi kazanıyorlar. Çünkü çok kişiye ne yapacaklarını söyleyen bir uzmanın bulunması iyi görünüyor.

Leslie: Anlaşılan "gerçek" eleştiriler düzmece eleştirilerden daha iyi değil.

Dr. Cole: Durun bir dakika – daha bitirmedik! Sokrates'in söylediklerinden kimilerinin pek inandırıcı olmadığına katılıyorum – ama başka savlar da var. Örneğin Sokrates, Protagoras'ın ilkesinin kendi kendini çürüttüğünü savunuyor.

Jack: Sizi epey uğraştıracak! Sokrates "incelikli" bir uslamlama diyor, ama ben bönce bir dolaptan başkasını görmüyorum. Bakın. 170'te Protagoras'ın sözünü aktarıyor, çünkü onu kendi sözleriyle çürütmek istiyor. Bir insana görünenin onun için olduğunu söylediğini aktarıyor. Dikkat edin, bir insana görünenin olduğunu değil, bir insana görünenin *onun için* olduğunu söylüyor.

Dr. Cole: Evet, Protagoras'ın dediği bu.

Jack: İmdi, uslamlamayı doğru anladıysam, pek çok kişinin bu inancı paylaşmadığını belirtiyor. "Bana görünen benim için öyledir," demiyor onlar, kendilerine görünene aldırmıyorlar, çoğu kez kendilerinin olan bir görüşleri bile yok, yalnızca bir uzmanın ardından gidiyorlar.

David: Onlara uzmanlar doğruyu bilirmiş gibi görünüyor

yalnızca.

Jack: Hayır, belirtmek istediğim bu değildi. Sokrates'e göre, Protagoras'ın sözüyle karşılaştıklarında çoğu kişi kendilerinin ölçü olmadığını, yalnızca uzmanların ölçü olduğunu söyleyecektir, uzmanların kendisi de, evet, biz ne dediğimizi biliriz, başka kimse bilmez diyecektir. Sokrates'in söylediği bu değil mi?

Dr. Cole: Bu sözcüklerle değil ama anlamı bu.

Jack: Sonra, sonlara doğru, Sokrates bunun Protagoras'ın kendisinin, ilkesi gereği, ilkesinin *yanlış* olduğunu onaylaması gerektiği anlamına geldiğini söylüyor – dikkat edin bu kişiler *için* ya da bu uzmanlar *için* yanlış değil, oysa ilkenin dile getirişine göre böyle demesi gerekirdi, ama düpedüz *yanlış*. Yineliyorum, bu bir uslamlama değil, bir dolap.

Seidenberg: Doğru yorum bu olmasa gerek! Platon hiç dalavere kullanmazdı demiyorum, ama siz Amerikalıların dediği gibi, bize birşey yutturacak olsa bunu böylesine bönce yapmazdı. Bakın! Protagoras'ın ilkesini ilk ortaya koyduğunda "onun için"i eklemeye özen gösteriyor, verdiği örneklerde de: yel kime soğuk geliyorsa *onun için* soğuktur, sıcak gelen *için* soğuk değildir... Şimdi tartıştığımız parça için de aynısı geçerli. İnsana görünen *onun için* öyledirle başlıyor. Dolayısıyla, "onun için"i atıyorsa bunun için bir gerekçesi olmalı.

Jack: Ah o gerekçeyi ben de bilseydim.

Seidenberg: Açıklamaya çalışayım. *(Jack'e)* Ben sizin gördüğünüz mantık eğitimini görmedim, yanılabilirim, ama açıklamaya çalışacağım. Şimdi. Protagoras "Bir insana görünenin onun için olduğunu" ya da bir değişiklikle "Bir insana görünenin onun için doğru olduğunu" söylüyor. Ayrıca da "Bir insan için olmadığı görünen, o insan için doğru değildir". Anlaştık mı?

Jack: Evet, sonra?

Seidenberg: Sonra, ikisini birlikte alırsak, şöyle diyebiliriz: "a'ya p olduğu görünüyor" ile "a için p olduğu doğrudur"un *eşdeğerliğini* söylüyor. Buraya dek doğru mu?

Dr. Cole: Bana sorarsanız doğru.

Seidenberg: Şimdi *(Jack'a bakarak)* siz mantıkçılara öykü-

neceğim – bu eşdeğerliğe P diyorum. Şimdi varsayalım biri P'yi yadsıyor. Diyelim Sokrates.

Jack: Tamam, bu durumda ona P-değil görünüyor, bundan ötürü de onun için P-değil, ilkeye uygun olarak.

Seidenberg: Olabilir. İlkeye uygun olarak P-değil diyebilir – ama bunu demek, hangi ilkeye uygun olursa olsun, ilkeyi yalanlar. Dikkat edin genel olarak yalanlamaz. Sokrates "Benim için P hiç doğru değil" ya da "Bütün p önermeleri ile bütün a kişileri için, a'ya p olduğu görünüyorsa a için p doğrudur yanlıştır," demiyor – düpedüz "Benim için P yanlış," diyor, bu da *kimi* önermeler vardır, bunların bir kişi için doğru *görünüşleri* onları o kişi için *doğru* kılmaz demeye gelir. Sokrates kuşkusuz P'yi duyu verilerine ilişkin önermeler için yadsımayacaktır –burada doğru görünmek gerçekten doğru olmaktır– kendisi de öyle diyor.

Jack: Sonra?

Seidenberg: Evet, Protagoras'a göre bir kişiye görünen o kişi için öyledir. Dolayısıyla Protagoras'a göre kimi görünüşler (Sokrates için) onlara karşılık gelen doğruluklardan (Sokrates için) ayrıdır. Böylece, Protagoras'a göre P doğru değildir – onun için, Protagoras'ın kendisi için. Güçlüğün üstesinden gelmesinin tek yolu, iki kişinin aynı önermeye ilişkin kanılarının olabileceğini yadsımaktır, ama bu durumda yalnızca Protagoras'ın benimsediği önermelere değil kim benimserse benimsesin her önermeye ilişkin olduğu varsayılan ilkesi anlamını yitirir. İmdi Platon'un konuyu, ilkenin yanlış olduğunu söyleyerek dile getirdiği doğrudur – nokta; ama bunu yapabilir, çünkü "için doğru olmak" "görünmek"ten bir kez ayrıldı mı artık "için"in korunmasına gerek yoktur, çünkü yalnızca görünmeyle karşılaştırmak amacıyla işe karıştırılmıştır. Dolayısıyla benim için uslamlama gerçekten kesinleyici.

Bruce: Beni pek inandırmadı. Uslamlamayı yorumlayışınız doğru değildi demiyorum, ama ikiniz de, Platon'la siz, büyük bir sayıltıya dayandınız. Kendisine uygulandığında saçmalığa ya da çelişkiye götüren bir ilkeden ya da işlemden vazgeçilmesi gerektiğini varsaydınız. Bu çok su götürür bir sayıltı. En başta, Prota-

goras ilkesinin bu biçimde kullanılmasını istememiş olabilir.

Dr. Cole: Bilemiyorum. Protagoras bilgiçti, bilgiçler de kurnazca uslamlamalar kurmakta ustaydı.

Charles: Öyleyse Protagoras'ın ilkesiyle kendi yorumunu birbirinden ayıralım. İlkeyle ne yapabiliriz? Demin dinlediğimiz çürütmeyi benimsemeli miyiz?

Bruce: Hayır, çünkü kendi kendisine uygulandığında güçlük çıkaran bir ilkeden vazgeçilmesi kuralını benimsememiz gerekmez. Aşağıdaki boşlukta görülen önermeye bakın:

bu boşluktaki biricik önerme yanlıştır

Bu önermeyi okuyunca doğru olduğunu çıkarabilirim, doğruysa yanlış, yanlışsa doğru olduğunu – böyle gider. İşte yine o eski yalancı çatışkısı. Kimi kişiler özgöndergelilikten kaçınılması gerektiği sonucuna varmıştır; bir önerme hiçbir zaman kendisinden sözetmemelidir. Örneğin hiçbir zaman "Şu anda usul usul konuşuyorum" gibi bir önermeyi ağzıma almamalıyım. Niye? Çünkü bir dilin bütün olanaklı önermelerinin çoktan söylendiği, soyut bir dizge olarak varolduğu varsayılmıştır. Böyle bir dizgeye özgöndergeliliği sokmak güçlük yaratır doğal olarak. Ama konuştuğumuz diller böylesi dizgeler değildir. Bu dillerin önermeleri hazırda var değildir, biz konuştukça teker teker üretilirler, buna uygun olarak konuşma kuralları da biçimlenir. Diyelim "Pembe karasevda tepelere tırmanıyor," dedim. Birşey demiş oldum mu? Renk belirten sözcüklerin yalnızca özdeksel nesnelere uygulandığı varsayılan buyurgan bir dizgede hayır! Yine de yeni bir şiir çığırı açıyor olabilirim, bu önermeyi ruh hekimine bir düşümü aktarmak için söyleyebilirim – inanın bana müzik öğretmenleri böyle tümceleri kullanırlar, hem de büyük başarıyla! Bu durumların tek tek hepsinde kurallara uymakla kalmıyor, iş görme biçimimizle kuralları koyup değiştiriyoruz da.

Gaetano: Bu çok ilginç. Şu sıralar uygu ile bağdama kura-

mıyla uğraşıyorum. Kurallar koyan, bunlara kimi soyut gerekçeler veren, bu kurallara herkesin uymasında ayak direyen öğretmenler var. Tarihe bakınca bir yığın sapma buluyorlar. Bağdarlar sürekli kuralları çiğniyor. Bu öğretmenler ne yapıyor? Ya bağdarları eleştiriyorlar ya da kuralları gitgide daha karmaşıklaştırıyorlar. Walter Piston, uygu kuramında, başka bir yol tutuyor. Kendi tutumunu dile getirdiği bir tümcesini hiç unutamam. "Müzik," diyor "kuralları uygulamanın değil, bağdamanın sonucudur." Şimdi siz dilin, kuralları uygulamanın değil, konuşmanın sonucu olduğunu söylüyorsunuz, öyleyse dil üzerine, bir parçası dondurulup bilgisayara konduğunda ne olacağına bakarak yargıda bulunulamaz.

Arthur: Ben de şunu ekleyeyim, bilim kuralları izlemenin değil araştırmanın sonucudur, öyleyse kurallar özel, durmadan değişen bir bilgikuramı *kılgısının* sonucu olmadıkça, bilimi soyut bilgi kuramı kurallarıyla yargılayamazsınız.

Jack: Peki bu durumda Gödel eksiklilik kanıtı gibi kanıtlar ne olacak? Ya da önermeler hesabının tutarlılık kanıtı gibi daha yalın kanıtlar?

Gaetano: Bu konuda düşündüm. Bu kanıt konuşulan dillere, örneğin sayıları kullanan dillere ilişkin değil, bunların biçimsel olarak yeniden kurulmuşlarına ilişkindir, böyle yeniden kurmaların kesinlikle sınırlı olduğunu gösterir. Ne olursa olsun birtakım kurallara bağlı kalmaya karar verirseniz her türden engelle karşılaşmanız kaçınılmazdır.

Bruce: Bunlar benim söylemek istediklerim için çok iyi örnekler! Bir bağdarın ya da bir dili konuşan kişinin tutumunu Protagoras'ın ilkesine uygularsak, onu anlamı kullanımından çıkan, önceden belirlenmiş olmayan bir kullanım kuralı olarak görürüz. Bundan ötürü, Sokrates'in uslamlamaları göreciliği çürütmez. Önermelerin sözcelere bağlı olmadığı, konuşmadan bağımsız olarak varolduğu, dolayısıyla yeni bir önermenin önceki edimi soytarılığa çevirdiği Platonsu bir görecilik biçimini çürütürler.

Jack: Önermelerinizi ilerledikçe kurmaya karar verirseniz

sizi elbette kimse çürütemez.

Arthur: Hiç de değil! "Newton kuramı" denen önermeler bütünü Euler'in, Bernoulliler'in, Lagrange ile Hamilton'ın elinde değişmiştir; bir bakıma aynı kuramdır, bir bakıma değildir, yine de bilim adamları sonunda bu pek değişmez olmayan yapının belirli güçlüklerini saptadılar. Bruce'un kılgısal tutumu benimsenirse, bir kuramla karşılaştığı güçlükler arasındaki ilişki konusundaki düşüncelerinizin değiştirilmesi gerekir elbette. Artık kuramı tam olarak hangi güçlüklerle karşılaştığında ortadan kalkacağını söyleyen iyice belirlenmiş bir varlık diye düşünmeyeceksiniz; benimsenmesine karar verilen güçlüklerin anlamını sürekli değiştirip inceltiği bulanık bir söz diye düşüneceksiniz. Biraz önce "Kuzgunların hepsi karadır" ile Sokrates'in kendi ilk eleştiri dizisini yadsımasını tartışırken bunları konuşmuştuk. Onları izleyen mantıkçılarla felsefeciler bir bakıma çok yüzeysel. Protagoras'ın önermesi gibi bir önerme görüyorlar. Önermeyi yalınkat bir biçimde yorumlayıp şişinerek çürütüyorlar! Ama bu yol bilimi uzun süre önce öldürebilirdi. Her bilimsel kuram, düz biçimde yorumlandığında, sayısız olguyla çatışır. Platon bu durumun ayırdındaydı, kolayca silip atmayı eleştirdi ama sonra kendisi kapılıp onu kullandı.

Charles: Bu da göreciliği Sokrates'in kolayca çürütmek amacıyla soktuğu biçimden ayırmamız gerektiği anlamına gelir...

Leslie: Önermeyi bir mantıkçı gibi ele aldığını varsayarsak, Protagoras'ın soktuğu biçimden de ayırmamız gerekir.

Bruce: Doğru. Göreciliği tartışırken kimi kılgısal sorunlarla başlamak iyi olur bence. Amaçlarımız nedir? Bana kalırsa bir görecinin amacı bireyleri, toplulukları, kültürleri doğruyu bulduğunu sananların eylemlerinden korumaktır. Burada iki şeyi vurgulamak isterim. Birincisi, hoşgörü. "Tamam, bu alıklar hiçbir şey bilmiyor – ama uygun gördükleri gibi yaşamak hakları – öyleyse ilişmeyelim onlara" diyen türden bir hoşgörü değil. Bana sorarsanız, bu tür bir hoşgörü aşağılıktır. Hayır, görecinin hoşgörüsü, hoşgörülen insanların kendince başarıları olduğunu, bu

başarılarından ötürü yaşamlarını sürdürdüğünü varsayar. Başarıların tam ne olduğunu açıklamak kolay değil. Kuşkusuz "düşünce dizgeleri"nden ya da "yaşama dizgeleri"nden sözedemeyiz – böyle bir sayıltının saçmalığı tartışmamızda apaçık ortaya çıktı. Ama yaklaşık olarak, bir kültürün belirli bir evresini ayırıp başka, değişik bir kültürün belirli bir evresiyle karşılaştırarak ikisinde de az çok yaşanabilir bir yaşamın olabileceği sonucuna varabiliriz. Elbette P kültürünün bir üyesi R kültüründe çok rahatsızlık duyabilir, ama iş orada değil. İş şunda: R'de yetişip P'yle tanışan insanlar, üstünlükler, eksiklikler bulup sonunda P'yi kendi yaşama biçimlerine yeğleyebilirler – bu seçimleri için çok iyi gerekçeleri de olabilir. Bu gibi durumlarda "Ama yanlışı doğruya yeğledi" gibi bir sav boştur.

Arnold: Bu görüşe katılamayacağım! Herhangi bir sav alalım, tamam mı, bu ya doğrudur ya yanlıştır, insanlar bu konuda ne düşünürse düşünsün. Eğrilerin mutlu, doğruların mutsuz olabileceğine ben de katılıyorum – ama bu eğrileri doğru kılmaz.

Charles: Dünyanın her yeri birbirinin tıpkısı olsaydı, insanların davranışına göre değişmeseydi, haklı olurdun. Bu durumda gerçekten şöyle diyebilirdin: evet, burada değişmez bir varlık olarak bir önerme, şurada başka bir değişmez varlık olarak bir dünya, ikisi arasında belli bir nesnel ilişki var, ben uyup uymadığını bilmesem de biri öbürüne ya "uyuyor" ya "uymuyor". Ama diyelim dünya ya da, daha genel bir tanım kullanırsak, Varlık, senin davranışına, ya da bütün bir geleneğin davranışına, tepki veriyor, başka başka yaklaşımlara başka başka tepki gösteriyor, tepkileri evrensel bir tözle ya da evrensel yasalarla bağlamanın yolu yok. Ayrıca diyelim Varlık birden çok yaklaşıma olumlu, başka deyişle yaşamasını destekleyici, doğruluğunu pekiştirici bir tepki veriyor, bu durumda bütün söyleyebileceğimiz, *bilimsel olarak yaklaşıldıkta* Varlığın bize, birbiri ardına, kapalı bir dünya, bengi, sonsuz bir evren, bir büyük patlama, bir gökada duvarı, küçük ölçekte de durağan bir Parmenidesçil kütle, Demokritosçul öğecikler, kuarklara varasıya böyle bir yığın şey verdiği; "*tinsel olarak*" *yaklaşıldıkta* ise bize tanrıları, yalnızca

tasarımlarını değil, eylemleri ayrıntısıyla izlenebilen gerçek, görülür tanrıları verdiği – bütün bu durumlarda da yaşamın desteklendiği. Evet, böyle bir dünyada tanrıların birer yanılsama olduğunu *söyleyemezsin* – onlar saltık olarak değil, belirli türden eylemlere karşılık olarak da olsa gerçekten vardır, herşey nicem işleybiliminin yasalarına hep uymuştur, hep uyar da *diyemezsin*, çünkü bu yasalar da ancak sen karmaşık bir tarihsel gelişim geçirdikten sonra ortaya çıkar; *söyleyebileceğin* şudur: değişik kültürlerin, değişik tarihsel eğilimlerin (daha önce belirttiğimiz yaklaşık, sınırlı anlamda) gerçeklikte bir temelleri vardır, bilgi bu anlamda "görece"dir.

Lee Feng: İnsanın, bütün olarak kültürlerin ölçü olduğunu, ama Varlığın da ölçü olduğunu, nasıl bir dünyada yaşadığımızın bu iki ölçünün etkileşiminin sonucu olduğunu mu söylüyorsun?

Charles: Evet; bu çok iyi bir dilegetiriş. Pek çok kişi kendi eylemlerine ya da kendi tarihlerine bir karşılık olarak ortaya çıkan dünyanın, bütün başka kültürlerin altında yattığını, yalnız ötekilerin bunu ayırdedemeyecek denli alık olduğunu varsayarak yanılır. Ama Varlıktan değişik dünyaların hangi düzeneğe uygun olarak çıktığını bulmanın yolu yok.

Lee Feng: Bu son sayıltı pek hoşuma gitmedi – niye günün birinde böyle bir düzenek bulamayalım?

Charles: Çünkü buluşlar tarihsel olaylardır – öngörülemezler. Etkileşimin düzeneğini bilsek öngörebilirdik – bundan ötürü böyle bir düzenek hiç bilinemeyecek. Başka türlü dile getirirsek, Doğanın eylemlerinin, yaşamı zamana yayılmış bir yaratıkça öngörülemeyeceğini söyleyebiliriz. Böyle bir yaratık belirli bir dünyanın *içinde* olup bitenleri öngörebilir, bir dünyadan bir başkasına doğru değişmeyi öngöremez.

Jack: Lee Feng'in kaygısına dönmek istiyorum – Varlığın kendisinin yasalarını bulmak niye olanaklı olmasın? Bizim sınırlı evrenimizin yasalarına göre bile, bilginin sınırlarını gösteren durum örnekçeleri vermek kolaydır. Örneğin, önümdeki masanın salt nicem durumu. Bunu bulmak için elimde bütün evrenden daha büyük bir ölçme aygıtı olması gerekirdi, olsaydı da

masayı ölçmez, patlatırdım. Beynimizi bir bilgisayar gibi düşünürsek, sığasına ilişkin kimi varsayımlarda bulunabiliriz – bildiğimiz, benimsediğimiz olgular, yasalar uyarınca. Öyleyse Varlık niye insanlara, kendisi anlaşılmaz kalsa da, insanlar için en azından bir bölümü anlaşılır dünyalarla tepki vermesin?

Arnold: Varlıktan bir insanmış gibi sözediyorsunuz.

Charles: Olabilir de – doğrusu ben Varlığı bir tür *deus-sive-natura** diye düşünmeye hiç karşı değilim, Spinoza'nın pekliğine düşmemek koşuluyla.

Jack: Öyleyse görecilik tek bir değişmez doğanın olmadığını, kimi yaklaşımları geri çevirebilen –kimi eylemler karşılıksız kalır– ama Platon ya da Einstein gibi gerçekçilerin varsaydığından daha geniş bir alan bırakan, ilkece bilinemez, belirsiz bir gerçekliğin olduğunu söylemek anlamına mı geliyor şimdi?

Charles: Bence öyle. Değişik kültürler var, bunlar hiç de uçuklardan oluşmuyor, Protagoras'ın ilkesinin bir uç biçiminden ötürü de işlemiyorlar, Varlık değişik yaklaşımlara elverdiği, kılgısal bir göreciliği desteklediği için işliyorlar – belli sınırlar içinde: insan, ya da kültürlerin zamanla değişmez birtakım yanları, *Varlık ölçü olmalarına izin verdiğince* nesnelerin ölçüsüdür. Dahası, Varlık bireylere ya da kültürlere, bu sınırlı alanda ölçü olmak için gerektiğince bağımsızlık tanır. Tek bir birey, ısısız bir yola koyularak, Varlığın *"bamteline basıp"* büsbütün yeni bir dünya için uyarı gönderebilir. Görecilik ile hoşgörü tartışmasını, evrenbilimden, dahası tanrıbilimden bile ayırmamız düpedüz olanaksızdır – salt mantıksal bir tartışma, bönlüğüyle kalmaz anlamsız da olur.

Dr. Cole: Evet, Platon da aynı görüşteymiş gibi görünüyor, çünkü daha sonra, *Timaios*'ta, bilgiyi açıklamanın temeli olarak bir evren tasarımı oluşturur...

(*Öğretmen kılıklı biri kapıda görünür*): Özür dilerim, derse başlamam gerekiyor...

Dr. Cole (saatine bakarak): O kadar oldu mu? Söyleşinin

* Latince: Tanrı ya da doğa (ç.n.)

yarısına bile gelmedik.

Donald (dertli dertli): Sonuç ne?

Charles: Birşey öğrenmedin mi yani?

Donald: Hayır – Biraz not almaya çalıştım, ama siz konudan konuya atladınız, tam bir karmaşaydı...

Charles: Sen sonuçtan defterine yazabileceğin birşeyi mi anlıyorsun?

Donald: Başka ne olabilir?

Seidenberg (araya girmeye çalışır): Ama bakın, anımsarsanız, Platon'un biçeminden, uzmanca yazıya niye karşı çıktığından sözederken...

Donald: Yani herşey havada mı demek istiyorsunuz?

Charles: Havada değil ama kâğıtta da değil – kafada, bir anı, bir tutum olarak.

Donald: Benim felsefeden anladığım bu değil.

(Öğretmen kılıklı adam): Siz felsefeci misiniz? Onun için vaktinde çıkamıyorsunuz...

Grazia (kapının eşiğinde belirir – kıvırcık saçlı, ağır İtalyan vurgulu, çekici bir bayan): Bu bilgikuramı dersi mi?

Dr. Cole (ilgilenmiş görünür): İdi, bağışlayın: bitti.

Grazia (düş kırıklığına uğramış): Ben de hep geç kalırım!

Dr. Cole (yavaşça): Doğrusu pek birşey kaçırmış sayılmazsınız.

Grazia: Öğretmen sizsiniz değil mi?

Dr. Cole (şaşırmış): Evet, ama buyurgan olmak da istemem...

Grazia: İnsanların konuşmasına izin mi veriyorsunuz? Tartışma mı oldu? Ben de birşeyler söyleyebilir miydim?

Dr. Cole: Ötekilerden fırsat bulabilirseniz.

Grazia (tepeden bakarak): Eee, pek sorun olacağını sanmıyorum. Dersi kaçırdığıma gerçekten üzüldüm...

(Grazia, Dr. Cole ile hararetli hararetli konuşarak uzaklaşır. Herkes gitmiştir. Donald yalnız kalır, mırıldanarak): Bu benim son felsefe dersimdi. Bu gidişle iyi bir not alamayacağım.

—

İkinci Söyleşi

1976

İkinci Söyleşi

Özgür insanın hep rahat rahat, enine boyuna konuşacak vakti vardır. Söyleşimizde bizim de yapacağımız gibi bir savdan öbürüne geçecek, bizim gibi eskisini bırakıp gönlüne daha yatkın bir yenisini alacak, tartışmanın uzunluğuna kısalığına aldırmayacaktır; doğruya ulaşsın yeter. İşi bu olana, ya da uzmana gelince, o hep zamana karşı konuşur, saatle yarışır; seçtiği herhangi bir konuyu açacak yeri yoktur, oysa karşısındaki ya da yayıncısı sıkı sıkıya bağlı kalması gereken noktalar dizisini sayıp dökmek üzere tepesindedir. Elinde belli birtakım savlarla, yargı yerinde oturan bir efendinin önünde, başka bir köleyle tartışan bir köledir o; üstelik iş öyle savsaklanmaya gelmez, hep kişisel çıkarları sözkonusudur, kimileyin geçimliği bile. Bu yüzden keskin, amansız bir kurnazlıkla donanmıştır...

Platon'a benzeterek (Theaitetos).

A: Eleştirel usçulukla alıp veremediğin ne?
B: Eleştirel usçuluk mu?
A: Evet, eleştirel usçuluk; Popper'ın felsefesi.
B: Popper'ın felsefesi mi varmış?
A: Yapma. Öğrencisi oldun...
B: Birkaç dersine girdim...
A: Sonra da çömezi oldun...

B: Biliyorum, Poppercılar öyle diyor...

A: Popper'ın *Açık Toplum*'unu çevirdin...

B: Yolsuzdum...

A: Yazılarının çıkmalarında Popper'ı andın, üstelik sık sık...

B: Gerek kendisi gerek çömezleri benden rica ettiler, ben de kıramadım. Böyle dostça davranışların günün birinde "etkilenmeler" üzerine ciddi incelemelere yol açacağını nereden bilebilirdim?

A: Yahu sen "Poppercı"ydın – bütün uslamlamaların Poppercılarınki gibiydi.

B: İşte orada yanılıyorsun. Popper'la giriştiğim tartışmaların kimileri ilk yazılarıma yansımıştı, orası öyle – ama Anscombe'la, Wittgenstein'la, Hollitscher'la, Bohr'la tartışmalarım, dahası Dadacılık, Dışavurumculuk konusunda okuduklarım da yansımıştı, orada burada Nazi kaynaklarının izi vardı. Anlıyor musun, alışılmadık birtakım düşüncelerle karşılaştığımda sınarım onları. Sınama yolum da son ucuna dek götürmektir. Ne denli saçma, ne denli iğrenç olursa olsun, alıklığımızı, suça eğilimimizi önce kışkırtıp sonra da örtbas etmeyen bir tek görüş yoktur. Yazılarımın hepsinde epeyce Wittgenstein vardır – ama Wittgensteincılar çok sayıda izleyici aramadıklarından, buna gerek de duymadıklarından, beni kendilerinden saymazlar. Ayrıca şunu anlarlar: Wittgenstein'ı yirminci yüzyılın büyük felsefecilerinden biri saysam da...

A: Popper'dan daha mı büyük?

B: Popper felsefeci değil, bilgi kumkuması – Almanlar da onun için seviyorlar ya. Neyse – Wittgensteincılar benim Wittgenstein'a duyduğum hayranlığın beni Wittgensteinci yapmadığını kavrıyor. Ama bu konu dışı...

A: Pek de değil. Çünkü senin savın şu: birtakım düşünceleri *kullanabilirsin* ama *benimsemen* gerekmez.

B: Evet.

A: Sen anarşist misin?

B: Bilmem – bu konuda hiç düşünmedim.

A: Ama anarşizm üzerine bir kitap yazdın!

B: Eee?

A: Ciddiye alsınlar istemiyor musun?

B: Ne ilgisi var?

A: Seni anlamıyorum.

B: İyi bir oyun sergilendiğinde izleyici olayı, oyuncuların konuşmalarını çok ciddiye alır; kendilerini bir o bir bu kişiyle özdeşleştirirler, sofuyu oynayan oyuncunun özel yaşamında zamparanın biri olduğunu, bomba atan anarşistin tabansızın biri olduğunu bilseler de bunu yeğlerler.

A: Ama yazarı ciddiye alırlar!

B: Hayır, almazlar! Oyun onları sararsa, oyun bittiğinde edinecekleri yeni öğreni ne olursa olsun önceden hiç düşünmedikleri sorunlar üzerine düşünme gereğini duyarlar. Yeni öğreni gerçekte işe yaramaz...

A: Ama diyelim yazar kurnazca bir oyun etti...

B: Ne demek oyun etmek? Oyunu yazdı mı – yazdı. Oyun bir etki yarattı mı – yarattı. İnsanları düşündürdü mü – düşündürdü.

A: Ama onları aldatarak düşündürdü.

B: Aldatıldıkları falan yok, çünkü yazarı düşünmüyorlar. Onun inançlarının oyun kişilerinin inançlarından başka olduğu açığa çıkarsa, özel yaşamının dar sınırlarını aşabilmesinden ötürü daha da hayranlık duyarız. Sen vaaz veren oyun yazarlarını yeğliyorsun anlaşılan...

A: *Güvenebileceğim* oyun yazarını yeğlerim...

B: Çünkü düşünmek istemiyorsun! Düşüncelerinin sorumluluğunu o kendisi üstlensin, ben de gönül rahatlığıyla, ayrıntılı bir biçimde sınamadan benimseyivereyim istiyorsun. Ama sana şunu söyleyeyim, yazarın dürüst olması senin işine yaramaz. Dürüst kuşbeyinliler, dürüst suçlular sürüyle.

A: Sen dürüstlüğe karşı mısın?

B: Böyle bir soruya karşılık verecek değilim.

A: Çoğu kişi verir ama.

B: Yine düşünmedikleri için. İçinde yeraldığımız, "dürüst" davranmamız öngörülen durumlar çok değişik biçimlerde betimlenebilir. Betimlenince de artık daha önce nasıllarsa öyle kal-

mazlar. "Dürüst" olma isteğiyle "Maureen'i seviyorum," diyebilirim, bunu da dürüst olmak istediğim için söylerim. Ama söyler söylemez kuşkular sökün eder – onu "sevdiğimi" söylemek biraz aşırıya kaçmak olur. "Maureen'den hoşlanıyorum" demek daha iyidir. Ama yetmez. Birşey eksik kalır – falan filan. Doğrudan doğruya Maureen'le ilişkimin öyküsünü anlatsam bu sıkıntılarla karşılaşmam –onu seviyorum işte– daha ne? Ama dürüst olma isteği öykümü tuhaf bir kılığa sokuyor, bulanıklaştırıyor...

A: İmdi sen "dürüstlük"ün ne olduğunu bilmediğini söylemekle kalmıyorsun, sevginin ne olduğunu da bilmiyorsun.

B: Bilmiyorum ki.

A: Kendinde bir tuhaflık olduğunu düşünmüyor musun? İnsanlar eşlerini, analarını, babalarını sevip sevmediklerini bilir...

B: Şıpınişi "seni seviyorum," deyiverirler – orası öyle. Ama bilirler mi? Bebek anasına "seni seviyorum," der. Sade-Masoch türü bir ilişkide kişilerden biri kırbaçlanırken öbürüne "seni seviyorum," der – Liliana Cavani'nin *Gece Bekçisi*'ni düşün. Sözcükler kendiliğinden dökülüverir – ama anlamları bir midir?

A: Böyle giderse sonunda biz ne yaptığımızı hiç bilmeyiz, bütün yaşamımız bir karabasandır diyeceksin...

B: Öyle olsa ne çıkar? Neyse – söylediklerimizde görülen sağlamlık düşüncesizliğin sonucudur, tiyatro da hem bu düşüncesizliğe başvurduğu hem de onu belirtik kıldığı için en uygun iletişim aracıdır! Ama dürüstlüğe dönelim – diyelim onun ne olduğunu biliyorum, yine diyelim yalan söylemememi gerektiriyor. Bu durumda dürüst olma isteğimle nazik olma isteğim sık sık çatışacaktır.

A: Kant'ın buna verecek bir karşılığı var. Bir tek kişiye dürüst davranmamak bütün insanlığı yaralar, çünkü insanlık güvene dayanır. Dünyada söylenen en küçük bir yalan bu güveni sarsar, insanlığı yaralar.

B: Al işte, felsefeciler karşısında sık sık bir küçümseme duygusuna kapılmamın bir nedeni de bu...

A: Ama sen de felsefecisin!

B: Hayır, değilim! Ben felsefe öğretmeniyim, diyeceğim ka-

mu görevlisiyim. Kant'a gelince, o bir karikatür, insan olmanın anlamına ilişkin korkunç bir karikatür çiziyor, bunu da herhangi bir pişmanlık duymaksızın, hayır, tam tersine, "işin doğrusunu" yapmış olmanın verdiği görkemli duyguyla, acımasızlığı temellendirmek için kullanıyor. İş acımasız eylemlere görkemli gerekçeler bulmaya geldi mi felsefeciler bayağı ustadır...

A. Yeter artık – senin söylevlerinden bıktım.

B: Yoo, dinle. Gözümün önünde bir kadın ölüyor. Bütün mutluluğunun odağı oğlu. Çok acı çekiyor. Öleceğini biliyor. "Arthur ne yapıyor?" diye soruyor. Arthur'sa hapiste. Bunu söyleyip bu dünyadan acıyla ayrılmasına mı yolaçayım yoksa "Arthur iyi" mi diyeyim? İmdi Kant insanlığın iyiliğiyle karşılaştırıldığında kadının acısının önemsiz olduğunu söylüyor. Oysa bu "iyilik" bütünüyle kendisinin kurduğu bir canavar. Ben önümdeki kadına acımasızca davrandım diye Etiyopya'da acı çeken bir tek kişi bile ne sevinecek ne de acısı azalacak. İşte önemli olan bunlar, feylesof Dr. Mabuse'nin sabuklamaları değil.

A: Tutumun buysa – dürüstlük düşüncesini davranışımızın, dolayısıyla da eğitimimizin önemli bir parçası durumuna getirmeye karşıyım mı demek istiyorsun?

B: Soru *buysa*, yanıtım açık – bize sınırları olduğunun söylenmesi, bu sınırlar içerisinde nasıl davranacağımıza ilişkin kimi yönergeler verilmesi *koşuluyla* varsın eğitimimizin önemli bir parçası olsun.

A: Bunu doğruluk ile görgü için de söyler misin?

B: Doğruluk, Dürüstlük, Adalet gibi kafamıza kakılan, en iyi güdülerimizi kötürümleştiren İri Sözlerle dile getirilmiş bütün düşünceler için de tıpkısını söylerim.

A: Öyleyse sana göre eğitim insanları eğitilmekten korumanın bir yolu.

B: Tastamam öyle. Bela Lugosi'yi bilir misin?

A: Bilmem mi!

B: Dracula'yı oynamıştı.

A: Çok da iyi oynamıştı.

B: Söylentiye bakılırsa bir tabutun içinde uyurmuş.

A: Yok daha neler.

B: Niye?

A: Yaşamda Dracula'yı oynamaktan başka şeyler de var.

B: Hah! Yaşamda belirli bir inancın, felsefenin, görüşün, yaşama biçiminin, şunun bunun içerdiğinden başka şeyler de var, bundan ötürü de gece gündüz belirli bir düşünce kümesinin tabutunda uyumak üzere eğitilmemek gerekir, okurlarına bir görüş sunan yazarın da artık söyleyecek başka birşey kalmadığına inanacak ölçüde dargörüşlü olmaması gerekir.

A: Yaşamda doğruluktan, dürüstlükten... başka şeyler de var.

B: Efendim, herhangi bir bilgisel içeriği olmayan, it ürümesine benzeyen bu alıkça türküleri çığırmaktan vazgeçiniz artık: inananları kendi beyinleri dışındakilerin topuna saldırmaya hazır duruma sokuyorlar. Bana hangi erdem dizisini verirsen ver, kimi durumlarda bununla çatışan bir başka erdem vardır. Acıma, adaletle doğrusözlülüğü, sevgi, adaletle yine doğrusözlülüğü, dürüstlük birinin yaşamını koruma isteğini çelebilir. Dahası, yaşamımızı doldurabilecek erdemlerin tümünü bilemeyiz, bu işleri düşünmeye yeni yeni başladık, dolayısıyla bugün savunmayı isteyebileceğimiz herhangi bir bengi ilke, bizi insan olmaktan çıkarıp doğruluk makinalarına, dürüstlük bilgisayarlarına çevirecek ölçüde beynimiz yıkanmadıkça, büyük olasılıkla yarın öbür gün yürürlükten kalkacak. Gerçekten yaşamda doğrulukla dürüstlükten başka şeyler de var. İnsanlar bu varsıllığı görebilmeliler, bununla ne yapacaklarını öğrenmeliler, diyeceğim, birkaç kısır kuraldan daha çok şey içeren bir eğitim almalılar, ya da olumsuz biçimde dile getirirsek, kendi düşünsel miskinliklerinin sadık kopyaları olmalarını isteyenlerden korunmalılar.

A: Öyleyse sen gerçekten eğitime karşısın.

B: Tam tersine. Eğitimi –doğru eğitimi– yaşam için çok gerekli görüyorum. Bana kalırsa yalnızca bir erkekle bir kadın birbirinden sıkıldığı, yalnızlık duyduğu, mini mini bir yavru yapmanın işleri düzelteceğini umduğu için ya da ana koruyucu takmayı unuttuğu için ya da anayla baba Katolik olduğu, üremeksizin haz

duymaya kalkışmayacakları için dünyaya salınan zavallı yaratıklar – bence bu zavallı yaratıkların biraz korunması gerekiyor. Kendilerine sorulmadan dünyaya geliyorlar – daha varoldukları ilk günden başlayarak oraya buraya çekiştiriliyorlar, şunu yapmaları yasaklanıyor, bunu yapmaları buyuruluyor, düşünülebilecek her türlü baskıya uğruyorlar, sevgi ile duygudaşlık gereksiniminden kaynaklanan insanlıkdışı baskılar da var bunun içinde. Böyle büyüyorlar. "Sorumluluk" kazanıyorlar. Böylelikle baskılar da inceliyor. Kırbacın yerini tartışma alıyor, ananın babanın verdiği gözdağının yerini, cüce türdeşlerinin "büyük adam" saydığı bir cüceden kaynaklanan baskılar alıyor. Yemek yiyeceğine doğruyu araması öngörülüyor Ama yarının çocukları niye bugünün yol gösterici aptallarına öykünsün? Varoluş yüklediğimiz kişiler bu varoluşu niye kendi gözleriyle görmesin? Bunların kendi yaşamlarını çekip çevirmeye hakkı yok mu? Öğretmenlerinin, babalarının, analarının, yerel güvenlik güçlerinin fincancı katırlarını ürkütmek pahasına da olsa gönüllerinin dilediğini yapma hakları yok mu? Us ile Doğruluğa niye karşı durmasınlar...

A: Düş görüyor olmalısın...

B: Bu benim en doğal hakkım. Herkesin en doğal hakkı, kendi varlığımızı dolu dolu geliştirmemize yardım edeceğine sakatlayan bir eğitimle elimizden alınmamalı.

A: "Kendi varlığımızı dolu dolu geliştirmek" – sen ömrümde gördüğüm en bencil adamsın.

B: Bunu kendim için istiyorum demedim. Herkese verilmesini istediğim özgürlüğü kullanamayacak ölçüde yaşlıyım, karmakarışık, darmadağın bir yaşamın içinde debeleniyorum. Kendisine sorulmadan bu dünyaya salınan herkesin, kendisine "ödevler", "yükümlülükler", cart curt öğretmeye kalkan herkese gülüp geçebileceğini söylüyorum. Doğmayı istemedim. Anama babamla döşeği ser de günyüzü göreyim demedim. Anama babama bana bakın, öğretmenlerime beni yetiştirin demedim, onlara hiçbir borcum yok. "İnsanlığın önderlerine" de hiçbir borcum yok, kimse kendi keyifleri için uydurdukları aptalca oyunları ciddiye almamı bekleyemez benden.

A: İsa öğütlerini kendi keyfi için vermedi...

B: Bir bakıma onun için verdi – kendi isteklerine aykırı davranamadı herhalde. Belli bir yaşama biçimi tasarladı, onu yaymak istedi, biraz duraksadıktan sonra insanlar kendisine dikkat etsinler diye *zorladı* bile. Bir soruşturmacı ruhlarından "sorumluluk" duydu diye milyonlarca kişinin işkence gördüğü, sakatlandığı, küçük çocukların yakıldığı bir tarihsel süreci başlattı...

A: O soruşturmaların suçunu İsa'ya yükleyemezsin!

B: Yüklerim! Yeni düşünceler, yeni bir yaşama biçimi ortaya koymak isteyen bir öğretmenin iki şeyi anlaması gerekir. İlkin bir kendini koruma düzeneği olmadıkça düşüncelerin kötüye kullanılacağını. Voltaire'in düşüncelerinde bir koruma vardı, Nietzsche'nin düşüncelerinde yoktu. Nietzsche Nazilerce kullanıldı, Voltaire kullanılmadı. İkincileyin kimi durumlarda işe yarayan bir "ileti"nin başka durumlarda ölümcül olabileceğini anlaması gerekir...

A: Doğruyu aramamızı söyleyen iletiye ne diyeceksin?

B: Gizemsiz bir yaşamın yavan olduğunu, kimi şeylerin, sözgelimi arkadaşlarımızın, bütünüyle anlaşılmaktansa sevilmesi gerektiğini unutturur.

A: Ama hep bilmediğimiz şeyler olacaktır...

B: Doğruyu araştırma birtakım sonuçlar verecek gibi olsa da dokunmamamız gereken şeyleri düşünüyorum...

A: Bu biraz bilisizlikten yana olmak...

B: Evet, bugün göze alınandan daha çok bilisizliği savunmaktan yanayım...

A: Bunun yararı ne?

B: Hiç sevdalandın mı?

A: Sanırım...

B: Sanırsın.

A: Evet, sanırım, sevdalandım.

B: Hoşuna gitti mi?

A: Ne hoşuma gitti mi?

B: Sevdalanmak.

A: Evet, hoşuma gitti.

B: Niye olduğunu sorgulamaya kalkıştın mı?

A: Elbette sorguladım!

B: Nasıl sorguladın?

A: Sorular sordum.

B: Kime?

A: Kimi tanıdıklarıma. İlgili hanıma da sordum.

B: Nasıl karşıladı?

A: Sabırla–

B: Ama coşkusu söndü?

A: Evet, söndü. Ayrıca onunla ilgili konuları başkalarıyla konuşmak bana düşmezmiş.

B: Senin doğruyu araman onun gizlilik isteğiyle çatıştı.

A: Öyle görünüyor.

B: Soruşturmalarından sonra – onu daha mı çok daha mı az sevdin?

A: Eee...

B: Hepten bitti.

A: Evet.

B: Sorgucu başılığınla onu öldürdün.

A: Ama...

B: Ama her insanda saygı duyman gereken, izin verilmedikçe içine dalmaman gereken bir alan vardır.

A: Hepsi tamam – ama bu çok özel bir durum.

B: Değil – şu kitaba bir bak.

A: *Kobay İnsanlar* – konusu ne?

B: Doğruyu arayan hekimler.

A: Evet, hekimlerin sayrıları sağaltma yolları bulması gerekiyor.

B: Sayrılar pahasına?

A: Hekimlik başka nasıl ilerleyebilir?

B: Fizik deneye dayanır – değil mi?

A: Evet.

B: En iyi sonuçlar deneyliklerde elde edilenlerdir.

A: Evet.

B: Ama yıldızlar deneylikte deneye tutulamayacak ölçüde

büyük, ayrıca çok uzak.

A: Tamam.

B: Öyleyse bunlar konusunda bilgi elde etmek için değişik yöntemler bulmak gerekiyor. Ayrıca gökbilim, deneylikten çıkma sonuçları olmamasına karşın fizikten çok daha önce ortaya çıktı.

A: Ama sayrılar elimizin altında, bir yığın.

B: Hayır, değil. Bedenleri kendilerinin, hiç bir hekimin kendi merakını gidermek için onları kurcalamaya hakkı yoktur.

A: Peki öyleyse nasıl sağaltacak?

B: İnsan bedenine dokunmayı gerektirmeyen bir tür hekimlik geliştirerek.

A: Ama böyle bir hekimlik olanaksız.

B: Olanaksız olması bir yana, var. Deneyci denen hekimlik okulları bedene dokunmadan gözlenebilen ayrıntılı bilgiler derlemiştir sayrılardaki değişimler konusunda – gözlerin rengindeki, derinin dokusuyla rengindeki, kasın kasılmasındaki, dışkının kıvamındaki, çişteki, tükürükteki, sümüksü zarlardaki, tepkilerdeki değişmeler konusunda.

A: Tanıyla sağaltımı bunlara dayandırmak pek olanaklı değil.

B: Bu hekimlik ile sağaltım sanatı konusunda ne denli az şey bildiğini gösteriyor. Nabız tanısı, herhangi bir "bilimsel" sınamada görünmeyen sinsi örgenlik bozukluklarını saptamada çok etkilidir, çağcıl hekimliğin dayandığı pahalı donanımlar olmadan bilinen sayrılıklara tanı koyuyorlar, X ışınları gereksizleşiyor, dolayısıyla başka sakıncalı tanı işlemleri de.

A: Tamam, belki kimi bağıntılar bulmak olanaklı – ama bunların sayrılığı anlamayı sağlayacağını pek söyleyemeyiz.

B: Ama bir hekimden beklenen anlamak değil. Sağaltmak...

A: Ama bilimsel bir yol izlemesi de gerekiyor.

B: Niyeymiş? Doğrusunu istersen, içerik artışıyla "bilimsel bir yol izleme"nin, bütün bu gürültü patırtının sağaltma göreviyle *çatıştığı* kolayca gösterilebilir.

A: Gene hangi çatışkıyı uyduracaksın?

B: Ne çatışkısı canım! Felsefecilerin çoğunluk kara kamunun abuk sabuk saydığı düşünceler ürettiğini kabul ediyor musun?

A: Ediyorum.

B: Öte yandan davranışları bize delilik gibi gelen ama bizimkinden başka toplumlarda önemli işlevleri olan kişiler var.

A: Kimleri düşünüyorsun?

B: Yalvaçlar, şamanlar. Bugün New Yorklular, en ince Brooklyn ağzıyla konuşsa bile, gerçek bir İbrani yalvacını deli sayarlar.

A: İyi de ederler, çünkü Nebukadnezar'dan ya da Herodes'ten beri köprülerin altından çok sular aktı.

B: Yavaş gel! Hısım akrabasına çok yararı dokunan, onların sevip saydığı, etkilendiği, oysa köyün ya da kentin geri kalanının olmaz olsun dediği kimseler bilmez misin?

A: Öyle birini bilmiyorum – ama böyle bir durum tasarlayabilirim.

B: Bugün yaşlılar çoğunlukla hekimliğin uğraşması gereken sorunlardan sayılıyor – birtakım bakımevlerine ya da yaşlılara yönelik bir sayrılarevine gönderiliyor...

A: ...çünkü bakılmaları gerekiyor, çünkü kendi kendilerine bakamıyorlar.

B: Hayır, artık yapacakları birşey yok da ondan. Günümüzde ABD'de yaşlanan kişiler düpedüz insan artığı, doğal olarak böyle davranılıyor. Yaşlandıkça sorumluluğun arttığı başka toplumlar var, oralarda bugün bizim bunakça sözler dediğimize kulak veriyorlar, gençler atalarının deneyimlerinden yararlanıyor...

A: ...ama bizim tarihçilerimiz var.

B: İyi de bu tarihçiler ne yapıyor? Bunlar, sözlü tarihleri, diyeceğim çoktan olup bitmiş olaylardan arta kalanların anlattığı tarihleri devşirmek için para alırlar. Bu anlatılanları ilk ağızdan, kaynakla ondan birşeyler öğrenebilecek kişi arasına bir aydının süzgeci sokulmaksızın dinlemek daha iyi olurdu. Son iki yüzyılda insanların çocuklara ilişkin tutumunun önemli ölçüde değiştiğini biliyor musun? Bugün çocuklar sözkonusu olduğunda çok duyarlıyız – ama daha kısa bir süre önce bir çocuğun ölümü olsa

olsa evdeki bir hayvanın ölümü ölçüsünde önemsenirdi. Başka bakımlardan çok duyarlı bir adam olan Rousseau bile, beş çocuğunu yetimler yurduna gönderdiğini çok duygusuz bir biçimde yazmıştı. Foucault'nun ruh sağlığına, tutukevine, suça ilişkin tutumun değişmesi üzerine yazdığı kitabı da okumuşsundur kuşkusuz. Bir süre önce ruh sayrıları yoksullarla ya da miskinlerle bir kefeye konuyordu, ondan önce de delilik şeytanla anlaşmanın sonucu diye yorumlanıyordu; şimdi hekimlik öne çıktı...

A: Bütün bunları duydum, ama yalnızca üstünkörü, kulaktan dolma. Ama söyler misin, bütün bunların senin söyleyeceğinle ne ilgisi var kuzum...

B: ...bilimsel hekimliğin sağaltma isteğiyle çatışabileceğini göstermenle demek istiyorsun? Evet, tıpkı çocukluk, ölüm, delilik, suç düşüncesinin, tutukevi tasarımının, yaşlılara ilişkin tutumun, başka başka toplumlarda, dahası, bir tek toplumun değişik bölümlerinde başka başka olması gibi, bir kuşaktan öbürüne değişmesi *gibi* sağlık tasarımı da değişir.

A: Evet, orasını anlıyorum. Ama bugün sağlığın tam bir tanımını istiyorsak bilime bakmamız gerekir de diyorum.

B: Anlaşılan senin gözünde hekim bir tür Dr. Frankenstein. Bir örgenlik buluyor, "işe yaramaz," diyor, onu kendisinin sağlıklı varlık tasarımına uyasıya yeni baştan kurmaya girişiyor.

A: Evet, sayrı ne zaman sayrı olduğunu ne zaman olmadığını pek bilmez – belli uç durumlar dışında.

B: Birtakım bilginlerin anladığı anlamda ne zaman sayrı olduğunu bilmeyebilir, ama ne tür bir yaşamı yeğlediğini, ne tür bir yaşamdan tiksindiğini kuşkusuz bilir.

A: Çok iyimsersin.

B: Diyelim öyleyim – başka birinin onun yerine karar vermesine izin mi vereceğiz yani?

A: Evet, besbelli, o bilmiyorsa başka birinin karar vermesi gerekir.

B: Tek olanak bu değil.

A: Başka ne var?

B: Eğitim.

A: O da aynı kapıya çıkar – kişiyi uzmanların sözkonusu durumda verebileceği kararları vermek üzere yetiştirmiş oluruz.

B: Öyleyse senin için eğitimin anlamı insanları uzmanlaştırmak.

A: Evet. En azından uzmanlık bilgilerini bir parça anlamalarını sağlamak.

B: Yıldız falı bilgisi gibi mi? İğneyle sağaltım gibi mi?

A: Elbette değil.

B: Niye?

A: Böylesine düzayak konuları sana açıklamam gerekmesin istersen.

B: Açıklasan iyi olur.

A: Kimse yıldız falını ciddiye almıyor.

B: Kusura bakma ama burada ters düşüyoruz – pek çok kişi ciddiye alıyor.

A: Bilimden biraz çakan kimse ciddiye almıyor.

B: Elbette – bilim şimdi bizim en gözde dinimiz.

A: Ciddi ciddi yıldız falını savunmaya kalkmayacaksın herhalde?

B: Saldırılar beceriksizceyse niye savunmayayım?

A: Daha önemli işler yok mu?

B: İnsanların bilgisiz zorbalarca itilip kakılmasını önlemekten daha önemli ne var? Yıldız falı da bilgisizlerin –diyeceğim bilginlerin– kara cahillerle –örneğin bilim felsefecileriyle– elbirliği ederek herkesi kandırmayı nasıl başardıklarına bulunmaz bir örnek.

A: Kulaklarıma inanamıyorum. Orada oturmuş yıldız falı saçmalığın daniskası değilmiş gibi konuşuyorsun. Bu konu üzerinde daha çok vakit harcamaya gerek görmüyorum.

B: Bu konuyla uğraşmanın gerçekten vakit harcamak olduğuna gönlümü kandırırsan söylediğine katılırım.

A (içini çeker): Peki oyun oynamak istiyorsan öyle olsun. Yıldız falı dünyanın özekte bulunduğu bakışık bir evren varsayar. Bu düşünce Koppernigk'le bir yana bırakılmıştı. Yıldız falcıları bunu gözönüne almadı; bunlar bilimin ilerleyişine bak-

maksızın kendi şom hurafelerini sürdüren bilim cahilleri, insanları soyuyorlar, sorumlu kararların yerine üstünkörü kehanetleri geçiriyorlar, insanın en değerli varlığını, özgür istencini elinden alıyorlar!

B: Hey ulu Tanrım – siz usçular düzmece tanrılara saldırırken gerçekten şair kesiliyorsunuz!

A: İster şiir olsun ister olmasın – ben haklıyım, artık şu hekimlik konusuna dönebilir miyiz?

B: Daha dur.

A (umarsız): Yine konudan sapıyoruz!

B: Sapma değil, yalın bir gözlem. Biliyor musun, özgür istence dayalı bir karşı çıkış...

A: ...çok önemli bir karşı çıkış!

B: Ayrıca ikizlerin yazgısına dayalı bir karşı çıkış...

A: ...o da benzersiz bir karşı çıkış!

B: ...ikisi de kilise babalarından, sözgelimi Ermiş Augustinus'tan gelmişti.

A: Hayır, bilmiyordum – ama bundan ne çıkar?

B: Çıkan şu: yıldız falcılarına karşı savaşı başlatan bilginler değil kiliseydi, hem de dinsel nedenlerle. Bence bugünkü savaşı ıralayan şiddet hâlâ bir ortaçağ kalıntısı, yandaşları ne kadar "bilimsellik" taslarsa taslasın.

A: Bu oldukça ilginç...

B: ...önemli de, çünkü bilginlerin, öyle değil diye yırtınsalar da, kilisenin önemli birtakım tutumlarını devraldıklarını gösteriyor.

A: Bu konuda birşey diyemeyeceğim. İlginç, ama konuyla ilgili değil, çünkü önemli olan uslamlamalardır, etkiler değil.

B: Kepler adını duydun mu?

A (alınmış): Duymaz olur muyum?

B: Zayiçeler çizdiğini biliyor muydun?

A: Geçinmek zorundaydı!

B: Yıldız falını savunan yazılar da yazmıştı ama?

A: Ciddi olmasa gerek.

B: Niye?

A: En önde gelen Koppernigk'çi gökbilginlerinden biri ha?

B: Evet, ayrıca yıldız falını savunmakla kalmamış, bir de uygulamıştı, çekidüzen vermiş, gözden geçirilmiş biçimi için kanıtlar da toplamıştı.

A (keyfi kaçmıştır).

B: Bana inanmıyorsan, işte Kepler'in kendisini oku, *Tertius Interveniens*'i, *Toplu Yapıtları*'ndaki öbür yazıları oku, Norbert Herz'in Kepler'in yıldız falı konusundaki eski yazısını oku...

A: Tamam, bir bakıma işi anlıyorum – ne de olsa o dönemde fizik pek gelişmemişti.

B: Ama senin savunduğun bu değildi. Yıldız falının, yeni *gökbilimin* ortaya çıkışıyla anlamını yitirdiğini söylüyordun. İmdi, önümüzde yeni bir gökbilgini var, gerçekte en iyi gökbilginlerinden biri, tutup yıldız falını savunan bir yazı yazıyor. Savunma yazmakla kalmıyor, kanıtlar topluyor, konuyu geliştiriyor...

A: Belki biraz üstünkörü konuştum, ama ne de olsa kişi yanılır...

B: Uslamlamanın başındaki tutumun bu değildi! Yıldız falcılarını suçluymuş gibi kargışladın, davaları görülüp bitmiş gibi, suçlu bulunmalarına haydi haydi yetecek kanıtlarla. Şimdi birden "kişi yanılır" – siz kendi yanılgılarınız konusunda ne de hoşgörülü oluveriyorsunuz!

A: Tamam, tamam – yargımın üstünkörü olduğunu kabul ediyorum, ama öyle de olsa yıldız falının pek çok zayıf yanı var, karşı savlardan biri çürütülse bile durum düzelmez, isterse Kepler bir ara onu savunmaya karar vermiş olsun. O başka bir dönemdi, bilimle hurafe günümüzde olduğu ölçüde açıklıkla ayrılmamıştı, en önde gelen bilginler bile ara sıra saçma öğretileri benimsiyorlardı. Kepler yıldız falını savundu – benimsedi. Bu yıldız falını daha iyi kılmaz. Gene de pis bir hurafe olarak kalır.

B: Niye gözünü seveyim?

A: Yıldızların yaşamımızı etkilediğini varsaymak...

B: Bugün güneşin parladığı doğru değil mi?

A: Ee?

B: Kazak değil de ince bir gömlek giydiğin doğru değil mi?

Yağmur yağsa keyfinin daha kötü olacağı da doğru değil mi?

A: İşte şimdi saçmaladın. Güneşin hava durumunu etkilediğini yadsıyan yok.

B: Ya ay?

A: Elbette hayır.

B: Gelgite ne diyeceksin?

A: O başka konu.

B: Ama Galileo, senin tutumunu benimseyerek, gelgitin ayla bir ilgisi olduğunu yadsır – yıldız falı saçmadır, öyleyse gelgitin başka bir nedeni olması gerekir. Ama yanılıyordu.

A: Çünkü daha sonra çıkan pekişmiş bir yeni kuram yanıldığını gösterdi.

B: Bu da yalnızca "Ayın hava durumu üzerinde etkisi yoktur" demekle yetinemeyeceğimiz anlamına gelir – konuyu irdelemeliyiz.

A: Katılıyorum.

B: Zayiçelerin geçerliliği konusunda da böyle.

A: *Bu* gerekli değil. Yıldızların gücünün böyle bir etkiye yetmeyeceğini herkes bilir.

B: Plazma nedir, biliyor musun?

A: Eksicik bulutu mu?

B: Güneşin kocaman bir plazmayla çevrelendiğini biliyor musun?

A: Evet, duymuştum.

B: Bunun gezegenler için de böyle olduğunu?

A: Onu bilmiyordum, ama bütünüyle usa yatkın görünüyor.

B: Bu bulutlar içiçe geçiyor, etkileşiyor...

A: Ha, mıknatıssı fırtınalar, falan değil mi?

B: Evet. İmdi güneşin etkinliği kısa dalgaların alınışını etkiliyor. Güneşin etkinliği de gezegen plazmalarının birbirine göre konumuna bağlı, bu da gezegenlerin birbirine göre konumuna bağlı demeye gelir. Böylelikle kısa dalgaların alınışıyla ilgili birtakım özellikler gezegenlerin konumuna bakılarak kestirilebi-

* Radio Corporation of America: Amerikan Telsiz Kurumu (ç.n.)

lir – ışınyıldızbilim diye birşey var, bunu kuran da RCA'daki* araştırmacılar.

A: Bunun yıldız falıyla bir ilgisi yok. Yıldız falı insanların yaşamlarındaki ayrıntılarla uğraşır.

B: Yalnız onunla değil. Hayvanlarla, bulutlarla, fırtınalarla, bitkilerle, gökle yer arasındaki her türlü bağla ilgilenir. Ama senin savın bu değildi – ikinci savın. İkinci savın, gezegenlerin etkisinin yeryüzünde dikkate değer sonuçlar doğuramayacak denli cılız olduğuydu. Işınyıldızbilim *bu* savı çürüttü.

A: Bu yanıtın tam bir karşılık olduğu sanmıyorum. Elbette – gezegenler güneşi etkiler, birbirlerini etkiler, dolayısıyla dünyadaki birtakım süreçleri de. İnsanları bile etkiler – ne de olsa, bunlar görülebilir, üzerlerine konuşulabilir, şiirler yazılabilir. Ama şimdi sözünü ettiğim etkiler bunlar değil. Benim sözünü ettiğim, bizim doğrudan bilgimiz dışında olup biten, eylemlerimizi bilinçaltı bir yoldan belirleyen etkiler. Sözgelimi evlenmek istiyorum diyelim. Kendi kendime, istiyor muyum, neden, niçin diye sorarım. Sonuçta evleniyorum, açık seçik gerekçelerim olduğunu düşünüyorum. Hayır, diyor yıldız falcıları, önemli bir nedeni unuttun, yıldızların, senin doğumun, onun doğumu, evlenmeniz, ilk karşılaşmanız sırasındaki konumunu. İşte bu söz, bence, kof bir hurafe.

B: Kanser araştırmaları konusunda ne düşünüyorsun?

A: Ne demek istiyorsun?

B: Bak, kanser araştırmasıyla uğraşan bir yığın kurum var. Bunların araştırmalarının altında yatan düşüncelerin "kof hurafeler" olduğunu mu düşünüyorsun?

A: Elbette değil!

B: Niye değil?

A: İlerleme sağlandı.

B: Ne türden ilerlemeler?

A: Yeni kuramsal öngörüler.

B: Peki kanserin sağaltımı ne oldu?

A: Ameliyatlar yapılıyor, ışın sağaltımı, kimyasal sağaltım falan var.

B: Otuz yıl önce kanser nasıl sağaltılıyordu?

A: Sanırım, ameliyatla, kanserli dokuyu kesip alarak.

B: Yeni sağaltım yöntemleri bulundu mu?

A: Evet, dediğim gibi – ışınla sağaltım...

B: Bu da kanserli dokuyu çok daha incelmiş bir yolla gidermek demek. Ama yapılan iş gene ortadan kaldırmak.

A: Evet.

B: Kökten başka yöntemler var mı?

A: Benim bildiğim yok.

B: İmdi ortadan kaldırma yöntemleri mini ölçekli araştırmalardan, hücre yapısına ilişkin bütün o incelmiş çağcıl kuramlardan önce de vardı.

A: Evet.

B: Bu da bu kuramlar bugüne dek sağaltımda hiçbir ilerlemeye yol açmadı demeye gelir.

A: Sen öyle diyorsun.

B: Yalnız benim değil, pek çok sorumlu araştırmacının da söylediği bu.

A: Örneğin kim?

B: Daniel Greenberg'in *Science and Goverment Reports*'un* 4. cildindeki (1974) bildirisini ya da H. Oeser'in *Krebsbekämpfung, Hoffnung und Realität*'ini** oku. Greenberg özellikle çok açıksözlüdür. Amerikan Kanser Derneği'nin kanserin sağaltılabilirliğine, ilerleme sağlandığına ilişkin bildirgeleri için "Vietnam konusundaki bozgun öncesi iyimserliği andırıyor," demiş. Yine de araştırmayı destekliyoruz, bilimsel saymaktan geri durmuyoruz.

A: Elbette.

B: Kanser araştırmalarının kuramsal sayıltıları kof hurafe diye kargışlanmıyor.

A: Kuşkusuz öyle.

B: Niye öyle?

* *Bilim ile Yönetim Bildirileri* (ç.n.)

** *Kanserle Savaş, Umut, Gerçeklik* (ç.n.)

A: Çünkü kazanılmış başarılar var.

B: Nasıl başarılar?

A: Artık tek bir hücrede ne olup bittiğini daha çok anlıyoruz.

B: Ama kanserin nasıl ortaya çıktığını anlıyor muyuz?

A: Anlamıyoruz – ama iz üstündeyiz. İyi de bütün bunların yıldız falıyla ne ilgisi var?

B: Çok ilgisi var! Demin gezegenlerin konumunun yeryüzünde kısa dalgaların alınışıyla nasıl ilişkili olabileceğini gösteren araştırmalardan sözettim.

A: Ben de bunun yıldız falının saçmalığını kıl kadar azaltmadığını söylamiştim.

B: Yeryüzü olayları üzerindeki gezegen etkilerini gösterdiğini kabul ediyorsun.

A: Evet ama...

B: Gezegenler yeryüzü olaylarını etkilemeyecek denli cılız değil.

A: Ama bizim aradığımız bu türden bir etki değil.

B: İşte bu tam da senin aradığın bilinçdışı türden bir etki. Şimdi, kanser araştırmasına bilimsel diyorsun, aşması gereken uzaklığa karşın sürdürülmesinden yanasın. Bu inceliğin tıpkısını yıldız falının temel sayıltılarına niye uygulamayalım?

A: Çünkü yıldız falı sözkonusu olduğunda, varolan uzaklık yalnızca araştırma sonuçlarıyla...

B: ...bunlar, dediğim gibi, benim şimdiye dek ortaya koyduklarımdan sayılamayacak denli çok...

A: ...varolan uzaklık yalnızca araştırma sonuçlarıyla tartışılan savlar arasında değil, karşı çıkışlar da var...

B: ...ikizlerle ilgili karşı çıkışlar gibi.

A: İkizlerle ilgili karşı çıkış gibi.

B: Ha, şimdi karşı çıkışlara toslayan bir konunun ya da kuramın kaldırılıp atılmasını ya da bilimdışı sayılmasını öneriyorsun.

A: *Bitirici* karşı çıkışlara toslayan bir konunun.

B: Bitirici karşı çıkışlara toslayan bir konu kaldırılıp atılacak. Bu kanser araştırmasının sonu olur!

A: Niye?

B: Otuz yıldan uzun bir araştırma, ama kesin bir ilerleme yok. Yerleşik akımmıknatıslığın da sonu olur!

A: Niye?

B: Çünkü yerleşik akımmıknatıslık –diyeceğim, temel kuram– irkilimle elde edilmiş bir mıknatıslılık olmadığını söyler. Yerleşik ışıkbilgisi bir merceğin odağına yerleştirilmiş bir resme bakınca sonsuz derinlikte bir delik görüleceğini söyler ama bugüne dek gören çıkmamıştır. Nicemsel alan kuramında sonsuzlar var...

A: ...sıradanlığa dönüş de var...

B: ...kimi fizikçilerin "gülünç bir oyun" dediği. Nereye baksan önemli güçlüklerle kuşatılmış kuramlar görüyorsun ama bunlardan vazgeçilmiyor, çünkü bilginlerin güçlüklerin günün birinde çözülebileceğine ilişkin dinsel inançları tam. Öyleyse ne diye alanlara ilişkin nicem kuramı sözkonusu olduğunda bu dinsel inanca "usa yatkın bir bilimsel sayıltı" diyoruz da yıldız falı sözkonusu olduğunda "kof, sorumsuzca bir hurafe" diyoruz? İstersen gel araştırmayı çoğu kez pek de taşıyamadığımız kamburların yedip yönettiğini kabul edelim, bu kabulü bütün konulara aynı ölçüde uygulayalım, yalnızca bilginlerin bir dinsel gerekçeden ötürü arka çıkıverdiği konulara değil!

A: Ama...

B: Daha bitmedi! Bak, yıldız falına karşı çıkanlar, yıldız falını sevmiyoruz, küçümsüyoruz, bu konuda hiçbir kitap okumayacağız, kesinlikle desteklemeyeceğiz deseler buna bir diyeceğim olmazdı. Bu haklı. İnsanları iğrendiklerini sevmeye zorlayamazsın, bu konuda kendi kendilerini bilgilendirmeye bile zorlayamazsın – zorlamaman da gerekir. Ama bizim bilginlerimiz, bizim ussal, nesnel bilginlerimiz hoşlandıklarıyla hoşlanmadıklarını dile getirmekle yetinmiyor, ellerinde kanıtlar varmış gibi davranıyorlar, ellerindeki oldukça büyük yetkeyi nefretlerinin gücünü artırmak için kullanıyorlar. Ama kullandıkları kanıtlar yalnızca kendilerinin acınası bilisizliklerini gösteriyor...

A: Tamam, tamam, konuyu açtığıma açacağıma pişman ol-

dum – bu konuda pek birşey bilmiyormuşum...

B: ...ama bu kısa konuşmaya başladığımızda pek çok şey biliyormuş gibi davrandığına kuşku yok. Kıyısından köşesinden geçmedikleri konularda açıklamalar yapan bütün bilginler için de geçerli bu.

A: Böyle çok bilgin olduğundan kuşkuluyum.

B: Kusura bakma, gözünü açman gerek. Şu yazıya bir bak. Amerikan *The Humanist** (aşırı ırkçı bir paçavra için ne tuhaf ad) dergisinin 1975 Ekim/Kasım sayısı. Yıldız falını eleştiren bir dizi yazı var. Yazılar çok kötü yazılmış, yanlışlarla dolu. Yazarlardan biri şöyle buyurmuş: "Yıldız falı yerözekli bir dizge olmasından ötürü ağır bir darbe almıştır." Bu senin ilk savındı. Yetersiz olduğunu gördük. Başka bir yazar yıldız falının büyüden kaynaklandığını yazmış. Ama böyle üstünkörü konuşulacaksa çağcıl bilim de "büyüden kaynaklanmıştır". Evet, yetkilerinin sınırını aşarak kendilerini soytarıya çeviren bilginler hep çıkar diyebilirsin. Ama daha ayrıntılı uslamlamaların önüne konan şu genel yargının sonuna bir bak. 186 bilginin imzası var. 186 imza! Besbelli mürekkep yalamış baylar uslamlamayla kandırmak yerine insanları itip kakmayı yeğliyorlar. Yoksa iyi bir kanıtın varsa – bir yığın imzaya ne gerek var? Demek bu gördüğümüz olsa olsa bilimsel bir genelge: papalar söyleyeceklerini söyledi, konu kapandı. Şimdi şu adlara bak! Yalnız kıyıda köşede kalmış birkaç bilgin değil – bilim düzeninin en parlak yıldızları parmaklarıyla yıldız falcılarını gösterip kargışlıyorlar. John Eccles, "Poppercı Şövalye", Nobel ödüllü; Konrad Lorenz, ırabilimci (benim çok tuttuğum biri), Nobel ödüllü; Crick, DNA'yı bulanlardan biri, o da Nobel'in ağırtoplarından – falan feşmekan. Sonra Samuelson, iktisatçı; yüksek oranda C vitamininin soğuk algınlıklarına, kansere bile iyi geldiği yolundaki tartışmalı (gene de usa yatkın) savıyla ünlü iki Nobel ödüllü Pauling – bilim alanında kim var kim yok bir bilgisizlik, karacahillik lağımı olan bu belgeyi desteklemek için adını ortaya koyuyor. Belgenin ya-

* *İnsancıl(l)* (ç.n.)

yımlanmasından birkaç ay sonra BBC'den bir görüşmeci kimi Nobel ödüllülerle yıldız falını savunanlar arasında bir tartışma düzenlemek istedi ama Nobel ödüllülerin hepsi çamura yattı – kimileri yıldız falının ayrıntılarına ilişkin birşey bilmediklerini gerekçe gösterdi: mürekkep yalamış beyler neden sözettiklerini bilmiyorlardı. İşte böyle karacahiller okullarımızda neyin öğretilip neyin öğretilmeyeceğine karar veriyor; böyle karacahiller kibirli bir küçümsemeyle hiç incelemedikleri, anlamadıkları eski geleneklerin, bunlara göre yaşamak isteyenler için ne denli önemli olduğuna bakılmaksızın kökünün kurutulmasını savunuyorlar; böyle karacahiller hep yaşamımıza karışıyorlar, doğumda, bebekler içinde yaşayacakları yüzsüz teknoloji toplumunun görkemiyle daha baştan tanışsın diye analar sayrılarevine taşınırken; ilkgençlikte beceriler özenle saptanırken, izlenceler bilim dinini ergenin beynine alabildiğine yüklemek için özenle düzenlenirken, taa bir "ölü bilimi" sonunda yorgun, tükenmiş, çürümüş bedenin işini görene dek...

A: Ölü bilimi mi?

B: Evet, pek çok üniversitede benimsenmiş bir konu. Böyle karacahiller çekirdeksel gücü nerede nasıl kullanacağımızı, çocuklarımızın nasıl yaşayacağını, neyin iyi hekimlik olduğunu, neyin olmadığını belirliyorlar, milyarlarca liralık vergiyi gülünç tasarılarda çarçur ediyorlar, bu paraların kullanımına ilişkin daha iyi bir öneri geldi mi hemen süngüye davranıyorlar, bu karacahiller...

A: Allahaşkına yeter! İpin ucunu iyice kaçırdın! Yıldız falı konusunda haklı olabilirsin – gerçi henüz benim usuma yatmadı...

B: ...iyi, tartışalım.

A: Yok, yok, yok – yıldız falından sözettiğimiz yeter. Pes. Diyen kaçtı.

B: Anlaştık.

A: Ama sözünü ettiğin öteki konular bilginlerin yetkisi dışında değil, tam da yetkili oldukları yerde – çekirdek gücüyle işleyen üreteçler, sözgelimi, ya da hekimlik, bu tam da fizikçile-

rin, hekimlerin, dirimbilimcilerin yetki alanı. Senin yaptığın bu insanların uzmanlık alanlarındaki yetkisizliklerini, onun dışındaki sözde bir yetkisizlikten çıkarmak – gülünç bir çıkarım!

B: Peki – daha çok örneğe bakalım!

A: Böyle bir yere varamayız!

B: "Bir yere varmaktan" anladığın bilimin krallığını göstermekse, sana katılırım kuşkusuz.

A: Peki şu örneğini görelim bakalım.

B: Kazıbilimden bir örnek. Bir süre önce, Thom, Hawkins, Marshack, Seidenberg, başkaları Taş Çağı insanının gökbiliminde bayağı gelişmiş olduğunu, Stonehenge gibi koca taş yapıların gökbilimin gözlemevleri, önemli gökbilim olaylarını kestirmeye yarayan bilgi işlemciler olduğunu buldular...

A: Ne gibi olaylar?

B: Örneğin, ay tutulması gibi olaylar. Bunları bir avuç insan buldu, işdaşlarının geri kalanı yadsıdı.

A: Haklı gerekçeleri vardı kuşkusuz.

B: Evet, gerekçeleri vardı, ama bak nasıl gerekçeler. Şurada *Journal for the History of Astronomy** var, Stonehenge benzeri yapılar konusunda baş uzman olan Profesör Atkinson'ın bir yazısı çıkmış. Mürekkep yalamış beyimizin söylediklerini oku şimdi.

A (okur): "Burada, korkarım çoğumuz, tıpkı benim gibi, insanbilimlerinde yetiştiği, dolayısıyla da gereken kesinlikten yoksun olduğu için ılımlı bir kötümserliğe eğilim duyuyorum..."

B: Burada dur! Atkinson gelişmiş bir Taş Çağı Gökbiliminin varlığını ileri sürenlerin vardığı sonuçlar konusunda "kötümser", çünkü eğitimi eksik. Yeterince bilmiyor – yine de bilgisizliğini sıradışı araştırma işlemlerine gölge düşürmek için kullanmaya kalkıyor. İlk söyleyeceğim bu. İkinci söyleyeceğim daha da önemli. Atkinson "gereken kesinlik"ten yoksun. Ömrü boyunca incelediği dikilitaş alanlarını kuranlarda kendisinin "yoksun" olduğunu söylediği "kesinlik" vardı. Onlar ondan daha bilgiliydi, yine de bilgin dostlarıyla bir olup epey bir süre kendi

* *Gökbilim Tarihi Dergisi* (ç.n.)

bilgisizliklerinin kafalarında yarattığı boşlukları "Taş Çağı Kafası"na kırık not vermekte kullandılar. "İlkel" boyların araştırdığı alanlarda bilgisiz olan pek çok insanbilimci kendi bilgisizliklerini onlara yansıtarak "bilimsel sonuçlar" yerine "hurafeler" üreten bir "ilkel anlayış" çıkarsadılar. Bunun gibi *Nei Ching* hekimliği konusunda bilgisiz olan pek çok çağcıl hekim de iğneyle sağaltıma dudak büküp yasal yollardan yasaklanmasına çalışıyor. Yasayı olanaklı, geçerli sınamaları dışlamak için kullanıyorlar. Şimdi gerisini oku.

A: "Kazıbilimci olmayanların Thom'un yapıtının içerdiği sonuçların kazıbilimcileri ne denli tedirgin ettiğini anlamaları önemlidir..." Thom kim?

B: Ayın izlediği yolun üğrümüne ilişkin bilgiyi bile içeren oldukça karmaşık bir taşanıt geometrisi, ölçüm bilgisi, gökbilimi ortaya çıkarmış araştırmacılardan biri.

A: "Üğrüm" ne demek?

B: Ayın yörüngesi tutuluma doğru, aşağı yukarı beş derece eğiktir. Ayın yoluyla tutulumunun kesişim noktaları, bunlara düğüm deniyor, tutulumun çevresinde aşağı yukarı 186 yılda döner. Bu süre boyunca tutulumla ayın izlediği yol arasındaki açı dönem dönem değişir, bu değişimlerden birine üğrüm denir. Genliği 9 dakikalık bir yaydır, bunu da Taş Çağı gökbilginleri biliyorlardı. Oku bakalım.

A (açıklamayı tam anlamamış): "...önemlidir, çünkü bu sonuçlar, Avrupa'nın tarihöncesine ilişkin, bütün bu yüzyıl boyunca egemen olmuş kavramsal örnekçeye uymuyor..."

B: İşte açıkça söylemiş. Atkinson "tedirgin oluyor" çünkü anlamak için yeterli donanımı taşımadığı bir kuram kendisine uymuyor – ama dur, şimdi çok daha ilginç bir bölüm geliyor!

A: "Öyleyse pek çok tarihöncesi uzmanının Thom'un yapıtının içerdiği sonuçları ya anlamadıkları için gözardı etmeleri ya da öylesi daha kolaylarına geldiği için karşı çıkmaları pek şaşırtıcı değil..."

B: Al sana ak üstünde kara yazı: yeni düşüncelere karşı çıkılıyor "çünkü öylesi daha kolaylarına geliyor" – hem de mürek-

kep yalamış beylerin tam da yetkili oldukları yerde. Durum böyle olunca artık bozuşturucu, güçten düşürücü bir ameliyatın bir sayrılığı sağaltmanın en iyi yolu olduğunu söyleyen bir hekime nasıl güvenebilirsin? Durum böyle olunca önerilen bir üretecin güvenliği konusunda güvence veren bir çekirdek gücü fizikçisine gel de güven. Durum böyle olunca...

A: Bana kalırsa habbeyi kubbe yapıyorsun. Atkinson tek bir örnek...

B: Ama "bilimsel kafanın" nasıl işlediğini, ne gibi engellere tosladığını kavramamızı sağlıyor. Belli bir araştırma alanındaki bilginleri ele alalım. Hiç mi hiç sorgulamadıkları temel sayıltıları var, tek doğal işleyiş saydıkları kanıtları görme biçimleri var, araştırma da temel sayıltılarla yöntemleri *irdelemekle* değil *kullanmakla* sınırlı. Sayıltılar ilkin sorunları çözmek, ya da güçlükleri ortadan kaldırmak üzere ortaya atılmış, böylece de bunların belli bir açıdan nasıl görüleceği öğrenilmiş, orası öyle. Artık kimse sayıltıların ayırdında bile değil, araştırmayı onlara göre tanımlayıp başka bir yol izleyen araştırmayı uygunsuz, bilimdışı, saçma buluyor. Bilginlerin yetki alanları dışında atıp tutarak kendilerini aptal durumuna düşürdüklerini, ama ayrıntısıyla inceledikleri konularda konuşunca onlara kulak verilmesi gerektiğini söylüyorsun. Tamam, demin betimlediğim türden sayıltıları hiç incelememişler, yine de araştırmalarına bunlar olmadan başlayamazlar. Bu da *bilimin her parçasının sınırda durduğu, uzmanlığın kanıt olmadığı* anlamına gelir.

A: Ne gibi sayıltılar düşündüğüne bir örnek verebilir misin?

B: Yöntembilime ilişkin düşünceler var, sözgelimi, deneysel bir araştırmayla işe başlamamız gerektiği, kuramsal düşüncelerin onu etkilemesine izin vermememiz gerektiği düşüncesi. Toplum bilimlerindeki pek çok istatistik işlemi bu türdendir. Kazıbilimi, uzun süre, araçları üretenlerin kafalarına ilişkin herhangi bir sayıltıya girişilmeksizin araçları öbeklendirme işiydi. Bir "kültür" birtakım sorunları çözmeye çalışan kafaların düzeni değildi, bir taş, çizik, falan filan yığınıydı. Sonra deneylerin yinelenebilirlikten yoksun oluşunun dünyadışı etkilere bağlı olama-

yacağı sayıltısı var. Michael Polanyi açık seçik sonuçlar veren bir öbek kimyasal tepkimeyi betimlemiştir, sonuçlar başka deneyliklerde yinelendi, fotoğrafları çekildi, üzerine tezler yazıldı, ama günün birinde etki yokoldu, bir daha da görünmedi. Pek çok kimyacı bunu tuhaf karşıladı – ama dünyadışı nedenler aramaya kalkmadılar. Bu onlara göre düpedüz bir hurafe olurdu.

A: Bu tutumlarının haklı gerekçeleri vardı belki.

B: Demin tartıştığım yıldız falı karşıtı gerekçeler ölçüsünde olağanüstü haklı gerekçeler – yetersiz, gülünç gerekçeler. Sonra sayrılarevi deneyiminin değil de bilimsel araştırmanın daha iyi sağaltım yöntemlerine götürdüğü inancı var. Her sayrılığın, aranıp bulunması gereken, alabildiğine kuramsal bir doğrudan nedeni olduğu düşüncesi de bu inançla yakından ilişkili. Tanının bu doğrudan nedeni bulduğu varsayılıyor – X-ışını tanısının, tanı cerrahisinin, örnek doku çıkarma benzeri işlemlerin kaynağı da bu.

A: İyi de ne olup bittiğini başka türlü nasıl ortaya çıkaracaksın?

B: Nabzı, çişi, derinin dokusunu... yoklayarak örneğin.

A: Bu yolla sayrılığa yol açan belirli bozukluğu bulamazsın.

B: Ama kim demiş sayrılığa yeri saptanabilen bir olay yol açar diye? Sayrılık, yaşam sürecindeki, yeri saptanabilen pek çok değişiklik içermekle birlikte saptanabilir bir nedeni olmayan bir yapı değişikliği olabilir, en iyi tanı da bedendeki ağırlık, nabız, kas gücü gibi genel değişikliklerin gözönüne alınmasıyla konabilir.

A: Bundan daha iyisini biliyoruz. Tekhücreliler dirimbilimi...

B: Tekhücreliler dirimbilimi yeri saptanabilen olaylarla uğraşıyor, benim sözünü ettiğim süreçleri gözardı ediyor.

A: Ama insan bedeni ile yaşam sürecini kuran tekhücrelilerin dirimbilimsel süreçleridir.

B: Bu belirli bir alanda oldukça başarılı olmuş bir varsayım – ama kim demiş bu alanın dışında da başarısını sürdürecek diye? Ayrıca özdecik dirimbiliminin sonuçları bir en az direnç çizgisi izlenerek varılan sonuçlar. Karmaşık sorunlar düpedüz bir

yana itiliyor.

A: Anlamamız gerekiyor!

B: Sayrıyı gözden çıkararak mı?

A: Ne demek istiyorsun?

B: Bak, besbelli senin hekimliğinin etkililiği sayıltılarının uygunluğuna bağlı olacak. Uygunsuz sayıltıları son ucuna dek götürmeye çalışmak sayrıya ciddi zararlar verebilir. Dahası, bu yolla sınırı bulacağımız da çok su götürür.

A: Niye bulamayalım?

B: Bak, bir hekim tanı koyar, sağaltım biçimini belirler, bu büyük bir ameliyat olabilir, sağaltımı uygular, kimi sonuçlar elde eder. Diyelim sonuç beş yıl daha sürünüp sonra ölen bozulmuş bir beden oldu. Hekime yanıldığını kim anlatacak?

A: Denetim kurullarının incelemeleri.

B: Hekimlerin sakat bırakmayı ödev saymasına, sayrıların da sakat kalmayı kendi hakları saymasına bakarsan bu denetim topluluklarını nereden bulacaksın? Frengiyi ele al. Uzunca bir süre çok tehlikeli bir sayrılık diye görülmüştü. Çağcıl antibiyotik bilimi ortaya çıkmadan önce çoğunlukla örgenliğe ciddi zararlar verecek biçimde sağaltılıyordu. Ama daha çok kısa bir süre önce sağaltılmamış sayrıların yüzde 85'inin yaşam süresinin olağan uzunlukta olduğu, yüzde 70'inden çoğunun da herhangi bir sayrılık belirtisi göstermeden öldüğü bulundu. Bunun tıpkısı, sağaltımı örgenliğe ciddi zararlar veren başka sayrılıklarda da olabilir. Çoğu kişinin kestaneciğinde kanserli üreme görülür. Bu büyüme küçük bir kitleyle sınırlı kalır, zarar da vermez. Hekimler, özellikle Almanya'da, düzenli örnek doku çıkarma işlemi önerir – "ne olur ne olmaz diye". Örnek doku çıkarma işlemi çoğu kez kitlenin bir bölümünü çıkarır, gövdenin başka yerlerinde sıçramalar baş gösterir, daha tehlikeli kanser biçimleri yayılmaya başlar. Bu pek çok ur alma işleminde, özellikle göğüs kanseri sözkonusu olduğunda Halstead yöntemi denen işlemde de böyledir. Bunlar gereksizdir, tehlikeli, çoğunlukla da denetlenemeyen süreçler başlatırlar. Bütün bunlar da hekimlik iş kolunun, daha yakından inceleme gereğini kavramaksızın, elde bir saydığı sayıltılar yüzündendir.

A: Ee, çözüm ne?

B: Çözüm çok yalın – bırak kim ne istiyorsa onu yapsın.

A: Bu ne demek?

B: Dünyada çeşit çeşit hekimlik var.

A: Büyücü hekimler falan mı diyorsun?

B: Yoo, işler öyle yalın değil. Bilginlerin bilmediği ama düzgün bir biçimde işleyen, bir tür felsefeye dayanan, epeyce bir süredir ortalıkta olan çeşit çeşit hekimlik var.

A: Örneğin?

B: Örneğin Hopi hekimliği, iğneyle sağaltım, gerek Avrupa'da gerek Birleşik Devletler'de varolan binbir çeşit kocakarı ilacı, inançla sağaltma...

A: İnançla sağaltma mı? Dalga geçme.

B: Bu konuda ne biliyorsun?

A: Pek bir bildiğim yok...

B: Ama hemen vurun kahpeye deyip çıkıyorsun. Dinle hele. Batı hekimliğinin dolaşım bozukluğu öbeğine soktuğu, iğneyle sağaltım boylamlarının bozulması sonucunu doğuran yapısal sayrılıklar var. Boylamların konumu elektrik yardımıyla saptanabilir, boylamlar boyunca deri direnci düşüktür. İmdi inançla sağaltım sırasında sağaltıcının boylamlarının tıpkı sayrınınkiler gibi bozulduğu bulunmuştur – inançla sağaltan kişi bir biçimde sayrılığı üstlenir, ama onun gövdesi sayrılığın üstesinden gelebilecek güçtedir, böylece sonunda hem o hem de sayrı sağalır. Sonra benzeriyle sağaltım, su sağaltımı, başka pek çok hekimlik biçimi var. Bunların tümünde ortak olan şu: tanı yöntemleri örgenliğe dokunmuyor, sağaltımları hiçbir zaman batılı hekimlerin önerdiği sağaltım ölçüsünde ağır olmuyor. Dolayısıyla önce bunları denemek salık verilebilir.

A: Ciddi ciddi bir hekimin sayrısını büyücü hekimlere yollamasını mı öneriyorsun...

B: Bak A'cığım, kullandığın terimler yalnızca hekimlik tarihini, varolan değişik hekimlik okullarını ne denli az bildiğini gösteriyor. Hekimlikten haberin yok, bilim konusunda bilgin kıt, yine de doğru hekimliğin bilimsel hekimlik olduğunu düşünüp

gerisine sövüp sayıyorsun. Bu geri kalanı da bildiğin yok ama işe yaramaz, hurafeyle dolu, zararlı deyip çıkıyor, düşünebileceğin olası en kötü adı veriyorsun: "büyücü hekimler"den sözediyorsun, bu da, kusura bakma ama, olsa olsa senin cahilliğini gösteriyor. Ama durum daha da kötü. Şimdiye dek yalnızca Batı toplumlarında –İngiltere'de, ABD'de, Fransa'da falan– insanların başına gelenlerden sözettim. Ama bu cahilce cüret kültürlerin tümünü düzeltip kendi uygar yaşam tasarımlarına uydurmaya çalışmıştır. Batı kültürüyle uygarlığının çerçevesine girmeyen insanlar bulunalı beri, aktörel bir ödevmiş gibi, bunlara doğrunun söylenmesi gerektiği varsayılmıştır – senin anlayacağın fatihlerinin egemen düşünyapısının. İlkin bu Hıristiyanlıktı, sonra bilimle teknolojinin hazineleri geldi. İmdi bu biçimde yaşamları bozulan insanların öteden beri yalnızca yaşamlarını sürdürmeye değil varoluşlarına anlam vermeye yarayan bir yol vardı ellerinde. Bu yol da, genellikle, başlarına kakılan, bunca acıya yol açan teknoloji harikalarından çok daha yararlıydı. Batılı anlamda "gelişme" şurada burada biraz işe yaramış olabilir, örnekse bulaşıcı sayrılıkların önlenmesinde – ama Batılı düşüncelerle teknolojinin kendiliğinden iyi olduğuna, dolayısıyla da yerel koşullar gözönüne alınmaksızın dayatılabileceğine körü körüne inanmak yıkım oldu. İşte ikide bir yıldız falını ortaya atmamın nedeni de bu. Yıldız falı için yanıp tutuşmuyorum, bu alanda yazılanların çoğunu görünce beni hafakanlar basıyor. Ama yıldız falı bilginlerin kendi yetki alanları dışındaki olgularla nasıl uğraştıklarına bulunmaz bir örnek. İncelemiyorlar, çamur atıyorlar, çamur atmaları güçlü, doğrudan uslamlamalara dayanıyormuş ayaklarına yatıyorlar. Yine hekimliğe dönelim: Batı'daki sayrılar artık sık sık değişik hekimlik *seçenekleri* arasında bir seçim yapmak zorunda kalıyor. Öyleyse niye seçim alanlarını genişletip başka başka hekimlik *dizgeleri* arasında bir seçim yapamasınlar? Sonuçlara katlanmak zorunda kalacaklar, bilimsel hekimliğin doğru yanıtı verdiğini gösterir bir güvence yok, önerilen sağaltımdan korkmak için pek çok neden var. Hem başka hekimlik dizgeleri çoğu kez bütünlük taşıyan geleneklerin önemli parçala-

rıdır, dinsel inançlarla bağlantılıdır, geleneğin içinde yeralanların yaşamlarına anlam verir. Özgür bir toplum, *başka geleneklerin onlar hakkında ne dediğine bakılmaksızın* bütün geleneklere eşit hakların verildiği bir toplumdur. Öyleyse başkalarının görüşlerine saygı, daha az kötü olanı seçmek, ilerleme sağlama olanağı – bütün bunlar tüm hekimlik dizgelerinin ortalığa çıkıp bilimle özgürce yarışması düşüncesini destekliyor. Burada başlangıçtaki sorumuzun karşılığını buluyorsun: sayrı olmanın, sağlam olmanın ne demeye geldiğini kim belirleyecek? Sen hekimler, bilimsel hekimler diyorsun. Ben de sağlıkla sayrılık *sağlam ya da sayrı kişi hangi geleneğin içindeyse o gelenekçe*, bu geleneğin içinde de sözkonusu bireyin kendisi için koyduğu özel yaşam ülküsünce belirlenir diyeceğim. Bu özel yaşam biçimleri olsa olsa "öğrenildikten" sonra bilimsel olarak incelenebilir, bunlar bir dili öğrenir gibi, onu oluşturan etkinliklere katılarak öğrenilmelidir. Burada sayrılarını tanıyan, huyunu suyunu, inançlarını bilen eski aile hekiminin üstünlükleri açıkça ortaya çıkıyor: neye gerek duyduklarını biliyor, bunu nasıl sağlayacağını da öğrenmiş. Onunla karşılaştırıldığında çağcıl "bilimsel" hekimler kendi sayrılık, sağlık düşüncelerini çoğu durumda düpedüz saçmalığa varan bir sağaltım kılıfı altında dayatan faşist buyurganlara benziyor. Görüyorum, bütün bu nedenlerden ötürü, öğretimi ya da yeni görüşlerin sunuluşunu, koruyucu aygıtlarla donatmak zorunlu. İyi bir öğretmen insanlara bir yaşama biçimini *benimsetmekle* kalmayıp *ona dışarıdan bakma*, belki de *yadsıma* yollarını da gösterecektir. Hem *etkilemeye* hem *korumaya* çalışacaktır. Yalnızca kendi görüşlerinin çığırtkanlığını yapmayacak, onları daha az öldürücü kılan, insanları bunların altında ezilmekten koruyan bir öğe de katacaktır.

A: Bu çok saçma bir kuram – ruhsal açıdan olanaksız! Yeni düşünceler ortaya atmak istiyorsun. Yabancı bir çevrede konuşuyorsun. Dolayısıyla konumunu olabildiğince güçlü kılman gerekiyor. Yine de karşındakilerin bıçağını bilemeye kalkıyorsun...

B: ...ama köreltiyor da olabilirim. Tamam, ulaşmaya çalıştığım bir Düşülke olabilir. Bak – bir tür delinin yerine başka bir

tür deliyi –Yahudilerin yerine Hıristiyanları, inakçıların yerine kuşkucuları, bilginlerin yerine Buddhacıları– koymak istemiyorum, istediğim tüm deliliklere, insanların delilikleri destekleyip yalvaçlarının başarılı olmasını sağlayan tutumlarına bir son vermek.

A: Ne gibi tutumlardan sözediyorsun?

B: Gerek gezilerimde gerek derslerimde sürekli karşıma çıkanlardan. İnsanlara toplumu düzenleme yollarından kimilerinin iler tutar yanı olmadığını, böyle düzenlemeler için öne sürülen savların geçerli olmadığını söylüyorum...

A: Sen de kendince onları kafeslemek istiyorsun.

B: Hayır. Benimsedikleri görüşleri, anlayacakları uslamlamaları kullanarak çözümleyip bu görüşlerin kendi ölçütlerine göre işlemediğini gösteriyorum. Hep duyduğum soru da şu: "Şimdi ne yapacağız?"

A: Yerinde bir soru.

B: Yetişkin insanlar için mi?

A: Öğrencilerden sözetmiyor musun?

B: Bunun önemi yok. Onsekizinde ya da daha büyük biri başı sıkıştığında "Ne yapacağım?" diye sorar, bir okutmanın karşılık vermesini bekler, o "Kendi yolunu kendin bul" deyince de afallarsa, bu eğitim düzenimizin insanları nasıl kuzuya, aydınları, öğretmenleri falan da nasıl çoban köpeğine çevirdiğini gösterir.

A: Ama kuzu bir gün büyür...

B: ...daha kuzuyken edindiği inancı benimsemeyen kim varsa hepsine havlayan çoban köpeği olup çıkar – eğitim dediğin bu mu?

A: İnsanlar nasıl öğrenecek peki?

B: Kendi kendilerini bilgilendirerek.

A: Ama birinin öğretmesi gerekir...

B: ...ama öğretmenin deliliklerinin ete kemiğe bürünmüş benzerlerine dönüştürmeksizin.

A: Ama pek çok iyi, hoşgörülü öğretmen var, düşüncelerini dayatmayan, alçakgönüllü öğretmenler...

B: Alçakgönüllüler en kötüleri.

A: Tamam, alçakgönüllü öğretmenlerden hoşlanmıyorsan – ne istiyorsun?

B: Biliyorsun eskiden düşüncelerin insanların kafasına kazınması gerektiği düşünülürdü.

A: Evet. Okudum – ama o günler geçti.

B: Şimdi başka yöntemlerimiz var.

A: Öğrencilerin ilgisini çekmeye çalışıyoruz, öğretim işlemlerini onların doğal gelişmelerine, bilsemelerine uydurmaya çalışıyoruz...

B: ...bu çağcıl öğretmenler kuşkusuz çok da alçakgönüllü olacaklar.

A: Öyleler. Eleştirici, alçakgönüllü.

B: Bu alçakgönüllü öğretmenler ne öğretecek?

A: Ee, fizik, dirimbilim, falan.

B: Peki, hekimlikte?

A: Örgenbilim, işleyişbilimi...

B: ...iğneyle sağaltım?

A: Elbette hayır.

B: Yıldız falı?

A: Bilimden sözediyoruz.

B: Öyleyse senin sevimli alçakgönüllü öğretmenlerinin yaptığı öğrencileri daha etkili biçimde kafeslemek. Ama sorun değişmiyor, yine tek yanlı bir biçimde görülüyor. Bu yalnızca bilim öğretiminde değil öğretilen ne varsa hepsinde, "demokratik değerler"de de geçerli.

A: Temel yurttaşlık değerlerinin öğretimine de mi karşı çıkıyorsun?

B: Evet – öğretim betimlendiği biçimiyle yapılıyorsa.

A: İnsancı bir tutumun öğretimine de karşısın?

B: İnsancılık belli bir uzaklığa konmuyorsa, insanlar öğretim sırasında ondan korunmuyorsa evet.

A: Peki, insanların birtakım temel bağlanımlar olmadan bir arada yaşamalarını nasıl beklersin?

B: İnsanlar yolda birbirlerine çarpmamayı nasıl beceriyor lar?

A: Trafik kuralları.

B: Yolun sağından gitmek gibi.

A: Evet.

B: Bu kurallarla bağlanmışlar mı?

A: Evet, bunlara uymaları gerekiyor...

B: Demek istediğim şuydu: yolun sağından sürmenin yol almanın tek yolu, diyeceğim temel bir insan etkinliği olduğunu, buna karşılık soldan sürmenin ayıp, usdışı, pek kötü, yersiz olduğunu mu düşünürler?

A: Elbette hayır – şimdi sen dürüstlük, görgü, doğruluk gibi düşünceleri toplumda trafik kazalarını önlemek için gerekli uylaşımlarla bir kefeye mi koyalım diyorsun?

B: Tam değil. Yalnızca bunların şimdiki işlevini açıklamak istemiyorum, insanların geçmişteki uygulanışlarını da bilmesini, bunların yardımıyla başarılanları, bu kavramlar ortaya konup güçlendirildiğinde yitip gidenleri de bilmesini istiyorum. Yararlarının da sakıncalarının da bilinmesi gerekir. Bireylerin ya da özel toplulukların bütünüyle böyle kavramlara dayanarak yaşamayı seçmelerine, erek olarak doğruluğu seçip gerisini kargışlamalarına bir diyeceğim yok. Kendi bilecekleri iş. Ama yerel delilikleri, bütün bir toplumun temeli durumuna getirmelerine karşı çıkıyorum.

A: İnsancılığa mı karşı çıkıyorsun?

B: İnsancılığın Birleşik Devletler gibi başka başka bir yığın gelenekten gelen insanları birarada tutan bir toplumun düşünyapısının bir parçası durumuna sokulmasına karşı çıkıyorum. Bunun bambaşka bir biçimde yaşayan boylarla uluslara dayatılması çabasına daha da karşıyım. Varsın insanlar dinlesin, varsın insancılığın övgücüleri onları bunun gözönüne alınmaya değer tek inanç olduğuna kandırmaya çalışsın...

A: Başka ne var ki?

B: Tanrı korkusu, örneğin, ya da doğayla, diyeceğim yalnızca insanlarla değil, tüm canlılarla uyum. Batılı bir insancı kendi derdine deva olacaksa hayvanları harcamaya hazırdır, oysa tüm doğa alanına saygılı biri, insanların kendileri için büyük bir sa-

kınca oluştursa bile öteki türleri kendi heveslerine kurban etme hakkını yadsır.

A: Ama insanlara birtakım değerleri öğretmezsen birbirlerini boğazlamadan nasıl birarada yaşarlar?

B: Değerler öğretilmesin demedim, trafik düzenlemeleri gibi öğretilsin dedim...

A: Bu da insanlar erdemli değilken erdemliymiş gibi davransınlar istiyorsun demeye gelir.

B: Bir toplumun, dahası bir yeryüzü yönetiminin düzgün işlemesi için bundan ötesi gerekmez.

A: Örneğin, insan yaşamına saygı göstermeyi öğretmek istemiyorsun, yalnızca insanlar öldürmesinler istiyorsun.

B: Evet, öyle denebilir.

A: Toplum yalancılarla oyunculardan oluşsun istiyorsun.

B: İnsanlar hukukun kapsamadığı alanlarda, örneğin bir duruşmada tanık değilken, yalan söylemek istiyorlarsa bu onların bileceği iştir. Ayrıca benim örneğim kendiliğinden yalana özendirmiyor. Yasa öldürmeyi yasaklıyorsa –bu, dediğim gibi, bir trafik düzenlemesi olacaktır– bütün gereken, *gerekçeler ne olursa olsun* yasaya uyulmasıdır. Kimileri içlerindeki dürtü konusunda yalan söyleyebilir, kimileri açık açık önlerine çıkanı öldürmek istediklerini ama bunu nasıl becerebileceklerini kestiremediklerini söyleyebilir, kimileri de birtakım insanlara kinlendiklerini, onları öldürmek istediklerini ama doğrusu deliğe girmekten de hoşlanmayacaklarını söyleyebilir.

A: Ama bu toplum nasıl işleyecek?

B: Suçlar ödetilir, sıkı bir güvenlik gücü yasalara uyulmasını güvence altına alır.

A: Öyleyse senin görünüşteki erkinciliğinin yalnızca düşüncelerle sınırlı kaldığı anlaşılıyor. Bütün olarak toplumda baskı eskisi ölçüsünde ağır olacaktır.

B: Trafik yasaları baskıcı mı?

A: Hayır ama...

B: Ama uymak gerekiyor; çiğneyenlere de birinin dur demesi gerekir. Herkesi bir erdem hortlağına çevirmek isteyen sensin.

Böyle bir duruma götüren eğitimin varolan en baskıcı araç olduğunu anlamıyor musun? Bir insanın erdemle uyuşmayan tüm yanlarını yok edecek, İyi ile Kötü arasında seçim yapabilen bir kişiyi hep doğruyu yapan bir bilgisayara çevirecektir. Bu da gerçek insanları öldürüp yerine ete kemiğe bürünmüş düşünceleri koymak anlamına gelecektir. Bugün bildiğimiz eğitimlerin hiçbirinin böyle bir etkisi yoktur, hep polise gerek duymamızın nedeni de budur. Senin düşündüğün eğitim, davranışı denetleyen dış sınırlamaların yerini alacak, ama kişinin her yanına köstek vuran beyin yıkama işlemleriyle kafaları el değmemiş durumda bırakacak. Hangi işlemin özgürlüğe daha çok dokunduğunu görmek zor değil.

A: Peki senin şu toplumunda hangi yasalar, hangi buyruklar olacak?

B: Buna karar vermek bana düşmez, bu toplumda yaşayanlara düşer. Öneriler de tarihsel duruma göre değişecektir. Uzlaşmalara varılması, uygun bir denge tutturulması gerekecek...

A: Bu dengeye hangi ölçütlere göre "uygun" denge diyeceksin?

B: *Ben* "uygun" denge demeyeceğim, ilgili kişiler "uygun" denge diyecek, bunu da içinde yeraldıkları durumla uğraşırken *uydurmak* zorunda kalabilecekleri ölçütlere göre söyleyecekler.

A: Oh ne âlâ. Önce yüksekten atıyorsun, sonra daha ayrıntılı bir soru sorulduğunda önerilerde bulunmak benim işim değil diyorsun.

B: Sizin tuttuğunuz yol –şimdi gerek senden gerek senin gibi aydınlardan sözediyorum– odanızda oturup kuramlar, aktöre dizgeleri, insancı felsefeler falan filan geliştirerek bunları "eğitim" kılığı altında başkalarına dayatmak, bense insanlar kendi yollarını kendileri bulsun diyorum. Bütün yaptığım aydınların önlerine koyduğu engelleri kaldırmak. Sen davranışları kafandakilere uyacak biçimde değiştirmek istiyorsun. Doğal olarak, bir tasarının olması gerekiyor, oysa ben toplumun yapılanmasını kendi kurumlarına bırakabilirim. Gelgelelim ben uygun bir eğitimden insanlara bir yandan *ne olup bittiğini* söyleyen bir yan-

dan da bu masala kendini kaptırmaktan korumaya çalışan bir yol göstermeyi anlıyorum. Sözgelimi, onlara insancılık gibi birşeyin olduğunu öğretecek ama bu düşüncelerin sınırlarını görme yeteneklerini de güçlendirmeye çalışacak.

A: Bu düşündüğün türden yol gösterme nasıl olacakmış bana bir anlatır mısın? Ne gibi koruyucu donanımlar kullanacaksın?

B: Donanımlar yol gösterilen bireyin bilgi durumuna bağlı olarak değişir. Küçük çocuklar sözkonusuysa masallar – dünyanın kökeni ile yapısına ilişkin söylensel, dinsel, bilimsel masallar anlatmakla başlarsın.

A: Demek daha baştan bir dile gerek duyuyorsun, bu dilin de senin "koruyucu donanımların" olmaksızın öğretilmesi gerekiyor.

B: Hiç de değil! Belirli bir dile kapılmaya karşı en iyi koruyucu donanım ikidilli ya da üçdilli yetişmektir.

A: Çok zor!

B: Koşullar uygunsa hiç de değil.

A: Koşullar pek de uygun olmuyor...

B: Çoğunlukla uygun, örneğin Amerika'nın birtakım yerlerinde; gelgelelim bir dili öne çıkarıp ötekileri geriye itme yönünde baskın bir eğilim var. Bir çocuk yalnızca başka başka dilleri değil başka başka söylenleri, bu arada bilim söylenini de bilerek yetişmeli.

A: Hangi söylenleri seçeceksin?

B: Bak yine, *ben* seçmeyeceğim, ortalıktaki insanlar, istedikleri gibi seçecek.

A: Ama nasıl seçecekleri konusunda yol gösterilmesi gerekiyor.

B: Her insan topluluğunun kendi bilge kişileri, kendi seçme yöntemleri var – bırak bu yöntemleri geliştirsinler.

A: Yine karşılık vermiyorsun.

B: Çünkü sen yine başkalarına bir yaşamı dayatmamı istiyorsun...

A: ...ama senin sürekli yaptığın da bu.

B: Hayır, bütün söylediğim şu: bırakın insanlar kendi yolla-

rına gitsin; onları başka bir yöne itmek isteyen usçuları eleştiriyorum ben.

A: Tamam, koruyucu yöntemlerini mi neyse onları sürdür.

B: Birtakım hazır inançları olan yetişkinler için gülmece büyük bir yıkıcı güçtür.

A: Kitaplarının, yazılarının böyle kötü şakalarla dolu olmasının nedeni bu mu?

B: Şakalarım hoşuna gitmediyse kusura bakma ama yazılarımı senin için yazmıyordum. Gülmece en büyük, en insanca koruyucu donanımlardan biridir. Sokrates bunu çok iyi anlamıştı. *Savunma*'sında görüşlerini geliştirir ama dinleyiciyi bunaltacak duruma gelir gelmez bir şakayla etkilerini giderir. Aristophanes ciddi sorunları gülünç bir biçimde sunmuştu – insanları düşündürmüş ama görüşlerine kapılmaktan da korumuştur. Woody Allen, *Annie Hall* gibi son filmlerinin kimileriyle buna çağdaş bir örnektir. Gülmeceyle bilgisel içeriğin bileşimi doğruysa bu insanların kendini kaptırmasını önler – iletiyi anlarlar, önemserler, sınırlarını kavrarlar. Amerikalılar için Mark Twain ile Will Rogers yalnızca güldürücü değii bilge kişilerdir. Aşırı aydınca bir yaklaşımın verebileceği zararları açıklıkla gösteren bir örnek Bert Brecht'tir. Gülmecenin önemini görmüştür, kuramsal yazıları buna ilişkin çok ilginç, duyarlı gözlemlerle doludur – ama başarısızdır. Bir iletinin dokuncalarını gidermenin başka bir yolu doğayla insanın işleri arasındaki büyük uzaklığı ortaya çıkaran bir dindir. Biz yalnızca içinde yaşadığımız ama bizim varlığımızla hiçbir zaman bütünüyle uyuşmayan toplumun içindeki çaşıtlar değiliz, doğa içinde de, onu sürekli kendi yalınkat kavrayışlarına uydurmaya çalışıp hiç beceremeyen çaşıtlarız. Bizim bu durumu anlamamızı sağlayan bir din insanın kendini beğenmişliğine karşı güçlü bir koruyucu donanımdır...

A: Amma saçma düşünceler ortaya atıyorsun! İnsanları öğrettiğin konulara güldürerek öğretmekmiş, bilimi dinle karıştırarak yıkmakmış, insan "dünya ile toplumun çaşıtı"ymış...

B: Besbelli böyle düşünceleri hiç duymamışsın.

A: Ayrıca bunlar bütünüyle gereksiz, çünkü aradığın koru-

yucu donanımlar öteden beri var, hem de senin uyduruk kavramlarından çok daha iyi.

B: Öyle mi? Neymiş bunlar?

A: Eleştirel usçuluk.

B: Allahım aklımızı koru!

A: *Seninkini* korusun! Eleştirel usçuluk sana tam da aradığın aygıtları sağlar. Düşünceler karşısındaki tutumunun eleştirel bir tutum olması gerektiğini söyler; kuramların ne denli gözüpeklikle ortaya konursa o denli kolay eleştirileceğini söyler. Yeni düşünceler taşıyanları bunları sakıntısızca, olabilecek en güçlü biçimde ortaya atmaları için yüreklendirir. Böylece ne şiş yanar ne kebap. Görüşlerini güçlü bir biçimde savunabilirsin, tükürdüğünü yalaman gerekmez, dikkatli olman gerekmez, yine de karşındakileri kafeslemekten korkman gerekmez çünkü görüşlerini ortaya koyuşundaki keskinlik onların yanlışları bulmasını kolaylaştırır – elbette eleştiriciyseler.

B: İşler pek öyle yürümüyor.

A: Ne demek istiyorsun?

B: Şimdi, senin anlatışına bakılırsa eleştirel usçuların güçlü, canlı bir biçemle yazan, ussallığın sınırları konusunda düşünmüş, topluma baskın olma çabasındaki bilime karşı çıkan, görüşlerini ortaya koymanın yeni yollarını bulmuş, yazının yanısıra iletişim araçlarını, sinemayı, tiyatroyu, söyleşiyi alabildiğine kullanan, konuşmada duyguların işlevinin falan filan ayırdına varmış özgür kafalar olduğunu varsaymak gerekecek. İlginç, insanların özgürlük, bağımsızlık isteklerini destekleyen, içlerindeki cevheri ortaya çıkaran bir akımın parçası olduğunu varsaymak gerekecek. Oysa benim gördüğüm, üç beş temel deyişi *ad nauseam** yineleyip duran, ilmekleri doğrumsuluk, içerik artışı gibi aydınca birtakım ucubelere çevirmekle uğraşan, biçem fukarası bir yığın sıkıcı aydın. Bunların düşünceden yoksun çömezleri de karşılaştıkları direnmenin türüne göre ya ürker ya çamura yatar. *Eleştirmezler*, diyeceğim görüşlere belli bir uzaklık-

* Latince: Bıktırasıya, kusturasıya (ç.n.)

tan bakma yolları bulmazlar; basmakalıp konuşmalarla işlerine gelmeyen ne varsa *yadsırlar*. Konu bildik değilse, yalapşap geçiştirilemiyorsa kılık değiştiren efendisini tanımayan it gibi apışıp kalırlar: kaçsınlar mı, hırlasınlar mı, ısırsınlar mı, yüzünü mü yalasınlar bilemezler. Bu felsefe genç Alman aydınlarının anlayışına cuk oturmuştur. Bunlar pek "eleştirici" kişilerdir; pek çok şeye karşıdırlar ama saldırılarının sorumluluğunu yüklenmekten de çok korkarlar. Dolayısıyla bir tür güvenlik ararlar. Ee, eleştiriciyi eleştirisinin geri tepmesinden koruyan etkili bir okulun dölyatağından daha iyi güvence mi bulunur? Bilimin yetkesini bile yanına çekmiş görünen eleştirel usçuluktan daha iyi dölyatağı mı olur? Evet, bu gerçekten felsefe değil, bilim konusunda ileri geri konuşmaktır. Evet, bu atıp tutma ne doğrudur ne de eleştirel: bilim tarihinde Poppercı bir biçimde açıklanabilen tek bir ilginç olay yoktur, bilime belli bir uzaklıktan bakma yönünde tek bir çaba bile yoktur. Bu "felsefe" inançlı ama pek de anlayışlı olmayan bir bilim uşağıdır, tıpkı önceki felsefelerin inançlı ama pek de anlayışlı olmayan tanrıbilim uşakları olması gibi. Eleştiri hiçbir zaman bütün olarak bilime yönelmemiştir (tıpkı hiçbir zaman bütün olarak tanrıbilime yöneltilmediği gibi): çoğunluk, ya karşı felsefelere ya da bilimlerdeki yaygın olmayan gelişmelere yöneltilmiştir – iki durumda da bilimin ana gidişiyle çatışmaktan kaçınılmıştır.

Bütün bu eksiklikler önemli değil: bizim yeni aydınlarımızın *eleştirel* usçuluğun usçuluk *geleneğiyle* karşılaştırıldığında halinin nice olduğunu anlamaya ne düşgüçleri ne yürekleri ne de tarih bilgileri yeter. Lessing de usçuydu – ama o nerede bunlar nerede! O okulların düşünce üzerindeki uyuşturucu etkisini görmüş, bunun için de bir okulun kurucusu olmayı istememişti (buna benzer biçimde, sağaltıcı olarak etkinliklerinin bir okulun öğretilerine bağlanmakla kösteklenmesini istemeyen eski hekimler kendilerini herhangi bir yöne gidebilecek bir "eğilim"in parçası sayıyorlardı). Lessing akademik bağların kısıtlayıcı etkisini görerek profesörlük önerisini geri çevirmişti. Yalnızlık, açlık pahasına da olsa "kuş gibi özgür" olmayı istemişti. Lessing bir dü-

şünce dizgesi olarak "felsefe"nin yalnızca yaratıcılığını sınırlayacağını anlamıştı, bunun için de tartışma yolunun tartışılan konuyu belirlemesinden değil, tartışma konusunun tartışma yolunu belirlemesinden yanaydı. Ona göre ussallık hep yeniden kurulması gereken bir özgürleşme aracıydı – koşullar gözönüne alınmaksızın dayatılacak soyut bir biçim değildi. Lessing kimi felsefecileri, sözgelimi Aristoteles'in tiyatro konusunda söylediklerini beğenirdi, ama bu alandaki yeni bir nesne, tiyatro işlemlerinin işitilmedik bir bileşimi ölçütlerin değiştirilmesine yetecek bir ruh taşıyorsa bunları değiştirmeye, dahası bir yana atmaya hazırdı. Böyle bir özgür kişi ile Almanya'yla Fransa'da düşün alanını dolduran aç Poppercı kemirgenler arasında dağlar kadar fark var! Özgürlük, yaratıcılık, yetenek, *kişilik* bakımından dağlar kadar fark var!

Lessing'in felsefesi bir *yaşama biçimiydi*, usçuluğun gerek düşünmeyi gerek duyguları, gerek düşünceleri gerek dilegetirme biçimlerini, gerek genel ilkeleri gerek özgül koşulları düzeltmenin aracıydı, oysa Poppercılar kendilerini "düşünceler" demeyi yeğledikleri nesnelerle sınırlıyorlar, bu durumda bile bilim konusunda doğru dürüst anlaşılmamış üç beş savsözün kölesi oluyorlar. Bu en kötüsünden bir okul felsefesi, aptallaştıran, köleleştiren, dar görüşlü, bilgisizce bir düşünyapı. Kuşkusuz okul felsefeleri genellikle düşünceler akademiye girince doğar – ama bu durumda okulun kurucusu hepten suçsuz değildir. Popper'ın kendi düşüncelerinin kaynağını anlatışını bir düşün: Viyana'da, çevresindeki düşünsel ortama bakan genç bir düşünürmüş. Marxçılığı, Freudculuğu, görelilik kuramını görmüş. Bunların tümü de etkili kuramlarmış ama o aralarında tuhaf bir ayrım görmüş. Marxçılıkla Ruhçözümlemesinin kendi alanlarına giren her olguyu açıklar göründüğü dikkatini çekmiş. Öte yandan görelilik kuramı birtakım olgularla kuyusu kazılabilecek biçimde kurulmuşmuş. İşte burada genç Karl bilimle bilim olmayan arasındaki ayrımı kavrayıvermiş: bilim kestirimde bulunur, yanlışlanabilir, bilim olmayan yanlışlanamaz. Buraya dek söylediklerim doğru mu?

A: Evet – ama alaycı eğilimlerini dizginlesen iyi olur. Bun-

lar önemli buluşlar –

B: Buluş olup olmadıklarını da önemli olup olmadıklarını da görürüz şimdi. Birincisi Popper'ın anlattığı gibi bir "Ruhçözüm" ucubesi hiç varolmamıştır. Freud işe başladığında tek başınaydı. Birtakım düşünceleri vardı, bunları geliştirdi, sınadı, değiştirdi. Freud'la Breuer'in kuramı bu gelişmenin ilk basamaklarından biridir. Bu kurama göre dönüşümceye yol açan sarsıcı olaylardır, sağaltılmasının yolu da sayrının olayları anımsamasına yardım etmektir. Kuram ayakta duramadı. Olayı anımsamanın her zaman yetmediği bulundu, ayrıca sözkonusu sağaltımların yalnızca kimi belirtilerin yerine başkalarını geçirmekle kaldığı bulundu. Dolayısıyla Freud kuramını yeniden değiştirdi. Sonra çömezleriyle çalışma arkadaşları onu eleştirmeye başladılar. Bireysel ruhbilim ile Jung'un ruhbilimi çıktı. Görelilik kuramı hiçbir zaman böyle bir görüş çeşitliliğine, böyle bir eleştiri bolluğuna yol açmadı. Tam tersine, özel görelilik kuramı ilk güçlükle karşılaştığında Einstein'ın kılı kıpırdamadı. Kuramın yalın, kendisi için anlamlı olduğunu, kuramı bırakmayacağını vurguladı. Daha sonra, sınama işlemlerini belirtmek için alaycı bir biçimde "küçük sonuçların gerçeklenmesi" dediğinden etkilenenlerle alay etti. Gördüğün gibi Popper'ın tarihsel durum konusundaki açıklaması pek derin değil, yüzeysel olarak bile yanlış...

A: Ama bu yalnızca dürtüsüydü...

B: Dürtüleri neden sözettiğini bilmediğini gösteren kişilere hiç güvenme.

A: Bu kadarı yetmez! Popper'ın en sonunda ortaya koyduğu kuramın, dürtüsü ölçüsünde uygunsuz olduğunu göstermen gerekir.

B: O da iş mi! Popper Hume'un ortaya attığı sorunu çözdüğünü savlıyor.

A: Ama çözdü!

B: Belki çözdü, belki çözmedi. En azından Popper'ın *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*'nın İngilizce basımını adamak istediği Erwin Schrödinger çözmediğini söyledi.

A: Nereden biliyorsun?

B: Schrödinger'le bir yemek yedik. Yanında Popper'ın kitabı vardı; kitabı gösterip parladı: "Popper kendini ne sanıyor? Hume'un sorununu çözmüşmüş. Yok öyle şey. Şimdi de kitabı bana adamak istiyor!"

A: Eh, bilginler felsefe işlerinden pek de iyi anlamaz!

B: Katılıyorum – ama Popper'ı desteklediklerinde Poppercılar hemen "Bakın sevgili önderimizi kaç Nobel ödüllü kişi övüyor!" diyorlar. Oysa Popper'ın Hume'un sorununu çözüp çözmediği önemli değil. Hume'un sorununu çözmenin bilimin nasıl işlediğini anlatmakla bir ilgisi yok.

A: Nasıl yok?

B: *Uzaktan yakından* bir ilgisi yok. Hume'un ortaya attığı sorun özel bir felsefe tutumundan doğuyor. Bilim Hume'dan çok daha önce başlamıştı, Hume'un sorunu çözülmedi diye bocalamış da değil, bu sorunun çözümü yolunda ortaya atılan çeşitli önerilerden bağımsız olarak gelişmiş. Niye öyle olduğunu da kolayca anlayabiliriz. Hume'un sorunu, bir genel önermenin, sınırlı sayıda örneğine dayanarak nasıl temellendirilebileceğiydi. Temellendirmenin de ayrıntısıyla ortaya konabilecek kurallara uygun bir işlem olması gerekiyordu. Hume sorununu ortaya koyarken böyle kuralları kendisi kullanır. Ama gündelik yaşamda da bilimin daha ilginç bölümlerinde de "temellendirme" bu özelliği taşımaz. Bir kişinin kişiliğini davranış örneklerini derleyerek, genel bir yargıya varmak için kurallar kullanarak "kuramayız"; denebilirse "el yordamıyla" ulaşırız, öyle de yapmamız gerekir, çünkü bir kişinin kişiliğinin kendisini belirgin bir biçimde gösterdiği pek az görülür. Sözgelimi incelikli biri olduğuna inanmak için gerekçelerimiz olabilir (burada "gerekçe" örnekler demek değildir) ama başka durumlarda katı yürekli, acımasız görünebilir. Pek kanıta dayanmadan, yanıltıcı olduklarını, kişinin dosdoğru bir görünümünü vermediklerini varsayarak bu durumları görmezden gelebiliriz, yine pek kanıta dayanmadan, katılığında yerden göğe haklı olduğunu, gerçekten acımasız olmadığını söyleyerek bunları açıklayabiliriz.

A: Bütün bunlar buluş bağlamına girer – bu bağlamın ne

denli tuhaf olaylarla dolu olduğunu, olması gerektiğini kimse yadsımıyor...

B: Tamam – ama bu durumda temellendirme dediğin bağlamın da –elinde belirgin, alabildiğine pekişmiş örneklerle açık bir genellemenin bulunduğu, bunların birbiriyle ilişkisinin sorulduğu durumun da– uygulamada, en azından bilimin Popper'ın sevdiği yanlarında –genel soyut kuram alanında– hemen hiç görülmeyen ülküsel bir durum olduğuna da evetlik göstermen gerekir. Uygulamada elimizde yer yer çok belirsiz terimlerle dile getirilmiş bir kuram (Bohr'un eski nicem kuramını düşün!), binbir yön gösteren kanıtlar, neye güvenilebileceğini neye güvenilemeyeceğini söyleyen, kuramı da bu temelde benimseyen bir yargı vardır. Katıksız "Hume'cul" durum hemen hiç görülmez, dolayısıyla bu durumu çözmek bilimi anlamamıza pak az katkıda bulunur. Daha sıradan bir örneğe başvurursak, Hume'un sorunu "Kuzgunların hepsi karadır"ı, s sonlu bir sayı olduğunda, s sayıda kara kuzguna dayanarak nasıl temellendirebileceğimizdir. Bilginlerin karşılaştığı sorun, çoğu besbelli kuzgun olan, kimileri kuzgun gibi görünse de kuzgunlukları su götüren bu kuzgunlar ya da sözde kuzgunlar arasında kimileri boz, kimileri kara, dahası kimileri ak, kimileri de pek seçilemeyen parlak bir renkte olan s sayıda kuş verildiğinde "Kuzgunların hepsi karadır"la nasıl başa çıkacaklarıdır.

A: Bak, durum açık – ak kuzgunlar var, dolayısıyla "Kuzgunların hepsi karadır" yanlış.

B: Böyle uslamlama yapmak felsefeciye özgü. Ama bilginler için öyle değil. "Kuzgunların hepsi karadır" güzelliğine, düzgünlüğüne diyecek olmayan bir kuramsal dizgeye uyabilir, dolayısıyla bir bilgin, ak kuzgunlara karşın, onu benimseyip daha da işleyebilir.

A: Hiçbir bilgin bunu yapmaz!

B: Kuramı güçlükle karşılaştığında Einstein tam da bunu yaptı – üstelik gözüpek olmak gerekir, yoksa tek bir kuram bile benimseyemezsin! Gördüğün gibi Hume'un sorunu bilimin gerçeklikleriyle pek ilgisi olmayan bir düşler ülkesinde yer alıyor,

tıpkı Kant'ın aktöre buyruklarının, dürüstlüğün nezaketle sınırlandığı bizim dünyamızdan bambaşka olan acımasız bir düş dünyası kurması gibi.

A: Ama böyle bir tutumu benimsersek bilim felsefesinin hali nice olur?

B: Yokolup gider, yerine de tarih ile kendi göbeğini kendi kesen felsefece inceltilmiş bir bilim geçer. Gelgelelim şurada burada umut kırıntıları olsa da durum bambaşka. Elimizde daha önce dinle tanrıbilimin tuttuğu yere geçmek isteyen felsefece yontulmamış bir bilim, ona övgüler düzen, karşılığında da bilginlerden övgüler alan bilimce yontulmamış bir felsefe, artık bir dünya görüşü olmaktan çıkıp bir tür toplumsal oyun olmuş korkakça bir din, "Kahrolsun gerçeklik" diye bağıran, yalnızca büyük sanatçının ruhunun (özdeksel etkileri topu topu Jackson Pollock'ın çöğdürükleri olsa da) yüce devinimleriyle ilgilenen sanatlar var...

A: Tartışacaksak bunu yoluyla yordamıyla yapalım lütfen! Sen belki aynı anda elli düşünceyi birarada tutabiliyorsun ama ben önce bir düşünceyle, sonra bir başkasıyla... uğraşabilirim ancak.

B: İşte gerek senin gerek mantıkçı dostlarının sıkıntısı da bu! Siz ancak belirli düzen içinde sunulan düşünceleri anlayabiliyorsunuz, çizgisel bir düzen olursa, öğeler özelliklerini tartışma boyunca korursa iyi olur. Ama konu bambaşka bir kılıktaysa ne olacak? Musikiyi ele al. Çeşitli izleklerin birbirlerini belirli bir düzende izledikleri doğru, ama, ilkin, bunların yinelenmesi tam bir yinelenme değil, kimileyin bir izleği tüm çeşitlemeleri arasından tanımak bayağı beceri istiyor, ikincileyin, aynı anda pek çok şeye dikkat etmen gerekiyor. Bir senfoninin notalarına bak! Kimileri, örneğin Dogon ile C. G. Jung'un kimi izleyicileri, yaşadığımız dünyadaki olayların tıpatıp bu biçimde yapılandığını düşünür. İmdi bu doğruysa, senin gibi "önce bir düşünceyle, sonra bir başkasıyla uğraşabilen" kişiler önemli bir eksiklik taşıyorlar, yeni bir biçimde düşünmeyi öğrenmeleri gerekiyor. Sen en azından dürüstsün. Belli bir eksikliği kabul ediyorsun, ben-

den tartışmayı senin de, eksiklerine karşın, katılabileceğin bir biçimde düzenlememi istiyorsun...

A: Tam da onu demek istemedim...

B: Ama benim dediğimi anlıyorsun, değil mi? Bak, senin bu isteğin, tartışmanın senin yeteneklerine uydurulması, elbette yerden göğe haklı. İstenebilecek en açık istek. Gorgias'tan Başkan Mao'ya varasıya her söz ustası, bir konuşmacıya dinleyicisini gözönüne almasını, düşüncelerini onların en kolay erişebilecekleri biçimde sunmasını söyleyecektir. Oysa senin mantıkçılar başka telden çalıyor. Senin eksikliklerini paylaşıyorlar, anlamadıkları bir yığın, anladıkları üç beş şey var. Ama öğrenmeye çalışmak yerine, anlaşılabilecek şeylerin yalnızca kendi anladıkları olduğunu ileri sürüyorlar. Nedendir bilinmez, neredeyse herkesi kendilerinin haklı olduğuna kandırmışlardır, bu yüzden de geri kalan herkese en az kendileri ölçüsünde kör olmanın en etkili yolunu öğreten, görmesi kıt kişilerle dolu bir gösteri izliyoruz. Ama biz ana konumuza dönelim. Neydi ana konumuz?

A: Gördün mü, birisi durmadan başladığın noktaya dönmene yardım etmeden kendi kendine konuşmayı bile beceremiyorsun...

B: Hayır, hayır, dur hele, şimdi anımsarım. Bilimle bilimsel buluşlar bize, yalnızca onları önemli saymaya koşullandığımız için önemli görünüyorlar demiştim, sonra...

A: Orada dur, çünkü ilk karşı çıkışım buna: İnsanın ayda yürüyebilmesinden etkilenmenin koşullanma olduğunu sanmıyorum...

B: Çok yanılıyorsun! Yaratıcının kendisiyle konuşabilirken, kupkuru bir taşın üstünde sağa sola seğirten iki kişiden çok etkilenecek bir yalvaç, bir ilk Hıristiyan, bir ortalama Dogon düşünebilir misin? Ya da ruhlarına, bedenlerinden ayrılıp gökten göğe geçerek ayı çok gerilerde bırakıp sonunda bütün Görkemiyle Tanrıyı görünceye kadar yükselmesini buyuran Bilinircileri, Hermesçileri, Haham Akiba'yı düşün. Bu kişiler koca koca makinalar, binlerce yardımcı, yıllarca hazırlık gerektiren bu tuhaf girişime kıçlarıyla gülerler – üstelik başarılacak olan da ne? – Aklı başında kimsenin yakından görmek istemeyeceği bir yerde

beceriksizce, hantal bir kaç sıçrayış...

A: Hayda! Şimdi gerçekten Nuh nebiden kalma üç beş delinin saçmalıklarını günümüzün bilimsel başarılarıyla mı karşılaştıracaksın?

B: Ne ilginç! Önce tartışmak isteyen bir usçu ayaklarına yattın, şimdi de sana tartışılacak birkaç konu sunduğumda çamura yatıyorsun...

A: Çünkü gülünç önermeler ortaya atmakta ayak diriyorsun. Yoksa bu kuramları ciddiye aldığına inanmamı mı bekliyorsun?

B: Konumuz benim neyi ciddiye aldığım, neyi almadığım değil. Konu bu gibi şeylerden etkilenmeye koşullanmış olmamızdan ya da bunların, nasıl diyeyim, "kendiliğinden etkileyici" olmasından ötürü ay çekimlerinden etkilenip etkilenmediğimiz.

A: Konu bu.

B: Bak, sana başka başka birikimlerinden ötürü bu göksel görünüşten en son etkilenecek kişi örnekleri verdim.

A: Ee?

B: Anlamıyor musun? Birşey "kendiliğinden etkileyici" ise herkesi etkilemesi gerekir...

A: Önyargılar gözünü kör etmemişse...

B: İlk Hıristiyanların gözünü önyargılar kör etmiş miydi?

A: Onlara pek de nesnel denemez.

B: Şimdi senin "nesnel olmak"tan anladığın...

A: Açık kafalı olmak.

B: Haa. Şimdi söyle bakalım. Sen açık kafalı olduğun kanısında mısın?

A: Eh, öyle sayılır.

B: Açık kafalı olmak da ilk bakışta ne denli tuhaf gelirse gelsin görüşlerin üstünlüklerini, eksikliklerini sınamaya hazır olmak demektir, değil mi?

A: Evet. Ama belirlenmiş olguların karşısına saçma sapan masallar çıkarıp bu karşılaşmadan uslamlamaya ilişkin yararlar devşirmeye çalışmak anlamına gelmez. Ay çekimlerinin etkileyici olduğunu söylediğimde her ipini koparanı etkileyeceği söylemek istemedim; bunların belirli bir dünyada eğitilmiş, ilgili so-

runlarla başarıları, us temelinde yargılayabilecek kişileri etkileyebileceğini söylemek istedim. Senin savını genişletecek olursak ay çekimlerinin önemini de yadsıyabiliriz, çünkü dünyadaki itler buna aldırmadan işine bakıyor...

B: Ay çekimlerini etkileyici saymanın usa uygun olduğunu söylediğinde uzay adamlarının gerçekten aya indiğini de varsayıyorsun.

A: Elbette.

B: Oysa herhangi birinin ruh atılımıyla ayın ötesine geçip Tanrı'ya ulaştığından kuşku duyuyorsun.

A: Doğal olarak.

B: Kuşkusuz, birini varsayıp öbüründen kuşku duymanın çok yerinde gerekçeleri olsa gerek.

A: En sağlamından gerekçeler! Füzenin fırlatıldığını yüzlerce kişi gördü, olayı TV'de milyonlarca kişi izledi, izleme merkezleri araçsız görümün dışına çıkar çıkmaz füzeyle bağlantı kurdu. Uzay adamlarıyla konuşma sürdürüldü...

B: Peki ruh atılımının gerçekliğiyle ilgili kuşkularına gelirsek?

A: Benim gibi sen de böyle birşeyin olanaksızlığını biliyorsun.

B: Sen biliyorsundur belki ama *ben* bilmiyorum, onun için bana açıkla lütfen.

A (boyun eğmiş): Oyun oynamak istiyorsun anlaşılan. Peki, baştan alalım. Anlattığın biçimiyle, bu öyküler ruhun dünyayı terkedip Tanrı'yla karşılaşıncaya dek gökten göğe, gökten göğe yükseldiğini varsayıyor. Yineleyişim doğru mu?

B: Doğru. Enoch Kitabı, sekiz gök, Haham Akiba öyküsü üç gök varsayıyor, başka başka çeşitlemeler var, ama bunların hepsinde bir dizi gök varsayılıyor.

A (B'nin anlayışsızlığına şaşmakla birlikte, utkunun sevinciyle): İşte tamam.

B: Neymiş?

A: Gök mök yok.

B (susar).

A: Sonunda konuşmamızın bu bölümünü kapattık mı?

B: Kaçış hızlarından sözedildiğini duydun mu?

A: Evet.

B: Kaçış hızı, bir nesnenin başka bir nesnenin çekiminden kaçıp parabolik bir yörüngede ondan ayrılması için gereken hızdır. Roche sınırını işittin mi?

A: Hayır.

B: Roche sınırı bir gezegenin başka bir gezegene, hangisi daha büyükse ona göre bölünmeksizin ya da bölmeksizin yaklaşabileceği uzaklıktır.

A: Ee?

B: Eesi, her göksel cismin çevresinde, biri sıradan uzayda öbürü devinirlik uzayında iki tür "gök" var; bu da öykülerimizdeki göklere karşılık gelebilir.

A: İyi de ben bu öyküleri yazanlar kimse onların kafalarında böyle bir gökler yorumu olduğundan kuşkuluyum.

B: Koppernigk görelilik kuramını biliyor muydu?

A: Nereye varmaya çalışıyorsun?

B: Söyle hele – Koppernigk göreliliği biliyor muydu?

A: Einstein'ın görelilik kuramını mı, yoksa daha genel, devinimin göreliliği düşüncesini mi soruyorsun?

B: Einstein'ın kuramını.

A: Yanıt açık. Koppernigk Einstein'ın görelilik kuramını bilmiyordu.

B: Öyleyse ne söylerse söylesin Einsteinci bir biçimde söylemiş olamaz.

A: Olamaz.

B: Şimdi söyle bakalım – Koppernigk'in kuramı doğru mu?

A: Bütünüyle değil. Bir gök yuvarı varsayar – bu bir yanılgıdır. Öte yandan gezegenlerin güneşin çevresinde döndüğünü, güneşinse herhangi bir gezegenin çevresinde dönmediğini söylerken de çok haklıdır.

B: Ama genel görelilik kuramına göre yeğlenir bir gönderme dizgesi yoktur. Dolayısıyla bir betimleme başka bir betimleme ölçüsünde doğrudur, Koppernigk yanılmıştır.

A: Bu biraz aşırı yalınkat. Kuşkusuz saltık uzay yoktur. Ama güneşin durduğu bir dizge herhangi bir gezegenin durduğu bir dizgeye göre eylemsizliğe daha yakındır, bu bakımdan ikincisinden ayrılır.

B: Öyleyse Koppernigk'in "gezegenler güneşin çevresinde döner ama güneş herhangi bir gezegenin çevresinde dönmez demekte haklı olduğunu" söylerken sözcüklere şimdi açıkladığın yorumu yüklüyorsun.

A: Evet.

B: Bu yorum da Koppernigk'in yüklediği yorum değil diyorsun.

A: Değil.

B: Ama yine de Koppernigk'in başarılarını çağcıllara açıklamak için onu kullanıyorsun.

A: Yalnızca onun için değil, Koppernigk'i bir yaklaşıklık olarak Einstein'dan çıkarmak istediğimde de gerekiyor bana.

B: Koppernigk'le yapmak istediğinin tıpkı benim Enoch'la yapmak istediğim olduğunu görüyorsun değil mi – oysa karşı çıkmıştın.

A: Yerinde gerekçelerle! Çünkü senin pek tuttuğun göksel yolculuk öyküleri bilimsel kuramlar değil...

B: Yeniden yorumlamadan önce mi sonra mı?

A: Yeniden yorumlamadan *hem* önce *hem* sonra! Öykünün ilkece olgusal içeriği olamayacaksa, olgusal içerik yüklemeye çalışmak anlamsızdır...

B: Bu bizim sorguladığımızı, varsayıyor: tartışma konusu olan bir önermeyi uslamlamanın öncülü durumuna sokuyorsun...

A: Hayır, öyle yapmıyorum, yalnızca bir açıklama ekliyorum, o da şu: Koppernigk'inki gerçek olayları *gözetir*, dolayısıyla da en azından *olanaklı* bir olgusal önesürüştür, oysa senin öykülerinin bambaşka bir işlevi vardır, olgularla bir alıp veremedikleri yok, birer önesürüş bile olamazlar, dinsel düşlemler ya da simgesel anlatımlardır...

B: İncelemediğin konularda çok şey biliyorsun anlaşılan...

A: Konuyu ayrıntısıyla incelemem gerekmez, benzeştirmey-

le iş görebilirim. Örneğin *Agamemnon* gibi bir ağlatının tarihsel bir anlatımla bir olmadığını bilirim. Tarihsel bir anlatım gerçekten olup bitenin anlatıldığı varsayılan bir dizi önesürüştür. Bir ağlatı bambaşka türden önesürüşlerle birlikte devinimleri, ortamı falan filan da içerir, amacı da...

B: Şimdi de tiyatro uzmanı kesildin, öyle mi?

A: Değil, olmam da gerekmiyor, çünkü bütün bunlar işin abecesi...

B: Galileo'ya karşı çıkanların, onun devinim kuramını eleştirirken söyledikleri de buydu işte: "Hepsi çok sıradan, hepimiz dünya devinse düşeceğimizi biliriz..." falan filan. Yukarıda sözünü ettiğim tutuma bulunmaz bir örneksin sen. Bilginlerin bilimin üstünlüğü yönünde bir yığın "uslamlaması" vardır, ama yakından bakıldıkta "uslamlamalarının" çoğunun ucundan kıyısından bile bilmedikleri konularda inakçı savlar olduğu anlaşılır.

A: Aktörecilik taslamayı bıraksan da önüme gerçek karşı çıkışlar getirsen diyorum. Tamam. Başka bir yol deneyeyim: söylen, masal gibi şeyler var mı?

B: Olmaz olur mu?

A: Böylesi öyküler doğru mu değil mi?

B: Çok güç bir soru...

A: Yapma, gelsin bakalım her derde deva kuşkuculuk! Kimi şeyler elde bir sayılmazsa her konuşma bir yerde takılır.

B: Katılıyorum! Pek çok şeyi elde bir saymaya varım – tartışmamızın temel konusu dışında!

A: Benim sözünü ettiğim de işte bu! Hepimiz tarihsel olayları ya da doğa olaylarını anlatan birtakım öykülerin, ayrıca eğlenmek için ya da bir kuttöreninin parçası olarak anlatılan ama olgusal bir içeriği bulunmayan başka birtakım öykülerin olduğunu biliyoruz. Düşünürler kuşaklar boyu bu iki tür öykü arasındaki ayrımı açık kılmaya çalışmıştır, şimdi sen böyle bir ayrım yokmuş gibi davranıyorsun!

B: Yararından çok zararının dokunduğunu düşünsem de ayrımı yadsımıyorum. Bütün belirtmek istediğim, Enoch'un öyküsü gibi belirli bir öykünün, ayrımın hangi yanına konacağına ka-

rar vermenin çok güç olduğu. Çoğu kez ulamlar adamakıllı birbirine karışmıştır. Tarihsel olarak doğruluğuna inandığımız bir öyküyü eğlenceli, öğretici bulduğumuz için anlatabiliriz, yine de sonradan gerçekte hiç olmadığını görüverirız. Amerika tarihindeki, ya da, iş oraya gelirse, herhangi bir ulusal tarihteki pek çok hoş öykü bu türdendir. Ya da hiç olmadığına inandığımız bir öyküyü hisse çıkarmak için anlatıp sonradan öykünün gerçekten doğru olduğunu öğrenivericriz. Yüzyıllarca Homeros'un *İlyada* ile *Odysseia*'sındaki öyküler esin kaynağı olarak ya da gerçek kahramanlığın niteliklerini açıklamak için kullanılmıştı, Schliemann *İlyada*'nın kimi bölümlerinin düpedüz doğru olduğunu varsayarak Troya'yı buluncaya dek, kimse de bunları hoş kurmaca örneklerinden öte birşey diye düşünmüyordu. Çok yakınlarda New Mexico, Arizona, Teksas, Kaliforniya'daki eski yerleşim yerlerindeki birtakım "ilkel" sanat yapıtlarının Çin'deki Sun Hanedanı çağında da saptanmış bir yıldız patlamasının olgusal kayıtları gibi okunabileceği ortaya konmuştur. Bunlar olgusal kayıtlar olarak okunabilir –ama bu onları "olgusal doğru önermeler" öbeğine sokmaz– çünkü sanat yapıtları dinsel bir anlam taşımış olabilir, *büyük olasılıkla da taşımıştır*. Bir Nobel konuşmasını dinlediğimizde ya da Einstein'ın denklemlerini bir dua kitabının haçı sunuşu gibi sunan Pittsburgh Bilim Felsefesi Merkezi'nin izlencesine göz gezdirdiğimizde gördüğümüz gibi, çağcıl bilimsel kuramlar bile büsbütün "arı" değildir. Öyleyse bütün bu öbeklemeler oldukça yüzeysel, kullanışsız. Sözünü ettiğin tiyatro örneğini alalım. Polisler doğruyu bulmak için suçları yeniden canlandırır. Piscator Berlin'de bunu büyük ölçekte yapmış, tarihteki, toplumbilimdeki beylik görüşleri sınamakta kullanılabilecek eleştirel bir tiyatro yaratmıştır. Doğruluk Brecht'in ilgisini çekiyordu ama yanılgıyı ortaya çıkarma yeteneğini geliştirmek de ilgisini çekiyordu. Doğruluk savı taşıyan nesneleri sunmanın kimi yollarının usu köreltiğini, oysa başka yolların eleştirel yeteneklerini artırdığını kavramıştı. Değişik yönleri bağdaştıran, ölçüt dili kullanan dizgeli bir açıklama ilk ulama girer, yanılgıları bolartan, başka başka, ölçüştürülmez deyişlerin atbaşı gitmesi-

ne elveren eytişimsel bir sunuşsa ikincisine.

Öyleyse bir önermeyi ortaya koymanın değişik yolları var, hepsinin "olgusal içeriği aynı" ama bu içeriğe yönelik bambaşka tutumlara yol açıyorlar. Karşı çıkabilirsin. Bu tiyatroda olur da bilimde olmaz diyebilirsin: Caratheodory'nin ısıldevimbilim üzerine ya da von Neumann'ın nicem kuramı üzerine incelemeleri tutumca yansızdır. Bundan daha yanlış birşey olmaz. En başta, von Neumann, temel sayıltıları ortaya koyup gerisini bunlardan çıkaran Eukleidesçi diyebileceğimiz geleneğin içindedir. Arpad Szabo Eukleides geleneğinin Parmenides'ten kaynaklandığını göstermiştir. Parmenides'e göre nesneler *değişmez, vardır.* Bu nedenle doğru bir serimleme, nesnelerin nasıl oluştuğunu anlatan bir öykü, bir yaratılış söyleni (Hesiodos'un ya da Anaksimandros'unki gibi bir söylen) olamaz, matematikte de matematik nesnelerin nasıl *kurulduğuna* ilişkin bir açıklama olamaz. *Değişmez* yapılarla değişmez yapılar arasındaki *değişmez* ilişkileri betimleyen bir açıklama olmalıdır. İmdi, bu geleneğin temel koyutu –nesneler değişmez– çoktan bırakılmıştır. Durağan biçimlerin, değişmez doğa yasalarının olmadığını gördük, şimdi evrenin bütününün bir tarihi olduğunu varsayıyoruz. Artık Eukleidesçi geleneğin temeli benimsenemez. Bu bizim matematikle matematiksel fiziğe yönelik tutumumuzu etkilemiş midir? Hayır. Pek çok izleyicisi olan von Neumann'ın serimlemesi yine eski düşünyapıları yansıtıyor. Dahası temel yanılgıları ortaya çıkarmayı, seçenekler tasarlamayı güçleştirecek bir biçimde yansıtıyor. Kişinin, Parmenides gibi, nesnelerden sözetmenin tek bir yetkin biçimi olması gerektiğine, buna neredeyse ulaşıldığına inanası geliyor: *aynı yönde* bir adım daha, iki adım daha attık mıydı doğruluk kendini açıverecek.

Ama şimdi Bohr'un bir yazısını ele alalım. En başta, Bohr' un yazıları, alabildiğine uzmanca konularla uğraşsa da, kuralsız, bütünlenmemiş bir biçemle yazılmıştır. Von Neumann da bütünlenmemiştir, orası öyle, arasıra bu kabul de edilmiştir, ama kesin biçimde belirlenmiş, artık daha çok irdeleme gerektirmeyen bölümler de vardır. Bu bölümler dilegetirilişlerindeki açıklıkla, kesinlikle ayırdedilir. Bohr'da böyle özel dilegetirişler yoktur –

herşey eşit ölçüde kuşkuya açıktır. Felsefeyle bilim, Thomson'la Rutherford gibi saltçıları tedirgin edecek biçimde birbirine karıştırılmıştır. Tek tek hepsi ele alınan konunun değişik yönlerini aydınlatan, hiçbiri son olma savı taşımayan bir dizi öneri var. Bunların hepsi bilerek yapılmış. Bohr düşünmemizin hep bütünlenmemiş olduğunu biliyordu, bunu gizlemek değil apaçık kılmak istiyordu. Her çözümün, her sözde "sonuç"un yalnızca bilgi arayışımızda geçici bir evre olduğunu da biliyordu. Onu bu arayış yaratmıştı, sonuçta bu arayış çözecekti. İşte yazılarının *tarihsel* yazılar olması bundan ötürü – bir dizi buluşla yanılgıyı aktarıyorlar, ağır ağır nesnelerin şimdiki durumlarına doğru geliyorlar; "son çözüm" gibi birşeye doğru gitmiyorlar. Geçmiş başarılarla şimdiki "sonuçların" betimlenmesi bunlara götüren aşamaların betimlenmesi ölçüsünde deneme niteliği taşıyor, o ölçüde bütünlenmemiş.

Şimdi Bohr'la von Neumann'ı karşılaştıralım. Aralarında yalnızca gevşek bir ilişki olan olaylar üzerine yazılmış iki ayrı romana benzemiyor mu? Oysa iki yapıt da tek bir konuya yapılmış katkılar – nicem işleybilimine. Üstelik, bu konuyu yalnızca içerdikleri *olgularla* değil, *biçemleriyle* de etkiliyorlar. Eski nicem kuramının tuzu biberi olan, bu büyüleyici araştırma dönemini ıralayan sayısız buluştan, döneklikten, gözüpek varsayımlardan, engin gözlemlerden sorumlu olan Bohr'la izleyicilerinin *biçemiydi*. Von Neumann'ı izleyenler somut durumlara pek az uygulanabilen bir yığın ilginç kanıtsavı kanıtlarken Bohr'u izleyenler terimleri sezgisel, kesinlikten uzak bir biçimde kullanmaya zorlansalar da hep fiziksel gerçekliğe çok yakın durdular. Bütün bunların anlamı, Bohr'u von Neumann'dan ayıran güzellikle ilgili ya da "oyunsu" öğelerin, aşama aşama ortadan kalkacak dış süsler değil, bilimin kendi gelişimi için gerekli olduğudur.

Demek, senin sözünü ettiğin türden ayrımlar, yapılabilirse, alışıldık biçimden bambaşka bir biçimde, bambaşka bir amaç gözetilerek yapılmalıdır. Yelpazenin öbür ucunda durur gibi görünen ağlatıyı ele al. Öyle görünüyor – ama öyle değil. Yunanlılar için *Persler* çok önemli *tarihsel* olayların oyunsu anımsatıcı-

larıydı, ama bu biçim tarihsel olayların sunulduğu tek biçim değildi. Aristophanes çağının siyasasından, dahası yaşayan çağdaşlarından sözeder, ama Aiskhylos'un biçeminden bambaşka bir biçemle. Platon'un şiire karşı çıktığını, ülküsel devletinden atılmasını istediğini bilirsin. İleri sürdüğü gerekçeler, şiirin gerçekliğin kendisinden uzaklaştırması, duyguları körüklemesi, düşünmeyi bulandırmasıydı. Ama şiirin korunması yönünde gerekçeler de olabileceğini kabul ediyordu, "şiir seven ama ozan olmayan şiir çığırtkanlarını" –bunlar onun sözleri– "şiiri düzyazıyla savunmaya" çağırıyordu. Aristoteles bu çağrıya karşılık verdi. Ağlatı, dedi, tarihten çok felsefedir; yalnızca *ne* olup bittiğini anlatmaz, *neden* olması gerektiğini de açıklar, böylece de toplumsal kurumların yapısını açığa çıkarır. Bu Aiskhylos'un *Oresteia*'sına tıpatıp uyar. Bu üçleme kurumların eyleme ket vurabileceğini gösterir. Orestes babasının öcünü almak zorundadır – bu yükümlülükten kaçamaz. Babasının öcünü almak için anasını öldürmek zorundadır. Ama anasını öldürmesi öcünü alması gereken suç ölçüsünde korkunç bir suçtur. Düşünceyle eylem – neyin yapılması neyin yapılmaması gerektiğini buyuran koşulları değiştirmedikçe– tıkanır, nitekim üçlemenin sonuna doğru böyle bir değişiklik anıştırılır. "Uslamlama"nın biçimine dikkat: bir olanaklı eylemler kümesi var. Her eylem bir olanaksızlığa götürüyor. Dolayısıyla dikkatimiz eylemleri gerektiren ama olanaksızlıklarını da bildiren ilkeye yöneltiliyor. İlke açığa çıkartılıyor, bir seçenek öneriliyor. Bu biçimdeki uslamlamalar Ksenophanes'te, sonra da, daha belirtik bir biçimde Zenon'da (devinim çatışkıları) görülüyor. Russell çatışkısı gibi birtakım çağcıl kümeler kuramı çatışkılarının altında da bunlar var.

Böylece üçlemenin, toplumsal koşulların olgusal açıklamasını, gerek bu koşulların eleştirisiyle gerekse bir seçenek önerisiyle birleştirdiğini söyleyebiliriz. Aristoteles'e bakılırsa bununla da kalmıyor. Platon şiire körüklediği duygular yüzünden karşı çıkmıştı. Aristoteles duyguların olumlu bir işlev taşıdığını belirtiyor: açık düşünmeyle karışan gerilimleri gevşetiyor (arınma), oyunun açığa çıkardığı yapıların anımsanmasına yardım ediyor,

felsefece (diyeceğim olgusal-kuramsal) içeriğinin anımsanmasına yardım ediyor. Bütün bunlar, Yunanlıların geleneklerinin, belki tarihlerinin de önemli bir parçası saydıkları bir öykü yardımıyla yapılıyor. Şimdi, sevgili arkadaşım, böylesine karmaşık bir nesneyi hangi öbeğe sokacaksın? En azından bizim bugün nesneleri öbekleme biçimimize göre, dış görünüşüyle bir sanat (ya da oyuna dökülmüş tarih) yapıtı. *Yapısıyla* (birey adları, Lévi-Strauss'un önerdiği gibi, değişken gibi alındıkta), oldukça incelmiş bir mantık uyarınca uygulanmış bir eleştiriyle karışık olgusal bir önerme. Hepsi güçlü, alabildiğine incelmiş bir nesnede birleştirilmiş oyunsu etki var, geleneğin yeniden eyleme dökülmesi var, olgusal içerik var, mantık var – artık birilerinin bilir bilmez önümüze sürdükleri saçma sapan bir "güzelliğe ilişkin söylemin mantığı"ndan değil *biçimsel* mantıktan sözediyorum. Geleneksel açıklamalar bütünün küçücük bir yönünü üstünkörü betimleyip gerisini gözardı ediyor. Güzellik bilginlerinin ya da sanat felsefecilerinin betimledikleri biçimiyle sanat yapıtlarının, gerçek yazılarla karşılaştırıldıkta böylesine yavan görünmesinin nedeni de bu.

Şimdi sözkonusu olgusal içerik her neyse *ortaya konmamış*, yalnızca kabaca *anıştırılmıştır* diye karşı çıkabilirsin. Ama bilimde böyle dolaylı bir "anıştırma" pek alışılmadık birşey değildir: Bohr'un 1913'teki öğecik tasarımına bak. Hidrojen öğeciğinin, çapını birdenbire değiştirebilecek bir çember yörüngenin özeğinde yer alan bir çekirdekten oluştuğunu ileri sürüyor ya da "ortaya koyuyor" mu? Hayır, çünkü Bohr böyle bir önermenin, gerek kavramsal gerek deneysel gerekçelerden ötürü yanlış olacağını pekala biliyordu. Yine de tasarım olgusal içerikten yoksun değil. Bu olgusal içerik nasıl elde ediliyor? Büyük ölçüde kestirime dayanan (dolayısıyla hiçbir zaman ayrıntısıyla dile getirilemeyen), sonraları "bağlılaşım ilkesi" diye bilinen karmaşık bir yorumlama yöntemiyle. Öğecik çekirdeğine ilişkin damla tasarımı için de tıpkısı geçerli. Üstelik siz Poppercıların yere göğe sığdıramadığı şu yanlışlanabilir, yanlışlanma öğesini bile taşıyor. Öyle ya da böyle, üçleme birtakım güçlükleri açığa çıkarıp

yeni bir "varsayım"la, yeni bir birarada yaşama biçimiyle ortadan kaldırır. Öncüller ders kitaplarındaki yanlışlama örneklerindeki gibi derli toplu bir biçimde kağıda dökülmemiştir; aranıp bulunmaları gerekir. *Oresteia*'yı ders kitaplarından daha içerikli kılan da budur. Öncüllerin nasıl bulunabileceğini, orada da kalmayıp nasıl değerlendirileceğini söyler bize. Kusura bakma, yanlışlamacılığın kararlılığı güvence altına alan bir yöntemden daha iyi olduğunu kabul edecek değilim – ama kimsenin ummadığı bir yerde, bir "sanat yapıtının" ortasında beliriverdiğini görmek ilginç.

Şimdi söylenlerin, ağlatıların, Homeros destanlarının bu karmaşıklığına bakıldıkta, ne diye bir soyut varlık, "bilgi" yaratıp bunu şiirden ayırmaya kalkışıldığını sorası geliyor kişinin. Umarım bu çok ilginç sorunun karşılığını bulacağım günü de görürüm. Yanıtın genel çizgileri çok yalın. Yunanistan'da bir dönem, felsefecilerin düşünsel, siyasal önderliği ozanların elinden almaya çalıştığını biliyoruz. Platon "felsefeyle şiir arasındaki uzun savaş"tan sözederken bu döneme gönderme yapar. Felsefeciler oldukça soyut bir yeni ülkülemi olan yeni bir sınıftı, bu ülkülemi eğitimin temeline koymak istiyorlardı. Uslamlamalar kullanmadılar, karşı çıkışı gözden düşürmek için bir söyleni kullandılar. Söylen (a) şiirin dine aykırı olduğunu, (b) içeriksiz olduğunu ileri sürüyordu. Önceki çağların "bilge kişileri" kısaca hiçbir şey söylememişti. Bu kuşkusuz yalınkat bir anlatım ama bence geçişin kimi özelliklerini yakalıyor.

İmdi sorun şu: felsefeciler neden böylesine başarılı oldular? Onları üstün kılıp şiirin sonuçta herhangi bir içerikten yoksun salt duyguculuk ya da simgecilik gibi görünmesini sağlayan neydi? Felsefecilerin uslamlama gücü olamaz, çünkü şiirin de *upuygun yorumlandıkta*, kendi uslamlamaları vardır.

Onyedinci yüzyıl biliminin doğuşu konusunda da benzeri gözlemler yapılabilir. Bu durumda itici güç, bilgi arayışının dışında bırakılmış, bu dışlanmışlıklarını bilginin karşıtlarında değil *kendilerinde* olduğunu ileri sürerek kendi yararlarına kullanan yeni sınıfların yükselişiydi. Bu düşünceyi de sanatlarda, bi-

limlerde, dinde herkes benimseyiverdi, sonuçta varlık öğretisi olmayan bir dine, içeriği olmayan bir sanata, anlamı olmayan bir bilime vardık. Ama konudan uzaklaşmayalım. Vurgulamak istediğim, bel bağladığın öbeklemelerin, bu eski güç çatışmalarının kurumuş *çağcıl ürünlerini* (Oscar Wilde'ın masalları gibi çağcıl masalları, yirminci yüzyıl Marxçılığı ya da çağcıl yıldız falı gibi çağcıl söylenleri; toplumbilim gibi çağcıl bilimleri) betimlemeye uygun olsa bile, sözkonusu güç çatışmasının eski karşıtlarını (eski söylenleri, masalları...), çağcıllığın eski öğelerin karmaşıklığından kimi izler taşıyan özelliklerini (Bohr'un, Lévi-Strauss'un, C.G. Jung'un yaptığı bilimi) açıklamadığı. Kıssadan hisse: bir görüş açısının (ayrımın söylen-yapmtı-din-masal kefesine girmesinden ötürü) olgusal içerikten yoksun olduğunu ileri sürmemek gerekir. Her durumu kendi ölçüsüne vurmalı, o zaman şaşırtıcılıkların sonu gelmez... Niye sesin çıkmıyor, daldın gitti. Sonunda dediğime gelmedin herhalde!

A: Beni, Enoch ile benzeri öykülerin olgusal olamayacağını göstermek için kullandığım özgül uslamlamaların yanlış olduğuna inandırdın, ama kuşkularımın temelsiz olduğunu sanmıyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse, şimdi öncekinden çok daha iyi bir uslamlama buldum sanırım. Biliyorsun, *önceden* bu öyküleri uyduranların imgelemi güçlü büyük ozanlar olduğunu söylemekten yanaydım, oysa bunlar deli değil, uslu kişilerdi. İmdi, öykülerini düzanlamda alıp, bunlara deneysel içerik verdiğimde, akıllarını kaçırdıkları sonucuna varma gereği duyuyorum. Çünkü bu öyküler ne diyor? Tanrıların, cinlerin, başka ecinni taifesinin eylemlerinden sözediyorlar, en yalın nedensel yasalardan habersizler ama yağmur duasıyla hava durumu arasındaki gibi düşlemsel ilişkiler kuruyorlar, kehanetleri, insanların gündelik işlerinde bu kehanetleri kullandıkları varsayımını, falan filan işin içine karıştırıyorlar. Bu tür öyküler kuşkusuz gelmiş geçmiş en ussal topluluklardan biri olan, gören gözleri, gördüklerinin ayırdına varan kafaları olan Yunanlılarda bile vardır. Dünya görüşlerinin yeteneklerine tıpatıp uyduğunu varsaymaktan yanayım, dolayısıyla *söylenlerini şiir* diye yorumlamayı yeğliyorum.

İnsanlığın ussal birliğine inanır görünen, insanların yalnızca, bilimlerin bayağı geliştiği Hellencil dönemde usluluğa eriştiği düşüncesine pek çok kez karşı çıkan sen bu uslamlamanın gücünü anlamak zorundasın.

B: Doğrusunu istersen, tuhaf bir uslamlama yolu bu. Ama ben artık bir usçunun usa uygun davranmasını beklemekten vazgeçtim.

A: Sen ne demek istiyorsun?

B: Anlamıyor musun? Bak, ayrıntılarını anlatayım. Sen Enoch'un öyküsü gibi birtakım öykülerin olgusal içerikli olamayacağına inandırmak istiyorsun beni. Peki – ne yapıyorsun? Bunları, kılı kırk yararak çözümlüyor musun? Hayır. Bir uslamlama mı ortaya koyuyorsun? Hayır. Öyküyü küçümsemeyle anlatarak bunları olsa olsa bir delinin doğru sayabileceğini *anıştırıyorsun*. Eleştirel usçuluğun temel savının üç kuşaktan sonra birkaç basmakalıp törene doğru yozlaştığı Londra İktisat Mektebi'nde böyle ayaklar görmek beni şaşırtmıyor. Ama ben seni daha usunu başına devşirmiş biri sanırdım, inananların dualarına böylesine bağlı olduğunu bilmezdim. Ortaya attığının bir uslamlama olmadığını söylemem mi gerekiyor gerçekten, Galileo'nun daha yeteneksiz karşıtlarının onun gökbilimini tıpatıp böyle ele aldıklarını anımsatmam mı gerekiyor?

A: Galileo'nun durumuyla bunun bir ilgisi yok. Galileo bilimi *kurmuştur*, dolayısıyla, doğal olarak, bizim şimdiki konumumuzdan daha sallantılı bir konumdaydı. Öte yandan, bizim elimizin altında sağlam bir bilimsel bilgi yığını var, görüşleri bu yığınla karşılaştırarak eleştirebiliyoruz. Benim düşündüğüm buydu, belki çok çabuk geçtiğim için gözünden kaçtı. Bu yalın eleştiriden sonra püf noktasını göremeyecek ölçüde kalın kafalı bir karşıtımla niye keyiflenmeyeyim?

B: Belki de o "püf noktası" dediğin senin sandığın ölçüde yalın değil. Söylenleri bir "sağlam bilimsel bilgi yığını"yla karşılaştırarak eleştirebileceğimizi söylüyorsun. Bundan eleştirmek istediğin her söylen için, bu söyleni çelen, sözkonusu "yığın"ın içinde yer alan iyice pekişmiş bir bilimsel kuram ya da iyice pe-

kişmiş bir bilimsel kuramlar kümesi olduğunu anlıyorum. Şimdi konuya biraz daha yakından bakarsan ilginç bir söylenle bağdaşmayan *özgül* kuramların kolay kolay bulunamayacağını kabul etmen gerekecek. Yağmur dualarının yağmur yağdırdığı düşüncesiyle bağdaşmayan kuram hani? Kuşkusuz bu düşünce, bilginlerin büyük çoğunluğunun kimi temel *inançlarına* aykırı, ama benim bildiğim bu inançlar şimdiye dek ötekileri dışlamaya yarayacak *özgül kuramlar* içinde dilegetirilmiş değil. Elimizde bilim dünyasında yağmur dualarının işlemesinin olanaksızlığına ilişkin bulanık da olsa çok güçlü bir *duygudan* başkası yok. Düşünceyi çelen herhangi bir *gözlem* kümesi de yok. Ayrıca, efendime söyleyeyim, yağmur dualarının *bugünkü* başarısızlığına tanık olmak da yetmez. Yağmur duası uygun koşullarda, uygun bir hazırlıktan sonra yapılmalıdır, bu koşulların içinde eski oymak düzenlenişleri ile bunlara karşılık gelen düşünsel tutumlar var. Hopi kuramı bu düzenlenişlerin yıkılmasıyla insanın doğa üzerindeki gücünü yitirdiğini apaçık ortaya koyar. Dolayısıyla yağmur duasının etkililiği düşüncesini salt şimdiki koşullarda işe yaramamasından ötürü yadsımak, hiçbir nesnenin düz bir çizgi üzerinde değişmez bir hızla devindiği görülmedi diye eylemsizliği yadsımaya benzer.

Burada Galileo'ya karşı çıkanlar çok, çok daha iyi bir konumda. Ellerinde kuramlar vardı, iyi dile getirilmiş kuramlar, yalnızca neyin "bilimsel" olduğuna neyin olmadığına ilişkin belli belirsiz duygular değil, olgular vardı. Olgularla kuramlar biraraya getirildiğinde senin göklere çıkardığın türden bir "sağlam bilimsel bilgi yığını" oluşturuyordu, bu yığın da Galileo'nun görüşleriyle tutarsızdı. Bunların Galileo'ya karşı çıkışları senin bize aktarılan söylenlere yönelik karşı çıkışından çok daha güçlüydü. *Yine de haklarından gelindi.*

Diyeceğim, elinde yağmur duasını doğru dürüst eleştirecek gereç *olmadığı* gibi, bu gerecin *nasıl kullanılacağına* ilişkin düşüncelerin de yanlış. Üstelik Galileo'nun en sıkı karşıtları onun görüşlerini çok iyi biliyorlardı, uzman gökbilimciydiler. Siz usçulardan hanginiz böylesine vurdumduymazlıkla küçümsediğiniz

görüşleri aynı özenle incelediniz? Evet biliyorum, yalnızca sana çıkışmakla olmaz, öyleyse baştan yadsıdığın alanlara daha yakından baktığında neler bulabileceğine ilişkin birtakım örnekler vereyim. Kuyruklu yıldızların savaş habercisi olduğu düşüncesini al. Gülünç mü gülünç bir düşünce – öyle mi? İler tutar yanı yok. Salt, yalınkat önyargı. Ama konuya biraz daha yakından bakalım. Kuyruklu yıldızlar havayuvarı içindeki olgular, havayuvarının yukarı katmanlarında bir tür yangın sayılırdı. İmdi bu varsayım doğruysa bir kuyruklu yıldız nesneleri yukarı bölgelere doğru çekecek, yerde başlayıp ta yukarlara çıkan büyük ölçekli havayuvarı devinimleri olacak. Bu devinimler fırtınalara yol açabilir, ayrıca kuyruklu yıldızın güneşin hangi yanında olduğuna göre, havayuvarında, tanda ya da günbatımında bir renklenme biçiminde görülebilir. Önceki gün Tamalpais Tepesi yanıyormuş gibi görünüyordu, yapraklar koyu, doygun bir renge bürünmüştü, anımsıyor musun? İşte sözünü ettiğim olgu bu. Ayrıca havayuvarının devinimleri ile onun içindeki aşırı yanma doğal bileşimini bozacak, insanlarla hayvanların metabolizmasını etkileyecektir. Hayvanlar alabildiğine duyarlıdır, değişimi kuyruklu yıldız daha görünmeden çok önce sezerler, tıpkı depremi önceden sezdikleri gibi. Ayrıca vebaya daha büyük bir yatkınlık doğacak, havanın ısınması kafaların da ısınmasına yol açacak, bu da yetkili kişilerin sorumsuz kararlarının artmasına yol açacaktır, al sana savaş. İmdi betimlenen olguların dört beş ayrı kuyruklu yıldıza eşlik ettiği düşünülebilir. Doğrusunu istersen, ilgili çok sayıda gereci toplamış olan Kepler, böyle bağlantılar saptamış, bunları deneysel bir yıldız falı kurma çabasında kullanmıştır. Böylelikle kuyruklu yıldızlara ilişkin temel sayıltı pekişmiştir. Ama bu sayıltı kuramsal olarak da usa yatkındır, çünkü büyük ölçekteki olguların iyi bir nitel açıklamasını veren öğeler kuramına uygundur. Durum böyle olunca kimi çürütücü örnekler bulunduğunda şıpınişi yadsıma yoluna gidilmeyecektir – ne de olsa bizim bilimimizde bile çürütücü örnekler, çoğunluk, sonraki irdelemelere dek hasıraltı edilir. Sonuç olarak, elimizde bir varsayım, kuyruklu yıldızlarla savaşlar arasında bir bağlantı, ilk bakışta uzak, saçma gö-

rünen, ama daha sonraki araştırmada, başka, kendi inancımızca daha iyi gereçleri olan bizler için kabul edilemez olsa da o dönemde elde olan gereçler gözönüne alındıkta onu ussal kılan kuramsal öğelerle kanıtları ortaya çıkaran bir bağlantı var. Bu türden bir varsayıma A türü varsayım diyelim. Şimdi dünyanın tanrılarla dolu olduğu, tanrıların fizik olgularına karıştığı, kendilerini arada bir insanlara gösterdikleri düşüncesine bak. Başka bir düşlem, başka bir düş diyeceksin. Bakalım! – Hiç kafanın kızdığı oldu mu?

A: Pek çok kez. Özellikle...

B: Söyleme. Şimdi: kızgınlığını nasıl duyumsadın?

A: Ne demek istiyorsun?

B: Kendi ürettiğin birşey olarak mı yoksa dışardan içine giren birşey olarak mı yaşadın; "dışardan" derken derini delip geçerek demek istiyorum. Demek istediğim, senin içinden doğarmış gibi mi geliyordu yoksa başına gelen yabancı birşeymiş gibi mi?

A: Doğrusu bilemiyorum – tuhaf, çok kızmıştım, geçenlerde...

B: İşte başka bir gözlem kuramı!

A: Ne kuramı?

B: Kızgınlığın düşünsel bir olay olduğu, bizim bir düşünsel olayın bütün özellikleriyle doğrudan tanışık olduğumuz yollu kuram. Şimdi, "öznel göz bozarması" denen olguyu biliyor musun?

A: Hayır.

B: Karanlık bir odaya giriyorsun. Karanlığa alışıyorsun. Sonunda tam alışınca görüm alanın büsbütün karanlık olmayacak, bozumsu olacak, gövdenin eksenini oluşturduğu bir silindir biçiminde.

A: Hah, şimdi anımsadım – bir kez karanlığa alışma deneyine katılmıştım, odada yarım saat kaldıktan sonra ne gördüğümü betimlemem istenmişti.

B: Ne görmüştün?

A: Orada burada birkaç parlak nokta, ama senin silindirinden bir iz yoktu. Beklenenin bu olduğu, olguyu görmek için eğitildiğim söylendi. Eğitim bayağı ilginçti. Deneyi yapan, görüm

alanına ısıtılmış bir tel koydu, ama kızıl görünecek ölçüde ısıtmamıştı. Yeşilimsi boz görünüyordu – ışının renk alıcıları uyaramayacak ölçüde güçsüz demişti. Sonra telin çevresine, sağına soluna göz kesilmemi söyledi. Parlaklığın telin bittiği yerde bitmediğini, ötesine yayıldığını, telden uzaklaştıkça geriye doğru çekildiğini gördüm. Sonra akım tel görünmez oluncaya dek yavaş yavaş kesildi. Yine de parlaklık kaldı, şimdi onu karanlığa alıştıktan sonra hep görüyorum. Üstelik tıpkı fiziksel bir yüzey gibi, açık bir yaz akşamında gökyüzü gibi görünüyor. Dahası, olgunun hep orada olduğu, benimse bunu farkedemeyecek ölçüde kör olduğum gibi tuhaf bir duyguya kapıldım. Tıpkı hep görümümüze karışan ama özel yöntemlerle dikkatimizin çekilmesi gereken yan imgeler gibi.

B: Gerçekten şaşılası bir dizi olaya ilişkin eşsiz bir betimleme! Karışık birtakım izlenimlerden yola çıkıyorsun, bilgilendiriliyorsun, sonunda da neredeyse fiziksel bir nesnenin algısı gibi görünen bir görüngüye varıyorsun.

A: Evet, bu bana benzeri bir olayı anımsatıyor. Eskiden dirimbilimci olmak isterdim; babam bana oldukça pahalı bir mikroskop almıştı ama bakınca dolandırıldığımı düşündüm. Dirimbilim kitaplarındaki resimler nasıl da açık seçikti, oysa benim gördüklerim bunlara uzaktan yakından benzemiyordu bile. Karmakarışık bir yığın çizgi, devinim vardı, dahası devinimlerin görmek istediğimi görmek için zorladığım gözlerimde mi olduğunu yoksa *nesnel devinimler* mi olduğunu bilemiyordum...

B: Biliyor musun, gökyüzüne teleskopla bakan ilk gözlemciler de gördüklerini tıpatıp bu biçimde betimlemişlerdi.

A: Bilmiyordum. Galileo böyle demiyor, en azından ben anımsamıyorum...

B: Demez, çünkü herkes aynı koşullarda aynı olguyu görmez. Onun gördüğü çok belirliydi, ama yanılsama olmak bakımından daha aşağı kalmıyordu – *Sidereus Nuncius*'taki ay çizimine bak.

A: Şaşırtıcı – ayın ortasında bu kocaman deliğin işi ne?

B: Galileo'nun gördüğü, betimlediği, çizdiği buydu. Başka

gözlemcilerin bambaşka birşey gördüğünü, karşıtlarını "Medici gezegenlerinin", Erendiz'in aylarına bu adı veriyordu, gerçekliğine kolay kolay inandıramadığını duyarsan şaşma. Onlara teleskopla nasıl bakılacağını öğretmişti, ne beklenmesi gerektiğini anlatmıştı, ama yalnızca birkaç kişi onun gördüm dediklerini görmüştü, onlar da gördüklerinin gerçekliğine inanmamıştı. Aristoteles bu sorunların hepsini öngörmüştür, ilk teleskop gözlemlerinin ilginç, ikircil yapısı onu hiç şaşırtmazdı. Aristoteles'e göre bir nesnenin biçimleri bir ortamdan geçerek gözlemcinin duyularına gelir. Açık, dosdoğru bir algının ilk koşulu ortamda hiçbir çapağın bulunmamasıdır. Dahası, kişi nesneleri yalnızca duyuların nesnelere uyarlandığı birtakım "olağan" koşullarda upuygun algılar. Teleskopla görme durumunda bu koşulların ikisi de yerine gelmemiştir. Dolayısıyla bir çağdaş fizikçi bilinmedik aygıtlarla yapılmış bir deneyin sonucunu benimsememekte ne denli haklıysa Aristotelesçiler de teleskopla bakıp gördüklerini önemsememekte o denli haklıydılar. Bu olgular tarihsel anlatımlarda pek anılmaz. Bilim ile felsefe terihçileri algılama ruhbilimine pek başvurmaz. Ama sen bu konunun önemli birtakım ilkelerini ortaya seren öykünü sürdür istersen.

A: Evet, görmeyi umduğumu göremeyince dirimbilim öğretmenime yakındım. Bu güçlükle herkesin karşılaştığını, *görmeyi öğrenmem* gerektiğini söyleyerek beni avuttu. Önce bakmam için çok yalın birtakım nesneler verdi, bir saç teli, bir kum tanesi; en düşük düzeydeki büyütmeyi kullanmayı öğretti. Sorun çıkmadı. Büyütme ölçüsünü artırmamı, yine aynı nesnelere bakmamı söyledi. Kendi saçımı kocaman bir uzay boyunca gerili evrencil bir ip gibi görünce irkildim – ama gördüm işte. Böyle böyle gitgide daha karmaşık nesnelere geçtik; bugün en çetrefil örgenlikleri (birkaç saat önce ayrıldığım eski arkadaşlarımmışçasına) tanımakla kalmıyorum, başlangıçta düştüğüm karmaşayı da göremiyorum. Mikroskop altında gördüğüm ne varsa şimdi düpedüz nesnel.

B: Şimdi, duyduğun öfkeye dönelim. İki ayrı görmeyi öğrenme süreci betimledin. İki durumda da özelliği besbelli karışık

bir izlenimden başlayıp çok iyi kurulmuş nesnel görüngülere vardın. Şimdi "öznel" ile "nesnel" sözcüklerini nesnelerin (gerçekte nasıl *olduklarını* değil) sana nasıl *göründüklerini* betimlemek için kullanıyorsun. Öznel göz bozartısı, demiştin, "fiziksel bir yüzey gibi, açık bir yaz akşamındaki gökyüzü gibi görünüyor", oysa ikimiz böyle bir yüzeyin olmadığında anlaşıyoruz. Sence öfke duyguların da benzer biçimde değişebilir mi?

A: Ondan kuşkum yok. Nitekim birisinin "öfkeye kapıldığını" ya da "acıyla sarsıldığını" söyleriz, bu da öfkeyle acı yaşantılarının bir zamanlar bugün göründüğünden daha belirgin bir biçimde "nesnel" olması gerektiğini gösterir.

B: Sana Yunanlıların, öfke ile düşleri başlarına gelen, kimileyin de istemeden gelen nesnel olaylar gibi yaşayıp anımsadıklarını söylersem ne dersin?

A: Şaşmam doğrusu.

B: Şimdi bir adım daha atalım. Mikroskoba ilk baktığında ne görebileceğine ilişkin bir düşüncen var mıydı?

A: Olmaz olur mu! İçinde binbir türden korkunç yaratığın olağanüstü resimleri bulunan dirimbilim kitapları okumuştum.

B: Bu resimler çok açık olmasına karşın, sen mikroskoba baktığında bunlara uzaktan yakından benzeyen birşey görmedin.

A: Evet, düşkırıklığına uğratan buydu.

B: Ama eğitildin, izlenimlerin de değişti, sonunda durağan, nesnel oldu.

A: Evet.

B: Gözlerine mikroskop bağlanarak yetiştirilseydin, izlenimlerin daha en başta, en azından kendini bildin bileli durağan olacaktı.

A: Tastamam.

B: Öyleyse, şimdi Homeros'un tanrılarına bakalım. Bunların betimleri ya da resimleri var mı?

A: Evet, var – *İlyada* ile *Odysseia* betimlemelerle dolu, ayrıca müzelerimizin hepsinde resimlerle yontular var.

B: Betimlerle resimler açık, belirli mi?

A: Tuhaf – ama kuşkusuz çok açık, belirli.

B: Yine de bunlarla uzaktan yakından ilgili herhangi bir yaşantımız yok.

A: İyi de bir nedeni var: tanrılar yok!

B: Yavaş ol, dostum, yavaş! Unutma, şimdi *görüngülerden* sözediyoruz, "gerçeklik"ten *değil*. Kendi öznel göz bozartısı betimlemeni de anımsa: karanlık odalardaki kişilerin çevresinde bu türden yüzeyler yokken "fiziksel bir yüzeye benziyordu" hani. Öyleyse yineliyorum: elimizde açık seçik tanrı betimlemeleri var, ama yaşantımızda bu betimlerin nesnelerine uzaktan yakından benzeyen birşey yok.

A: Sanırım sana katılmam gerekecek.

B: İmdi mikroskop görüntüleri ile öznel göz bozartısı sözkonusu oldukta, tıpatıp betimlemelerin bildirdiği türden görüngüleri yaratan bir eğitim var. Dünyayı betimlemelere uygun biçimde görmeyi *öğrenebiliriz*.

A: Şimdi beni tanrısal görüngüleri yaşamamızı sağlayabilecek bir eğitimin olduğuna inandırmak istiyorsun.

B: Tastamam öyle – ama yine durum pek de yalın değil. Yağmur dualarıyla konusundaki uyarımı anımsa: törenler ancak uygun koşullar önceden gerçekleştiyse işe yarar. Doğru türden oymak örgütlenişleri, bunun yanısıra doğru tutumlar olmalıdır. Şimdiki durumda da tıpkısı geçerlidir. *Senin* tanrıları görmeni ya da onların gücünü duymanı sağlamak çok güç, belki de olanaksız olabilir. Yunan tanrıları oymak tanrılarıydı, doğa tanrılarıydı. Toplumsal koşullar, yetiştirilişin, çağın genel havası onların ilk görünümünü anlamayı neredeyse olanaksız kılar, nerede kaldı canlandırmak – öyleyse ikinci görünümlerini gerçekleştirmene yardım edecek "doğa" nerede?

A: Bu onların varlığına bitirici bir karşı çıkış değil mi?

B: Hiç de değil. Doğru nesneleri görmek için doğru araçlar gerekir. Uzak gökadaları görmek için teleskop gerekir. Tanrıları görmek için insanlar gerekir, uygun biçimde hazırlanmış insanlar. Teleskop ortadan kalkınca gökadalar ortadan kalkmaz. İnsanlar kendileriyle ilişkiye geçme yeteneğini yitirdiklerinde tanrılar ortadan kalkmaz. "Tanrı öldü" ya da "Yüce Pan öldü" çün-

kü artık duyumsanmıyorlar demek tıpkı ılıncıklar yok çünkü Reynes'in deneyini yineleyecek paramız yok demek ölçüsünde saçma olur.

A: Ilıncıklar konusunda *dolaylı* inandırıcı kanıtlarımız var...

B: Çünkü onlara ilişkin kavramlarımız, alabildiğine karmaşık kavramlarımız var! Hep yaptığın gibi uslamlamaya yanlış uçtan başlıyorsun. Tanrılara ilişkin ne doğrudan ne de dolaylı kanıtlarımız var, öyleyse bunlara ilişkin kuramlar geliştirmeyelim diyorsun. Oysa besbelli, dolaylı bir kanıt bir *kuramın* dolaylı kanıtıdır, dolayısıyla ilkin bir kuram olmalı, üstelik oldukça karmaşık bir kuram olmalı, yoksa *dolaylı* kanıttan sözedemeyiz. Bu, dolaylı kanıt sorununu ortaya atmadan önce karmaşık kuramlar oluşturmakla başlamalıyız demeye gelir. Gelgelelim, dolaysız kanıt araçlara ya da iyi hazırlanmış gözlemcilere bağlıdır – bize yol gösteren bir kuram yoksa araçları nasıl kuracağız, gözlemcileri nasıl hazırlayacağız? Ama kişinin tanrıları duyumsamasının nasıl sağlanacağı konusuna dönelim. Dediğim gibi, senin tanrıları *görmeni* ya da etkilerini *yaşamanı* sağlamak olanaksız olabilir, ama doğru koşullarda yaşayan insanların tanrıların varlığına ilişkin nasıl güçlü yaşantıları olabileceğini *anlamanı* sağlamak belki de olanaklıdır. Kendi öfkenden sözederken söylediklerinle başlayayım. Sık sık öfkelendiğini, üstelik adamakıllı öfkelendiğini, ama yaşadığın öfkenin, kendisini ister istemez sana duyuran "nesnel" birşey mi yoksa senin bir parçan mı olduğunu bilemediğini söylemiştin.

A: Sanırım betimlememi düzeltmem gerek, çünkü artık soru sorulunca görüngüler biraz daha belirginleşmiş gibi.

B: Bununla ne demek istiyorsun? *Öfken* mi değişti yoksa öfkenin *anısı* mı değişti?

A: Geriye bakınca, sanki öfkem bir şöyle bir böyle görülebilen ikircil resimler gibi. Birşey değişti – ama ne değişti, kimbilir. Sanırım bu bütün yaşantılar için geçerli. Biliyorsun eskiden bir ara özel işlerime usçu bir biçimde yaklaşma yönündeki tüm çabalarıma karşın bütünüyle duyguların, çok tuhaf duyguların güdümündeydim...

B: Yoksa hatun kişinin biri usunu başından mı aldı?

A: Biri olsa iyi, bir sürüsü. Üstelik bir iki yıl da değil, neredeyse on beş yıl...

B: Ne diyorsun? Duygulara yuları kaptırmış bir eleştirel usçu ha! E, ben hep söylerim: us tutkuların kölesidir...

A: Ama değil. Sana anlatmaya çalıştığım da bu! Bak, şu "sevi" denen duyguda bana ilginç gelen belirsizliğiydi. Eylemlerime yön veren büyük bir güçtü, ama bu gücün *niteliğini* kavrama, "yüzü"nden perdeyi kaldırma yönünde her çaba sanki en umulmadık biçimde ırasını değiştiriyor, elimde alışılacak ya da benimsenecek belirli bir şey bırakmıyordu. Sonunda adam sen de dedim...

B: Kalıbımı basarım demişsindir!

A: ...sonra kendi kendime sordum, şu olguyu yakalamanın, bir kılığa sokmanın, oturtmanın, anlaşılır kılmanın yolu var mı diye. Ruhçözümünü anımsadım, çünkü yalnız kişinin düşünsel görüngülere ilişkin tutumunu değil, düşünsel görüngülerin kendisini de değiştirdiğini işitmiştim, ama tanıdığım ruhçözümcülerin alayı hödüktü, dolayısıyla düşüncemden vazgeçtim. Sonra rastlantı sonucu Heine'nın, güçlü bir çekimle başlayıp, çekici eğilimlerini yitirmeden tiksintiye dönüşen bir duyguyu betimlediği öyküsüyle karşılaştım, belirli bir durumda başıma gelenin tıpatıp bu olduğunu gördüm. Betimlemeyi okumak, yaşantımı gerçekten değiştirmeden değiştirmişti, bu belirli gönül işinde ne olup bittiğini *anlamıştım*. Başka ozanları okudum: Heine'nın pek tuttuğu Byron, Grillparzer, Jean Paul, Oscar Wilde, Ezra Pound, Marinetti, dahası Goethe, bunların *salt bu betimlemelerden ötürü gerçeklik kazanan* tuhaf süreçlerin görüngübilimsel betimlemelerinin güvenilir kılavuzları olduğunu gördüm. Sanırım artık tarihin, olup biteni *kağıda döken* böylece de *olayları biçimleyen*, *tanımlayan* tarihçi olmaksızın, içinde yer alanlar için bile bir hiç olacağını söyleyen Börne'ye katılıyorum.

B: Bu tam da benim düşündüğüm durum. Düşüncelerimizin, duygularımızın, algılarımızın çoğu inanılmayacak ölçüde kötü tanımlanmıştır. Tıpkı gözümüzdeki kör noktayı ayırdedemeyişi-

miz gibi bu belirlenmemişliği de ayırdedemiyoruz: herşey alabildiğine açık görünüyor. Ama biri çıkıp alışılmadık bir soru sordu muydu ya da yaşantılarını alışılmadık bir biçimde açıkladı mıydı bu görünürdeki açıklığın bilmemenin, yüzeyselliğin yansıması olduğunu anlayıveriyoruz. Yine de şu bilincimiz denen biçimlenmemiş gereç düzeltilebilir, sorularla, betimlerle, dizgeli açıklamalarla, eğitimle daha belirgin bir kılığa sokulabilir. Tıpkı bir yontucunun biçimsiz mermerle başlayıp çalışarak sonunda önümüze hoş, karmaşık bir yontu koyması gibi, eğitici de öğrencilerinin biçimlenmemiş düşünsel durumundan yola çıkıp önemli gördüğü düşüncelerle olguları aşılar. Bir ormandan geçeriz; birden orman bitiverir, kendimizi bir dağın tepesinde engin bir görünüye bakarken buluveririz. Huşu içinde kalırız. Bu duygu pek belli belirsizdir, gelip geçici bir duygudur. İmdi diyelim evreni yaratmakla kalmayıp, korumak, varlığın sürekliliğini güvence altına almak üzere hep anık bulunan bir tanrıya inanarak yetiştirildik. Artık bir özdeksel nesne düzeni görmeyiz, tanrısal yaratının bir parçasını görürüz, huşu duygumuz da doğadaki tanrısal öğelerin nesnel algısına dönüşür. Ya da diyelim geceleyin, yolların, kent ışıklarının uzağındaki bir ormandan geçiyorsun. Koyu gölgeler görüyorsun, tuhaf sesler işitiyorsun, doğaya çok yakın olduğunu duyuyorsun, doğa "seninle konuşuyor". Bu çoğunluk öznel, içsel bir duygudur, "doğayı konuşturan" şiirler okunmuştur, şiirlerin bulanık anıları şimdinin daha da bulanık izlenimleriyle karışarak karmakarışık, düzensiz bir ruh durumuna yol açar. Öte yandan diyelim ormanın cinlerle dolu olduğu inancıyla yetiştirilmişsin, küçüklüğünde sık sık ormanın içinde yürümüşsün, anan baban seslerin ne idüğünü, bunları çıkaran cinlerin ne idüğünü açıklayıp geleneksel öyküler anlatmışlar. Bu izlenimleri ete kemiğe büründürür, daha belirgin görüngülere dönüştürür, tıpkı dirimbilim öğretmeninin bulanık mikroskop görüntülerini ete kemiğe büründürmesi gibi. Şimdi içe dön. Düşünceler, duygular, korkular, umutlar, anılar var, tümü de bulanık, sallantılı, diyeceğim kendimizden mi yoksa başka bir güçten mi geliyorlar bilmiyoruz, *dahası umursamıyoruz* – ne özne-

de gibi görünüyorlar ne de nesnel bir dünyada. Ama diyelim tanrıların uyanıkken, ya da düşte, seninle konuşabileceği, en ummadığın sırada sana güç verebileceği, onların tasarılarını daha canla başla gerçekleştirmen için seni kızdırabilecekleri öğretilmiş, diyelim onların sesini dinlemek, belirli yanıtlar beklemek üzere eğitilmişsin, bu gibi yanıtların örnekleri verilmiş – bütün bunlar varsayıldıkta, iç yaşamın yeniden iyice belirginleşecek, bulutsu biçimler arasında pek seçilmeyen bir oyun olmaktan çıkıp tanrıların açık seçik eylemlerinin savaş alanına dönüşecek. Yunan yazınına baktığımızda Yunanlıların çevreleriyle "iç yaşamlarını" gerçekten de böyle yaşadıklarını görüyoruz. Özdeksel evrene ilişkin yaşantıları tanrılarla dolu bir dünya yaşantısıydı. Tanrılar yalnızca uydurulmuş düşünceler değildi, görüngüler dünyasının parçasıydı. Kişinin kendisine ilişkin yaşantısı da tanrısal güçlerle iletilerin yaşantısıydı, bu Homeros döneminde Yunanlıların özerk bir ben, dahası biricik, tutarlı bir *gövde* tasarımını tanımamalarına varacak ölçüde böyleydi. Şimdiye dek yalnızca *görüngülerden* sözettim. İmdi betimlediğim görüngüler Thales'in dile getirdiği söylenen "Herşey tanrılarla dolu" *varsayımına* güçlü bir destek sağlıyor. Bu varsayım daha önce andığım kuyruklu yıldızlara ilişkin varsayımdan ayrılıyor, dolayısıyla buna B türü bir varsayım diyeceğim. Kuyruklu yıldızlara ilişkin varsayım araştırmayla, sözgelimi bir uzaklık ölçümüyle değiştirilebilir, ama görüngülerle temel kuramlar değişmeden kalır. Ama tek başına araştırma tanrısal varsayımı değiştiremez. Böyle bir değişikliği sağlamak için Homerosçul dünya yaşantısıyla çatışan yeni temel kavramlar ortaya atmamız gerekir, ayrıca nesneleri değişik bir biçimde *görmeye* başlamamız gerekir. Homeros'un rengarenk evreninin yerine Anaksimandros'un yavan, yapay pusunu koymamız gerekir, capcanlı tanrıların yerine Ksenophanes'le Parmenides'in bizim eleştirel usçularımızın pek sevdiği tekerkçi canavarını koymamız gerekir, ayrıca izlenimlerimizi başka başka biçimlerde düzenlememiz gerekir, böylece eski görüngülerin, tanrılar, ruhlar, kahramanlar dünyasının *çözüşmesi gerekir.* Dikkat et, yalnızca tanrıları onlarsız da varolabilecek, davranışı de-

gişmeden kalacak bir özdeksel dünyadan çıkarmakla kalmıyoruz, yavan, eylemsiz, artık yaşam verici güçleri bağrında taşımayan *yeni bir tür özdek* de ortaya atıyoruz. *Bütün bir dünya yokoluyor*, yerini bambaşka türden görüngüler alıyor.

Yine de gözönüne alınması gereken başka bir varsayım türü var, belki de en ilginci. Bu tür varsayımlar –bunlara C türü diyeceğim– bir söylen geleneğinin içinden gelmekle, bilimle çatışmakla birlikte *bilimsel dile çevrildikte doğru çıkan* varsayımlardır. Böyle varsayımlar, bu yakınlarda, iğneyle sağaltımın Batı hekimliğinin tanı bile koyamadığı sayrılıkların sağaltılmasında başarılı bir yöntem olduğunun anlaşılmasıyla ortaya çıktı. Bu da yeni araştırmalara, her biri bilimin ulaşamadığı bilgiler içeren türlü türlü hekimlik "okulları"nın ortaya çıkmasına yolaçtı. Bilgi yalnızca kılgısal olabilir, ama bayağı bir kuramsal bileşen de içerebilir. Böylesi kuramlar çok ilginçtir, bilimin bilgi edinmenin tek biçimi olmadığını, seçeneklerin varlığını, bu seçeneklerin bilimin başaramadığını başarabileceğini gösterirler. Bir de koskoca bir ruhbilim ötesi görüngüler alanı var. Bu alanın şimdiki tartışmamız bakımından ilginçliği iki nedenden ileri geliyor. Bir yandan, söylenlerin betimlediği ya da varsaydığı pek çok görüngü ruhbilim ötesi görüngülerdir. Dolayısıyla ruhbilim ötesinin incelenmesi bize söylenlerin, efsanelerin, masalların, benzeri açıklamaların gerçekçi (diyeceğim kurgusal olmayan) bir yorumu için gereç sağlar. Söylenlerde görüngüler bizim deneyliklerimizdekinden çok daha etkileyici görünüyor, bu da bize hangi *koşullarda* güçlü ruhbilim ötesi etkilerin beklenmesi gerektiğini öğretiyor. Kimi söylenler ilgili açıklamaları bile içeriyor. Hopi yaratılış söylenine göre insan düşüncesinde soyutlamanın artışı ile insanın bencilliğinin artışı, doğayla insanın kopmasına yolaçmış, sonuç olarak uyuma dayanan eski kuttörenler işlememeye başlamıştır. İmdi eski atalarımızın, bizim en gelişmiş bilimsel kuramlarımızla aşık atabilecek düşüncelerle işlemler ortaya koyabilmelerine pek de şaşmamamız gerekir. Onların anlayışı niye bizden kıt olsunmuş? Taş Çağı insanı bile bütünüyle gelişmiş bir *homo sapiens*'ti, koca koca sorunlarla yüzyüzey-

di, bunları da büyük bir ustalıkla çözmüştü. Bilim başarılarından ötürü hep övülmüştür. Öyleyse söyleni ortaya atanların ateşi bulduğunu, elde tutma yollarını bildiğini unutmayalım. Hayvanları evcilleştirdiler, yeni bitki türleri ürettiler, türleri bugünün bilimsel tarımında becerilebilenin çok ötesine geçecek ölçüde ayrı tuttular. Almaşık ekimi buldular, ayrıca da Batı insanının en iyi yaratılarıyla yarışabilecek bir sanat geliştirdiler. Uzmanlaşma engeli olmadığı için insanla insan, insanla doğa arasındaki büyük ölçekli ilişkilerin ayırdındaydılar, bunu da bilimlerini, toplumlarını iyileştirmekte kullandılar: en iyi çevre felsefesi Taş Çağı'nda görülür. Bilim başarılarından ötürü övülüyorsa, söylen karşılaştırılamayacak ölçüde büyük başarılarından ötürü bir kat daha coşkuyla övülmelidir: söyleni ortaya atanlar kültürü *başlattı*, oysa bilginler onu yalnızca *değiştirdi*, üstelik hep iyi yönde de değil. Daha önce bir örneği anmıştım: söylen, ağlatı, eski destanlar duyguları, olguları, yapıları hep birarada ele almıştır, bunların görüldüğü toplumlar üzerinde engin, yararlı etkiler bırakmıştır.

Batı uşçuluğunun yükselişi bu birliği yıkmış, yerine daha soyut, daha yalıtık, çok daha dar bir bilgi tasarımını koymuştur. Düşünceyle duygu, düşünceyle doğa bile birbirinden ayrılmış, olsun demekle ayrı tutulmuştu (Platon "gökleri gözönüne almadan bir gökbilim kuralım," demişti). Değme okur yazar kişi için açık olan bir sonuç, bilginin dilegetirildiği dilin yoksullaşması, çoraklaşması, biçimselleşmesi oldu. Başka bir sonuç insanla doğanın gerçekten kopmasıydı. Elbette insan eninde sonunda doğaya döner, ama yağmacısı, düşmanı olarak, yoksa yaratığı olarak değil. Daha belirli bir örnek alalım. Hesiodos'un *Tanrıların Doğuşu*'nda çok incelmiş, "çağcıl" bir evren tasarımı vardır: dünya, başlıca süreçlerini güden yasalarla birlikte bir *gelişmenin* sonucudur, yasaların kendisi ne bengi ne de genelgeçerdir, yalnızca *karşıt güçler arasında etkin bir dengeden* doğarlar, dolayısıyla hep bir yıkıcı değişim tehlikesi vardır (devler zincirlerini kırabilir, Zeus'u haklayabilir, kendi yasalarını koyabilir), içindeki varlıklar ikircil görünümdedir, ölü özdektirler ama canlı nes-

neler gibi eyleyebilirler de. Bu düşünceleri Ksenophanes'le Parmenides usdışı diye eleştirmiştir. Evrimsel açıklamaların yerine bengi yasalara dayalı açıklamalar konmuştur – bu da ta ondokuzuncu yüzyıla dek sürmüştür! Ancak yeni yeni yalnızca evrenin *içindeki* sınırlı gelişmeleri değil bütün olarak evreni ele alan evrimsel kuramlara dönüyoruz, ancak şimdi bütün yapısal düzenlemelerin etkin ırasını anlıyoruz. Burada söylen, kesinlikle, birtakım çok incelmiş, eleştirel, alabildiğine "ussal" bilimsel görüşlerin fersah fersah ilerisindeydi.

Bitmedi. Kazıbilim, özellikle de gökkazıbilimi denen yeni alan, bilimsel kaynakları, söylene yeni, daha gerçekçi bir yaklaşımla birleştirerek Taş Çağı düşüncesinin kapsamıyla incelmişliğini açığa çıkardı. Gözlemevlerinde kullanılıp sınanan, Avrupa'dan Güney Pasifik'e dek okullarda öğretilen, uluslararası yolculuklarda uygulanan, renkli bir uzmanlık diliyle düzenlenen bir uluslararası gökbilimi vardı. Bu gökbiliminin uzmanlık terimleri geometri terimleri *değil, toplumsal* terimlerdi, dolayısıyla bilim gerek olgulara uygun gerekse duyguları doyurucuydu, gerek fizik gerek toplum sorunlarını çözüyordu, gerek gökler için gerekse gökle yer, özdekle yaşam, insanla doğa arasındaki günümüzün bilimsel özdekçiliğinin gözardı ettiği, dahası yadsıdığı ama gerçek mi gerçek uyumlar için bir kılavuz sağlıyordu, bilimdi, dindi, toplum felsefesiydi, şiirdi. Bunların hepsini birarada ele alınca kişi bilimin bilgi bakımından ayrıcalıklı olmadığını görür. Bilim bir bilgi ambarıdır, evet, ama söylenler, masallar, ağlatılar, destanlar, bilimdışı geleneklerin pek çok başka yaratısı da öyle. Bu geleneklerin taşıdığı bilgi Batı terimlerine "çevrilebilir", böylece A türü, B türü, C türü varsayımlar elde ederiz – ama çeviri bilginin çok önemli "kullanımsal" öğelerini atlar, sunuluş biçimini, doğurduğu çağrışımları atlar; böylece de bilginin "deneysel içeriğine" ilişkin yargıda bulunabiliriz ama kullanımının, bilgi toplama, bilgiyi onarma etkinliklerimiz üzerindeki etkiler de içinde olmak üzere, öteki etkilerine ilişkin yargıda bulunamayız. Gelgelelim bu sınırlı mı sınırlı deneysel içerik alanında bile çoğu kez bilimin birtakım bilimdışı görüşlerin peşinde aksayarak koş-

tuğunu görürüz. Şimdi, araya soktuğum bu uzun söylevden sonra, artık şu usçuluk ile bilimsel yöntem işine bakmaya hazırız...

A: İşte bu sorunu çözer! Tartıştığın sorunların tümü, özellikle de bilimin sorunları, bilginlerin yanılgılarının, özel ülkülemlerinin yarattığı sorunlar, birtakım ölçütleri gereksindiğimizi gösteriyor...

B: ...bu ölçütlerin de felsefecilerce geliştirilip bilime dışardan dayatılması gerekiyor.

A: Ama bilginler ancak binde bir ölçütler sorunuyla ilgileniyor, ilgilenince de yanlışlar yapıyor.

B: Peki felsefeciler ölçütler konusunda yanılmıyor mu?

A: Yanılmaz olurlar mı, ama en azından onlar ölçütler alanında yetkili –

B: Yanılıyorlar ama yetkiyle yanılıyorlar – üstünlükleri buradan mı geliyor?

A: Konunun karmaşıklığının ayırdındalar.

B: Çok iyimsersin – bilim felsefecilerinin bilimin karmaşıklığının ayırdına vardığını sanıyorsun. Oysa bilimle uğraşmadıklarını, yalnızca bilimin "usla yeniden kurulmasıyla" uğraştıklarını, bilimin "usla yeniden kuruluşları"nınsa kırma mantığa çevrilmiş bilim olduğunu kendi ağızlarıyla söylüyorlar.

A: Bilimi aydınlatıyorlar...

B: ...kırma mantıktan başka birşeyden anlamayan karacahiller için. Bana kalırsa sorun bilimi ortalama anlayıştaki kişiler için açık kılmaksa Asimov gibi ayağadüşürücüler çok daha iyi bir iş yapıyorlar. Asimov okuyan biri bilimin ne idüğünü kabaca bilir, oysa Popper'ı, Watkins'i ya da Lakatos'u okuyan kimse bir tür yalınkat mantığı öğrenmesine öğrenir de bilimi öğrenmez. Bilim felsefesi gerçekte olduğundan daha iyi olsaydı bile bütün bilimlerin ortak sorununu paylaşırdı: kolay kolay denetlenemeyen, uygulayıcılarının becerilerini aşan varsayımlarda bulunurdu. Öyleyse bilimlere bilim felsefesinin eklenmesi sözünü ettiğimiz sorunları ortadan kaldırmaz, benzer türden başka sorunlar *ekler*. Karmaşa daha da büyür, yokoluyormuş izlenimini verse bile yokolmaz – felsefecilerin bilgisizliğinden, düzayak düşün-

melerinden ötürü.

A: Tamam, bilginlerle bilim felsefecilerinin yeni şeyler öğrenmeye anık olmaları gerektiğine bir diyeceğim yok.

B: Bunu söylemen iyi hoş da – kaç para? Çünkü uygulayıcıları bunları geniş açıdan görmek için gereken "yeni şeyler"i öğrenmekten alıkoyan sözkonusu sayıltıların ta kendisi.

A: Ne demek istiyorsun?

B: Atkinson'ı anımsıyor musun?

A: Nasıl unuturum?

B: Atkinson ilk insan konusundaki görüşlerini bırakmaya pek yanaşmıyordu. Gerekçeleri: kanıtları anlamıyordu, "gerekli incelikten yoksun"du, sözcüklerini tıpatıp anımsıyorsam, ayrıca aynı yerde kalmak "daha rahattı". İmdi sözgelimi yeryüzündeki olayların gezegen değiştirgelerine bağlı olmadığı sayıltısı gibi, bu görüşler ölçüsünde sıkı dile getirilmemiş sayıltılar var, bir de sayrılıkların birtakım doğrudan nedenlerden doğduğu sayıltısı gibi, karşı seçenekleri, inanılmak bir yana, düpedüz anlaşılmayan sayıltılar var.

A: Peki karşı seçenekler ne olabilir?

B: Olası seçeneklerden biri, sayrılığın, belirli bir olayın yolaçtığı değil, bütün olarak benzer karmaşıklıktaki süreçlerden ileri gelen yapısal bir süreç olduğu. Bu sayrılığın doğru bir açıklamasıysa sayrılığın "yeri"nin, *Krankheitsherd*'in araştırılması boşa çabadır, böyle nedenlere ilişkin bilimsel kuramların kullanımı da bir engeldir.

A: Başka türlü nasıl ilerlenir?

B: Sorun sözünü ettiğim türden genel sayıltıların düşünceyi nasıl etkilediğine iyi bir örnek. Bir kuramı öğrenmeksizin uğraşılacak pek çok iş var.

A: Ne gibi?

B: Bir dili konuşmak. Bir dil belirtik biçimde dilegetirilebilecek bir kuram öğrenilerek öğrenilmez, belirli bir kılgı paylaşılarak öğrenilir – kaparsın. İmdi bir dili kapmak iki şey yapmanı sağlar. Kimi *düzenlilikleri* anlayıp kullanmanı sağlar. Ne olduklarını bilmesen de...

A: Dilbilgisi ya da sesbilgisi öğrenmedikçe.

B: Dilbilgisi ya da sesbilgisi öğrenmedikçe. Ayrıca *kendine özgülükleri*, düzgüden sapmaları da kapsayan bireysel ayrılıkları anlayabilir, dahası yansılayabilirsin. Üstelik kendin de böyle sapmalar üretebilirsin, sözgelimi, ozan olabilirsin, dolayısıyla konuştuğun dilin düzenliliklerini değiştirirsin.

A: Evet, ama bir dil yine de bir kuramdır.

B: Ama bilim felsefecilerinin kuramların çekilip çevrildiğini söyledikleri biçimden bambaşka bir biçimde çekip çevirilir.

A: Dilbilginleri düzenliliklerini belirtik olarak dile getirmeye çalışır...

B: ...ama tüketici bir açıklamayı hiç beceremezler, çünkü çok fazla ayrıksılık vardır. Hem dilbilginlerinin dilegetirişlerini yedip yöneten dilin konuşulmasıdır, tersi değil. İmdi sayrılıkla sağlık belirtilerinin tıpkı bir dilin öğrenilmesi gibi öğrenildiği hekimlik dizgeleri var. Hekim "belirtilerin dili"ni anlayasıya sayrıyı inceler. Bu inceleme, elinde bir kuram, genellikle başka bir alandan alınma bir kuram olan bilimsel hekimin incelemesinden kökten ayrıdır.

A: Başka alan demek ne demek?

B: Kuram *hekimlik* deneyiminden genellemeyle çıkarılmamış, dirimbilimden, kimyadan ya da belki fizikten aktarılmıştır.

A: Ama örgenlik bir dirim dizgesidir.

B: Olabilir de olmayabilir de. En azından, bir örgenliğin genel davranışı hekimlik dışı deneyimden devşirilen dirimbilim yasalarına uymayabilir. Ama bu hiç ortaya çıkmaz, çünkü dirimbilim yasalarını hekimlik yasalarına dayatmakla artık hekimlikten gelen kanıtları değil dirimbilim kanıtlarını gözönüne almış oluruz: yanlışlanabilir olgular alanı alabildiğine daralmıştır...

A: Poppercı gibi konuşuyorsun.

B: Senin gibi Poppercılar anlayabilsin diye. Ama çok daha önemli bir düşünce var, daha önce değindim: şimdi tartıştığım anlamda hekimlikten gelen kanıtlar sayrının anlaşılmasına yakın durur – doğrusunu istersen, benim tasarladığım türden bir hekim çoğunlukla sayrısından öğrenecek, ona soracak, onun görüşünü

herşeyin üstünde tutacak. Böyle de yapması gerekir, çünkü sayrıyı *sayrının gözünde* sağlıklı kılmak ister, yoksa birtakım karmaşık kuramların gözünde değil. Sağlık ile sayrılık tasarımlarının kültürden kültüre, bireyden bireye değiştiğini söylemiştim. Sağaltma şu demektir: kuramsal bir bakış açısından istenir görünen soyut bir duruma değil, sayrının istediği bir duruma geri döndürmek. Dolayısıyla benim düşündüğüm türden bir hekim sayrıyla, yalnızca hekim olduğu için, hekimin de bir kaportacıdan çok bir arkadaş olması gerektiği için değil, kendi sanatını öğrenmek için kişisel bağa gerek duymasından ötürü yakın bir *kişisel* ilişkiyi benimseyecektir: öğrenme ile kişisel ilişki atbaşı gider. Gelgelelim bilimsel hekimlik sayrıyı bir soyut kuramın gözlükleriyle görür; kurama bağlı olarak sayrı, bir lağım, bir özdecik yığını ya da bir suyuk kesesi durumuna gelir.

A: Ama neyin gözönüne alınıp neyin alınmayacağını bilmek için bir kuram gereklidir.

B: Katılıyorum. Ama öncelikle kuramın belirtik biçimde elimizde olması gerekmez...

A: Ama öyle olunca nasıl eleştirilebilir?

B: Bir dili anlayışını nasıl eleştirirsin? Bir dilbilgisi kuramı ortaya koyup sınar mısın yoksa düpedüz konuşup seni nereye götürdüğüne mi bakarsın?

A: İkinci yol pek bilimsel değil...

B: ...bilimin yalnızca belirtik olarak dilegetirilebilenlerle uğraştığı varsayıldıkta. Ama ille de açığa çıkarılması gerekmeyen, ama yalnızca yolumuzu değiştirmekle değiştirilebilecek pek çok gizli sayıltı var. İkincileyin, "bilimsel" hekimliğin sunduğu kuramlar birtakım başka alanlardan aktarılmıştır, hekimlik kılgısının kendisinden doğmazlar, dolayısıyla çoğu kez sayrıları *kendi* gözlerinde sağlıklı kılmak isteyen işbaşındaki insancıl hekimin kaygılarıyla ilgileri yoktur. Şimdi burada insan bedeninin yapısıyla, bozukluklarının niteliğiyle ilgili iki kuram var, bundan ötürü sorun hangisinin yeğleneceğidir diyebilirsin. Gelgelelim sorun pek bu biçimde ortaya konmamıştır şimdiye dek. Bilimsel hekimler deneycilerin bir *seçenek* sunduğunu düşünmez, onları

bön, bilime aklı ermez şayarlar...

A: Ama bak tam işte burada bilim felsefesi çok işe yarayabilir.

B: Dalga mı geçiyorsun? Bilim felsefecilerinin, kendi uzmanlıklarını üretmekten başka şeyi gözleri görmüyor. Ayrıca bir hekimden beklenen bilimsellik değil sağaltmaktır.

A: Ama bilgisi yoksa nasıl sağaltsın?

B: Yaraların hepsi kendi kendine iyileşir, "bilgiyle" değil.

A: Hekimler de kendi kendine işlemelidir öyle mi – yaralar gibi?

B: Sonuç veriyorsa – neden olmasın?

A: Ama sonuca kim karar verecek?

B: Kim olacak, sayın.

A: Öyleyse hekimler ne işe yarıyor?

B: Bedenin doğal işleyişlerine yardım etmeye, insanların rahat rahat, gönüllerince yaşama isteklerine yardım etmeye – bütün bu tartışmanın konuyla ilgisiz olduğunu görmüyor musun? Tam da bilim felsefecisinin kendi kavramlarını sokuşturma huyundan ötürü konuyla ilgisiz. Bir örnekçe kurup bilginin ne olduğunu, bilimin ne olduğunu belirlemek ister. Bu etkinliğinde pek de başarılı değildir – içerik artışı ile doğrumsuluk gibi kavramların *mantıkçılarca* onaylanabilmesi için ortaya atılması gereken bütün o dolantıları düşün. Bunların bilimin işine yarayıp yaramadığı hiç tartışılmıyor – ya olduğu gibi benimseniyor ya da başka bir alandadır diye dışlanıyor. Ama bu etkinliğin şimdi tartıştığımız konuyla da ilgisi yok. İki tür hekimden sözettim: bilimsel hekim ile "kişiye yönelik" hekim (geçmişte bu iki öbeğe İnakçılar ile Deneyciler denirdi, Deneyciler İnakçılarla felsefecilerce aşağı görülürdü). İkisinin de insan örgenliğinin yapısına, işlevlerine, hekimin görevine, tanıya, sağaltıma ilişkin birtakım düşünceleri vardı, ikisinin de bireyin yapısına ilişkin birtakım görüşleri vardı. Sorun şu: hangisi daha iyi *sağaltıyor*? Bu soru şu sorudan bağımsız: hangisi *bilimsel*? Olur a, bilimsel olmayan hekimlik sağaltır da bilimsel hekimlik öldürür. Doğrusunu istersen bu olasılığı hekimler de kabul eder. *New England Journal of*

Medicine'ın* Emekli Yayın Yönetmeni Frans Inglefinger "gerçi sayrılarevinde hâlâ insanlar ölüyor ama pek azı tanı konmadan ölüyor," diye yazar: bilgi artıyor, içerik artıyor, sayrılar ölüyor, çünkü bilimsel hekimlerle onların bilgisiz savunucuları, bilim felsefecileri, "bilimsel" olmayı insancıl olmaya yeğliyorlar. *Temel sorunları –bilgi kuramı sorunlarıyla yöntem sorunları da içinde olmak üzere– uzmanların (hekimlerin, bilim felsefecilerinin, falanın filanın) elinden kurtarıp çözsünler diye yurttaşlara vermeyi önermemin gerekçelerinden biri işte bu.* Uzmanlar önerici işlevi görecek, onlara danışılacak ama son sözü söylemeyecekler. *Bilgi kuramı yerine yurttaş girişimleri* – benim savsözüm bu.

A: Bilimsel konularda sokaktaki adam mı karar versin diyorsun?

B: Çevresinde olup biten, bilginlerin birtakım görüşler taşıdığı, bilginlerin istekleri uyarınca çekilip çevrilen işler konusunda sokaktaki adam karar versin.

A: Bu kargaşaya yol açar.

B: Evet, sizin böyle dediğinizi biliyorum çünkü kamudan yalan dolanla, tutulamayacak sözlerle çalınmış cüzdanlarla kafalar üzerindeki erkinizi korumak istiyorsunuz.

A: Ama insanları koruyup kollamak gerek.

B: Bunu söylemiştin. Ben de bilimsel hekimlikten de korunmaları gerektiği karşılığını vermiştim. Doğrusunu istersen bu uygulamadan daha çok korunmaları gerekir, çünkü başka herhangi bir uygulamadan çok daha sakıncalıdır. Tanı yöntemleri sakıncalı, sağaltımları ya da sözde sağaltımları çoğunluk katı, sayrılarevindeki kaza oranı yalnız madenlerle çokkatlı yapı işleri bir yana bırakılırsa bütün sanayi kollarından daha yüksek. Bu konuda Ivan Illich "Benzer bir iş sicili olan subay," diye yazar "görevden alınırdı, bir aşevi ya da eğlence yeri olsa polisçe kapatılırdı". Üstelik hekimler pek çok durumda başka başka kararlara varıyorlar, dolayısıyla ne yapılacağı eninde sonunda sayrıya

* *New England Hekimlik Dergisi* (ç.n.)

ya da sayrının yakınlarına kalıyor. Onlar ağır yanılgılara düşmez mi? Düşer, elbette düşer – ama onların yanılgıları uzmanlarınkinden daha büyük olmayacaktır. Bu bütün kurul kararına dayanan yargılamalarda görülür. Kendini beğenmiş uzmanlar tanıklık eder; tartışılan konuların yabancısı olan bir avukat onları sorgular, sonuçta da çoğu kez bunların ne dediklerini bilmedikleri görülür. Kurul kararına dayanan bir yargı, uzmanların yardımıyla, ama son sözü uzmanlara bırakmadan, bir olayı karara bağlayan bir kurumdur. Aynı düzenleme, demin sayılan gerekçelerden ötürü, başka gerekçelerle de genel olarak topluma uymalıdır. İnsanların uygun gördükleri gibi yaşamaya hakkı vardır, bu da bir toplumun bütün geleneklerine eşit hak, toplumun güç odaklarına eşit erişim sağlanması gerekir demektir. Gelenekler yalnızca aktöre kurallarıyla dinleri kapsamaz, bir evren tasarımı, halk hekimliği, insanın yapısına ilişkin bir görüş falan filan da kapsar. Dolayısıyla her geleneğin kendi hekimliğini uygulamasına, burada ortaya çıkan sağlık harcamalarının vergilerden karşılanmasına, gençlerin temel söylen içinde yetiştirilmesine izin verilmelidir. Dediğim gibi bu temel bir haktır, bu hakkın tanınması gerekir. İkincileyin başka geleneklerde yaşayışın sonuçları bize bilimin etkinliği konusunda çok gerekli öğreniler sağlar. Daha önce çağcıl hekimliğin etkinliğini sınamak için denetim öbekleri gerektiğini söylemiştin. Güçlük, insanların önemli saydıkları bir sağaltım biçimini bırakmaya zorlanamamasında. Ama geleneklere eşit haklar tanınırsa pek çok kişi hekimlikte, ruhbiliminde, toplumbiliminde,... başka başka seçenekleri salt kendi istençleriyle seçecek, sonuç olarak da karşılaştırılabilir öğeler ortaya çıkacaktır. Belki bir ölçüde bu iş "gelişme" alanında gerçekleşiyor. Daha önce doğrudan doğruya Batının, tek kültür, Dünya Pazarı ile bağlantı, sonuçların Pazar açısından değerlendirilmesi anlamına gelen ilerleme düşüncesi dayatılıyordu. Artık en azından kimi ülkeler kendi "katkılarının" niteliğini yerel nüfusla tartışıp ona göre iş görüyorlar. Artık insanlarla sorunları arasına uzmanlar sokulmuyor. Bu yaklaşımın Batıya uygulanması, köprü yapmak, çekirdek gücüyle işleyen üreteçler kullan-

mak, tutukluların tutumlarını soruşturma yöntemleri gibi sorunların yurttaşların kendilerince karara bağlanması demektir.

A: Bunun bir sürü saçma sapan tartışmaya, gülünç sonuçlara götüreceği kesin.

B: Katılıyorum. Ama önemli bir ayrım olacak. Tartışmalara *ilgili taraflar* katılacak, gülünç sonuçlar, yalnız birbirlerine kimsenin anlamadığı bir dilde atıp tutan birkaç uzmanın değil, katılanların ulaşıp kavradığı sonuçlar olacak. Bizim sözümona uzmanlarımızın elde ettiği sözümona sonuçların daha az gülünç olduğunu sanma sakın. Bir felsefe ya da bilim felsefesi toplantısına gitmen yeter: günümüzde "aydın seçkinlerimizin" ne saçmalıklar ürettiğine inanamazsın – hem de vergi ödeyenlerin parasıyla. Gerçekten de Gelmiş Geçmiş Büyük Adamların ne saçmalıklar ürettiğine inanmak, kara kamunun alıklığını anlamak zordur.

A: İnsanlığın önderlerine pek saygı duymuyorsun anlaşılan.

B: Ya önder olmak isteyen ya da "önderler" üreten okulların kurulmasına göz yuman insanlara pek saygım yok. Tam tersine insanlığın sözümona "eğiticilerinin" çoğunun, kendi zavallı kişiliklerinde hızlarını alamayıp başka kafalar üzerinde de egemenlik sürmek isteyen, kölelerin saygısını artırmak için elinden geleni ardına koymayan erk tiryakisi suçlular olduğunu düşünüyorum. İnsanların kendi yollarını bulma yeteneğini güçlendireceklerine zayıflıklarını, öğrenme isteklerini, güvenlerini kullanarak onları kendi yavan düşlemlerinin etten kemikten görünümlerine dönüştürüyorlar. Bir öğretmenin ilk görevi, kendisini dinleyenleri, beğendiği, kulağa hoş gelen bir öyküyü anlatacağı ama dinleyicilerinin kendilerini kaptırmaması gerektiği konusunda uyarmaktır. Bir öğretmenin ilk görevi, kendisini dinleyenlere şunu söylemektir: siz benden çok daha bilgilisiniz ama belki benim açıklamamı itici bulmazsınız. Ya da öyküsünün taşıyabileceği herhangi bir "düşünsel etki"yi gidermek için alaya başvurabilir, çünkü insanların güldüğünü görmenin onları ağzı açık ayran budalasına çevirmekten daha iyi olduğu su götürmez.

A: Senin insanlara saygı duymadığın da su götürmez.

B: Tam tersine, pek çok kişiyi beğeniyorum, pek çok kişiye saygı duyuyorum, ama aydınlardan ancak birkaçına saygım var. Uzun bir ömrü çok iyi yaşamış, çağımıza bir iki şey öğretmiş Marlene Dietrich'i beğenirim. Ernst Bloch'u beğenirim, çünkü sıradan insanların diliyle konuşur, gerek onların gerek ozanlarının yaşama ilişkin renkli açıklamalarını varsıllaştırır. Paracelsus'u beğenirim, çünkü yürek olmayınca bilginin boş birşey olduğunu biliyordu. Bağımsızlığından ötürü, düşüncesini değiştirmeye istekli oluşundan ötürü Lessing'i beğenirim; dürüstlüğünden ötürü de beğenirim onu, çünkü hem dürüst hem de alaycı olabilen, dürüstlüklerini insanları dövüp boyun eğdirecek bir sopa gibi değil, sergi salonlarını şenlendirecek göstermelik birşey gibi değil, *kendi özel yaşamları* için bir kılavuz olarak kullanan tek tük kişilerden biridir. Özgür, açık, canlı, sözgelimi *Objective Knowledge*'ın* bilinçli mi bilinçli, çoktan taşlaşmış yalınlığı ile bilgiçliğinden gerçekten bambaşka olan biçeminden ötürü beğeniyorum onu. Beğeniyorum, çünkü öğretisiz bir düşünür, okulsuz bir bilgindi o – yaklaştığı her sorun, her olgu onun gözünde biricik bir yoldan açıklanıp aydınlatılması gereken biricik bir durumdu. Bilsemesine sınır yoktu, düşünüşünü kısıtlayan hiçbir "ölçüt" yoktu: düşünce ile duygulanımlar, inançla bilgi tek tek her araştırmada işbirliğine sokuluyordu. Onu beğeniyorum, çünkü düzmece bir açıklıkla yetinmiyor, anlamaya çoğu kez nesneleri *bulandırarak*, "apaçık görünür gibi görünenlerin belirsiz bir uzaklığa gittiği" bir süreçle varıldığını kavramıştı. Onu beğeniyorum, çünkü düşleri, masalları yadsımıyor, insanlığı dediğim dedik uşçuların boyunduruğundan kurtarmanın araçları olarak el üstünde tutuyordu. Onu beğeniyorum, çünkü herhangi bir okula, herhangi bir mesleğe bağlı değildi, çünkü kart bir orospu gibi kendine sürekli düşünsel bir aynada çekidüzen verme gereğini, çıkmalarda, teşekkür yazılarında, akademik söylevlerde, onursal derecelerde, tedirginlerin korkularını yatıştırmaya yarayan bu gibi başka ilaçlarda dile gelen "ün"üne ün katma isteğini duymu-

* *Nesnel Bilgi* (ç.n.)

yordu. Onu en çok, ne zorla ne inandırarak, türdeşleri üzerinde güç kazanmaya çalışmamasından, "kuş gibi özgür" ama o ölçüde de sorgulayıcı olmakla yetinmesinden ötürü beğeniyorum. Diyeceğim, evet, beğendiğim çok kimse var, içlerinde usçular da var, ama Lessing ya da Heine gibi usçular, yoksa Kant ya da bizim yavru Kant'ımız olan Popper gibileri değil – dolayısıyla ben bugün usçuluk denen şeyin uzlaşmaz karşıtıyım...

A: Ah, dostum, bu ne coşku – seni hiç böyle heyecanlı görmemiştim. Neredeyse dinsel bir ateşle yanıyorsun...

B: Olsun varsın – ben hasta bir adamım, ara sıra yoldan çıkıyorum.

A: Bir iki dakikacık bile ciddi duramıyorsun, hepsi o. Evet seninle konuşmak ilginçti doğrusu, umarım hemen iyileşmezsin, çünkü hastalıklı coşkunu sağlıklı kuşkuculuğuna yeğlerim.

B: Bir de usçu geçiniyorsun!

—

Üçüncü Söyleşi

1989

Üçüncü Söyleşi

A: Yıldız falına hâlâ inanıyor musun?

B: Yıldız falına inandığımı da kim söyledi?

A: Kendin söyledin. Unuttun mu, son karşılaşmamızda uzun uzun yıldız falcılığından, inançla sağaltımdan, başka birtakım ipe sapa gelmez konulardan sözetmiştin. İçin içine sığmıyordu bunlardan sözederken.

B: Ne dediğimi anımsamıyorum...

A: Sözcüğü sözcüğüne anımsaman gerekmez, tutumundan çıkan...

B: "Tutum"um mu?

A: Evet, tutumun, felsefen ya da ne diyorsan o.

B: Kim demiş bir "felsefem" var diye?

A: Eh, anlaşılan pek değişmemişsin. Önce saçma sözler ediyorsun, iyi düşünceleri yerip zıpırlıkları övüyorsun, şunu yapmalı, şundan kaçınmalı diyorsun – ama biri seni yakalayıp bir yerde tutmaya kalktı mı, ben demedim diyorsun. "Ben Doktor Jekyll'ım. Ben birşey yapmadım." Seni kim ciddiye alır?

B: Senin hiç dostun oldu mu?

A: Çok dostum var.

B: Onlar için iyi sözler söylüyorsundur kuşkusuz.

A: Söz onlardan açıldığında, evet.

B: Bir dostunla bozuştuğun oldu mu hiç?

A: Evet, bir iki kez düşkırıklığına uğradım.

B: Onu demek istemedim. Belirli birisiyle, durup dururken, ortada şudur diyebileceğin bir neden yokken, artık eskisi gibi dostluk edemediğini kavrayıverdiğin oldu mu? Ne bileyim, belki o kişiden sıkılmışsındır.

A: Evet, yollarımız ayrılmış olabilir – yine de bu konularda usçu olmaya çalışırım...

B: Ama hep başaramazsın! Arasıra yabancılaşırsınız, belki birbirinize bir parça düşman bile olursunuz – ama işte şundan diyemezsin.

A: Bu durumda konuyu dostumla tartışmaya çalışırım – dostluk öyle kolayca vazgeçilecek birşey değil.

B: Katılıyorum. Konuşacaksınız. Ama ikinizin de kabul edebileceği bir sonuca varacak mısınız hep? Bozuşmak birbirini pek iyi anlamamak demektir, dolayısıyla tartışma bir yere götürmeyebilir, incitici bile olabilir...

A: Ben bununla yetinmem...

B: Evet, ama sonsuza dek sürdüremezsiniz, bir yerde artık birbirinize söyleyecek sözünüz kalmadığını kabul etmeniz gerekecek; bu durumda usa yatkın olan, orada kesip herkesin yoluna gitmesidir.

A (susar).

B: Anlıyorum, zülfü yare dokundum...

A: Evet, olur böyle şeyler; ama bunun bizim sorunumuzla ne ilgisi var? Senin, benimsediğin tutumu korumaya yanaşmamanla?

B: Şimdi söyleyeceğim. Diyelim bozuşmaya yüz tuttuğun bir dostun var. Her gün görüyorsun onu, konuşuyorsun, tartışabildiğiniz konular gitgide azalıyor, ortak ilgileriniz yavaş yavaş yokoluyor, sıkılıyorsun, karşı yanda sıkılma ya da katlanamama belirtileri görüyorsun, davranışın değişiyor – dostun için başkalarına söylediklerin de...

A: Bu gibi şeyler oluyor, ona bir diyeceğim yok; ama böyle olduğunda nedenleri bulmaya çalışırım ben.

B: Nedenlere boşver – ben şimdi sürecin kendisinden söz

ediyorum. Neden, arkadaşının yeni birileriyle tanışması, inceden inceye bakışını, "örtük bilgisini" değiştirmesi olabilir, neden metabolizmandaki değişimlerden ötürü, sıkı bir film gördüğün ya da birine tutulduğun için senin değişmen olabilir – kimbilir. Değişikliğin nedeni ne olursa olsun artık birbirinize daha başka davranıyorsunuzdur, daha da önemlisi, birbiriniz için değişik düşünüp konuşuyorsunuzdur.

A: Şimdi sözü nereye getireceğini biliyorum! Kişinin dünyayla, onun fiziksel, toplumsal görünümleriyle ilişkisinin, tıpkı iki kişi arasındaki ilişkinin değişmesi gibi değiştiğini söylemek istiyorsun...

B: Tastamam. 1970'te, *Yönteme Hayır*'ın ilk biçimini yazdığımda, dünya şimdikinden başkaydı, ben de yalnız düşünsel yönden değil duygusal yönden de şimdi olduğumdan başkaydım...

A: Ama benim belirtmek istediğim bu değildi. Seni felsefeni ya da tutumunu değiştirdiğin için eleştirmiyorum. Ya herhangi bir tutumun olmadığı ya da keyfinin buyurduğu gibi tutumdan tutuma konduğun için eleştiriyorum. Bugün yıldız falını savunuyorsun, yarın beğenin değişiyor, özdecik dirimbilimini övüyorsun...

B: Hiç de değil...

A: Neyse. Çevremizde bir yığın değişiklik olduğuna he diyelim. İklim değişiyor, Buzul Çağı'ndan daha ılıman bir iklime geçiş gibi büyük ölçekli değişiklikler, yağmurlu bir günden güneşli bir güne geçiş gibi küçük ölçekli değişiklikler oluyor, insanlar yeni yeni matematik biçimleri buluyor – dört bir yanda değişimler var. Ama usçular değişim denizine kapılıp gitmiyor, kendi değişimlerini çevrelerindekilere uyarlamaya çalışıyorlar...

B: Yeni olgulara, yeni matematik biçimlerine uyarladıkları kuramları var demek istiyorsun...

A: Evet. İmdi iki kişinin durumu biraz daha karmaşıksa da ilkece başka değil.

B: Bununla da benim, ilkece, kendi değişimimi dostumunkinden ayırıp berikinin nesnel bir açıklamasını yapabileceğimi söylemek istiyorsun.

A: Evet.

B: Sözgelimi, ayrıntısına inersek, şu anda, bakan biri olsun olmasın, "nesnel olarak", dostumun, yüzünde dostça bir gülümseme taşıyor olabileceğini söyleyebilirim.

A: Evet.

B: Ama sen de bilirsin, aynı yüz başka başka öykülerin içine sokulunca başka başka biçimlerde okunabilir.

A: Ne demek istiyorsun?

B: Diyelim elinde gülümseyen bir yüz çizimi var. Şimdi onu şöyle bir metnin içine yerleştir: "...sonunda minik yaratığı kucağına aldı – oğlunu. Biricik oğlunu! Sevecenlikle bakıp gülümsedi..." – evet, okur, çizimi yüzünde sevecen bir gülümseme taşıyan birinin betimi diye "okuyacaktır".

A: Eee?

B: Sonra aynı çizimi şu metnin içine koy: "...sonunda düşmanı ayaklarına kapanmıştı işte, bağışlanmak için yalvarıyordu. Acımasız bir gülümsemeyle ona doğru eğilip şöyle dedi..." – bu durumda "aynı" çizim acımasız bir gülümseme anlatımı olarak okunacaktır. Bir yüz, eninde sonunda, duruma göre başka başka pek çok biçimde okunabilir, başka başka pek çok biçimde görünebilir...

A: Ama...

B: Bekle. Birkaç örnek daha vereyim! Uzun süre önce Yugoslav bir hatuna çılgınca tutulmuştum – eski bir Olimpiyat şampiyonu.

A: Maceralarını işitmiştim.

B: Pis dedikodulardır, ne olacak! Evet, bu iş başladığında ben 28'imdeydim, o da 40'ında. Birkaç yıl birlikteydik, sonra ayrıldık. Ben önce İngiltere'ye, ardından ABD'ye gittim. Altmışlarına geldiğinde onu görmeye gittim. Zili çaldım, kapı açıldı, aksaçlı tombul bir hanımcağız çıktı. "Ha", dedim, "bir kadın tutmuş" – ama oydu, ben bunu anlar anlamaz yüzü değişti, benim anımsadığım genç yüz oluverdi. Başka bir örnek: ABD'de benden çok daha genç bir hatunla evlenmiştim – çok çekici bir kadın. Evlilik yürümedi.

A: Senin yüzündendir!

B: Kimsenin suçu olduğunu sanmıyorum ama geçinmesi zor biriyim, orası öyle. Neyse – bir süre sonra gözüme pek de güzel görünmemeye başladı. Günün birinde dergiler bölümüne bir göz atmak için kütüphaneye uğramıştım, orada, uzakta, çok çekici bir hatun gördüm. Doğal olarak yaklaştım – ama karımdı işte, bunu anlar anlamaz değişti, yüzü sıradan bir yüz olup çıktı.

A: Don Giovanni ile Donna Elvira gibi...

B: Doğru! Bulunmaz bir benzetme! Üçüncü örnek. Birkaç yıl önceydi, bir duvara doğru yürüyorum, baktım hırpani biri bana doğru geliyor. "Kim bu serseri," dedim kendi kendime – sonra bir de baktım duvar meğer aynaymış, kendime bakıyormuşum. O serseri birden ince, üzerinden anlayışlılık akan biri olup çıkıverdi. Gördüğün gibi, birinin "nesnel" gülümsemesinden sözedemezsin öyle, insan ilişkileri gülümsemelerden, devinimlerden, duygulardan oluştuğu için, "nesnel" dostluk, kendi başına büyüklük kavramı ölçüsünde olanaksızdır: nesneler birbirlerine *göre* büyük ya da küçüktür, kendi kendilerine değil. Bir gülümseme *bakan biri için* gülümsemedir, kendi başına değil.

A: Ama ilişkiler nesnel olabilir – görelilik kuramının gösterdiği gibi...

B: Aralarında ilişki olan öğeler yeni olaylara yol açan tarihsel bir süreç içindeyse öyle değil! Bu durumda ilişkinin belirli bir evresini betimleyebiliriz; genelleştiremeyiz, çünkü değişmez, nesnelleştirilebilir özellikler içeren değişmez bir dayanak yoktur. Batıda eski Yunan'dan, diyelim, Picasso'ya, Kokoschka'ya, çağdaş fotoğrafçılara dek portreciliğin tarihine bir bak. Bu resimlerin, başkalarına bakan insanların gördüklerini gösterdiği sayıltısına kapılma, yanılırsın – sana anlattığım birkaç öykü, en azından benim gözümde, senin beni nasıl gördüğünü, benim kendimi nasıl gördüğümü hiç bilemeyeceğimi, dolayısıyla "gerçekten" kim olduğumu, hele herhangi birinin "gerçekten" kim olduğunu hiç mi hiç bilemeyeceğimi açığa çıkarıyor. Bana kalırsa, bütün kendini tanıma çabaları ancak belirli bir görünümü dondurmayı başarır; görünümlerden bağımsız bir "gerçeklik"i

göstermez. Pirandello sık sık bu gibi konulardan sözeder, örneğin *Enrico IV*'da*: "Kişiyi çileden çıkaran bu korkunç durumu, benim düşündüğüm gibi, sizin düşünmenizi istemezdim: hani birinin yanındaymışsınız da gözlerinin içine bakıyormuşsunuz – tıpkı benim bir gün birinin gözlerine baktığım gibi– size hiç açılmayacak bir kapının önünde duran bir dilenci gibiymişsiniz: çünkü oraya giren siz olmayacaksınız, kendi apayrı, geçit vermez dünyasıyla tanımadığınız biri olacak". Diyeceğim, bütün elinden gelen, kendi izlenimlerini aktarmak, aktarımını birkaç yorumla donatmak, en iyisini umarak beklemek.

A: Amma da saçma.

B: Orası öyle! Saçma bir dünyada yaşıyoruz!

A: Dur hele! Ağır ol! Bu konuları *konuşuyoruz, sonuçlara varıyoruz*. Bir oyuncuyu ele alalım – oyuncuları seviyorsun anlaşılan.

B: Sevmez olur muyum. Yanılsamalar *yaratıyorlar*, bunu da *biliyorlar*, oysa yüzyazma –bu durumda düşünsel yüz, göz boyama– sanatında daha bilgisiz olan senin ortalama felsefecin "Doğru"yu bulduğu yanılsaması içinde *kıvranıp duruyor*.

A: Aa, açıkçası sana katılmıyorum – ama durumu tartışmak da istemiyorum. Yalnız şunu söyleyeyim, bu gözleminle kendi saçmalık varsayımını çürütüyorsun. Oyuncu bir yanılsama yaratır diyorsun. Nasıl yapar? Oynayacağı kişiye ilişkin genel bir tasarımdan yola çıkar, el kol devinimleri, kişinin yürüyüş biçimi, konuşma özellikleri gibi ayrıntılar üzerine düşünür; uygun yüzü bulmak için boyayı çok özenle kullanır. Bir amacı, bir yolu, bir sonuçları değerlendirme biçimi vardır. Yargıçlar, avukatlar, davacılar, savunucular ne yapıyorlarsa onu yapıp ne diyorlarsa onu derler, çünkü olup bitenin ayırdındadırlar; sen benim söylediklerime belli bir biçimde karşılık veriyorsun, çünkü yorumlarının beni tedirgin edeceğini ya da kendi yanına çekeceğini düşünüyorsun...

B: Aklımın ucundan bile geçmez! Benim durduğum bir "yan"

* *IV. Henry* (ç.n.)

yok, olsaydı bile oraya yabancıların doluşmasını istemezdim...

A (duymazlıktan gelerek): ...neyse, tam bir anlama olmasa da bir anlama var, konu kesinliğe kavuşmasa da anlaşma ya da anlaşmazlık var, şimdi sen kalkıp bütün bunların temelsiz olduğunu söylemek istiyorsun.

B: Ama öyle! Sen sürecin yalınlığından, ilgili öğelerin yalınlığıyla anlaşılırlığına doğru bir çıkarım yapıyorsun...

A: Sürecin yalın olduğunu söyleyecek değilim – bir oyuncunun doğru düşüncelere, bunların uygun fiziksel kılıklarına ulaşması aylar sürebilir, bir davaya hazırlanmak yıllar alabilir!

B: Al benden de o kadar – aylar, yıllar alabilir! Ama adımlar konusunda bir ölçüde anlaşma vardır, oyuncu amaçlarını başkalarına açıklayabilir, sonuçlara ulaşılabilir. Bu senin söylediğin. *Benim* söylediğimse şu: sürece katılan öğeler ilgililerin birinden öbürüne değişir; denetlenemeyecek, öngörülemeyecek bir biçimde değişir. Öyleyse bir tartışma açıkça izlenebilir bir yol üzerinde yolculuk etmeye benzemez; yolun her bölümü bir karabasana dönebilir, haydi öyle olmuyor diyelim, sen de, başkaları da ayağınızı sağlam yere basıyorsunuz diyelim, bunun düş olmadığına ya da daha kötüsü, senin uyurgezer olmadığına, başkalarınınsa seni ayık sanıp düşlemlerine karşılık vermediğine güvenemezsin.

A: Doğrusu çok tuhaf görüşlerin var – neresinden başlasam bilmem ki!

B: Dolandırmayalım: *Senin* bir düşünceden ya da eylemden bir sonrakine oldukça düzenli bir ilerleyiş gördüğün yerde *ben* bir dizi tansık görüyorum.

A: İmdi seni doğru anlamışsam, bunun *arada bir* olduğunu söylemekle yetinmiyorsun, hep böyle olduğunu söylüyorsun, dolayısıyla bütün elinden gelen, izlenimlerini aktarıp gerisini umuda bırakmak.

B: Anlamışsın.

A: Öyleyse insanlar sana kulak asmamakta haklı.

B: "İnsanlar"dan felsefecileri anlıyorsun, sanırım?

A: Bir de toplumbilimciler, bir de her ussal varlık.

B: Ozanlar da mı?

A: Kendini ozan mı sayıyorsun?

B: Yeteneğim olaydı keşke – ama bak: izlenimlerini şiirlerle, oyunlarla, resimlerle, romanlarla aktaran pek çok kişi var – bunlar okunup geçilmiyor, önerdikleri birşeyler var, bunlardan öğreneceklerimiz, dünyanın onlara görünüş biçiminden öğreneceklerimiz var...

A: İyi de daha demin yalnız yanılsamalarla tansıklar var diyordun!

B: Öyle mi dedim? Öyleyse derdimi iyi anlatamamışım. Eninde sonunda yanılsamalardan sözetmek bir tür "gerçeklik"i varsayar. Ama ben tansıkların dört bir yana dağıldığını, öğrenmenin bunlardan biri olduğunu söyledim.

A: Öyleyse tansıkları bir yana bırakıp, herkesin yaptığı gibi dosdoğru konuşalım – böyle yaparsak ben de seni yanlış kaynaktan bilgi devşirmeye çalıştığın için eleştiririm...

B: Yanlış kaynak mı?

A: Oyunlar, resimler, şiirler sanatın işidir; bunların bilgiyle ilgisi pek azdır.

B: O *senin* söylediğin. Ama ben senin insanların yapıp ettiklerini bölümleyişini niye benimseyeyim? Sözgelimi Platon'un söyleşilerindeki, Chuangtse'nin öykülerindeki, Tolstoy'un romanlarındaki, Brecht'in şiirlerindeki engin bilgeliği düşünürsek. Brecht'in "Bizden Sonra Doğanlara" şiirini okudun mu? Bir izlenimi aktarıyor. Ama ne büyük bir pay çıkarabiliriz ondan!

A: Bütün ulamları birbirine uluyorsun. Elbette bu öykülerde, söyleşilerde, romanlarda bilgelik olduğuna bir diyeceğim yok, ama ussal bilgi...

B: Al işte yine şu senin bölümlemelerin! Bilgeliğe karşı "ussal bilgi"...

A: Ama burada gerçek bir ayrım *var*! Doğrusunu istersen, Batıdaki ilk felsefeciler bu ayrımı ortaya attılar, çünkü şiirin yerine, şiirden Homeros'u anlıyorlardı, daha iyi birşey koymak istediler. Ozanların, diyorlardı, söyledikleri yanlışlardır, yaptıklarıysa duyguları kışkırtmak; insanları sorumlu yurttaşlık görevine

hazırlamazlar.

B: İşte bu da benim dediğimi kanıtlıyor! Bir yanda Chuangtse, Homeros, Hesiodos, öte yanda Herakleitos, Parmenides, bilmem kim, ayrı ayrı işlerle uğraşmakla kalmıyor, düpedüz birbirleriyle yarışıyorlardı. Platon'un kendisi "felsefeyle şiir arasındaki eski çekişme"den söz eder. İki yan da dünyanın tasarımlarını, insanların bunun içindeki yerlerini ortaya koyar ama felsefecilere göre şiirsel tasarım bulanıktır, yanlış çizilmiştir. Şimdi benim sorum şu: felsefece tasarım ile onun türevi olan o soyut kavramlarla, kesin yasalarla dolu bilimsel tasarım daha mı iyi? Parmenides'in, Platon'un, Aristoteles'in, Kant'ın, bilmem kimin usçuluğundan çıkarılan bilgelik araçları Brecht'in ya da Tolstoy'un sağladığı bilgelik araçlarından daha mı doyurucu da berikileri gözardı edeceğiz?

A: Gözardı etmiyoruz ki! Onlar yine yerli yerinde, serpiliyorlar, okullarda öğretiliyorlar...

B: Evet, yine yerli yerinde, öğretiliyorlar. Ama özel bir ulama sokuluyorlar! Onlara "sanat" deniyor; kuramsa (diyeceğim ussal ulamın sağladığı açıklama) "ussal" düşünce "nesnel" öğreni üretir, sanat üretmez diyor. Bilgi onun işi değilmiş. Ruhbilim derslerinde deneylerle kuramlar okunur, Turgenyev okunmaz.

A: Evet, çağcıl parçacık fizikçilerimizin yapıtlarının yerine kendi yapıtını koyabilecek sanatçı olmadığı su götürmez.

B: Uç örnekleri genelleştiremezsin...

A: Senin yaptığın o değil mi? Sanatı bilgi alanının bütününe yaymak?

B: Hayır, değil. Benim söylemek istediğim, sanatın *birtakım* bilgiler içerdiğiydi, yoksa sanatta bilimlerden gelen *her* öğreniye karşılık *eşit ağırlıkta* bir öğreni bulunduğu değil. Hem bu bilimler için bile doğru değil ki! Örneğin bir bilim alanındaki her buluş onunla yarışan başka bir alanda karşılığını bulup düzeltilivermiyor ki. Aktarım ile tersinmezlik görüngübilimsel yöntemlerle bulunmuş, küçük ölçekli bir açıklamaya ulaşmak uzun mu uzun bir süreyi, bayağı düşünmeyi gerektirmişti. Kimi bakımlardan tersinmezlik sorunu, bugün bile, çözülmemiştir – ama yine

de görüngübilim kuramının ikinci yasası var! Arasıra durum tersine döner: yetki basamaklarının aşağısındaki bir alan yetki basamaklarının yukarısındaki bir alanda yapılan kestirimleri çelen kestirimler üretir – "önemsiz" kestirim doğru çıkıverir. Yerbilimciler ile gökbilimciler arasındaki, doğru zaman ölçüsü (uzuna karşı kısa) konusunda geçen yüzyıl boyunca süren tartışma bu ulama girer. Öte yandan ruhbilimciler, çevrebilimciler, insan ilişkileri uzmanları ozanlardan, romancılardan, Stanislavski gibi oyunculardan, Aiskhylos, Lessing ya da Brecht gibi oyun yazarlarından, benim pek tuttuğum biri olmasa da Beckett'ten bile pek çok şey öğrenebilir. Chuangtse şöyle bir öykü anlatır:

> Güneyin İmparatoruna Shu, Kuzeyin İmparatoruna Hu denirdi [ikisinin de anlamı "çok hızlı"ydı, biraraya gelince "birdenbire" demekti]. Ortanın İmparatoru Hun-t'un [karmaşa] diye bilinirdi. Bir ara Güney ile Kuzeyin İmparatorları Hun-t'un'un topraklarına uğradılar, orada kendisiyle karşılaştılar. Hun-t'un onları içtenlikle karşıladı. Shu ile Hu ona iyi dileklerini nasıl belirteceklerini birbirlerine danıştılar. Şöyle dediler: "Bütün insanların yedi deliği var –gözler, kulaklar, ağız, burun– bunlarla görürler, işitirler, yerler, soluk alırlar. Oysa başka insanların tersine bu Hun-t'un dümdüz, hiç deliği yok. Pek sıkıntı çekiyor olmalı. Öyleyse iyi dileklerimizi göstermek üzere ona birkaç delik açıverelim." Böylece her gün yeni bir delik açtılar; yedinci gün Hun-t'un öldü.

Bu sömürgeciliğe, "gelişme"nin kimi yönlerine ilişkin bulunmaz bir örnek değil mi – berikileri güden gücün iyi dilekler değil smırtanımazlık ile açgözlülük olduğunu saymazsak.

A: İlişkisini anlayamadım.

B: Eh, bir öyküyü herkes aynı biçimde karşılamaz. Ben çok etkilendim, ilişkiyi de hemen gördüm.

A: Demek bilgiyle değil öznel izlenimlerle uğraşıyoruz!

B: Ne dersen de – bu sürecin önemli bir yeri var, bilimlerde bile.

A: Buna inanmıyorum!

B: Sicimcikleri, "Herşeyin Kuramı" denen kuramı işittin mi?

A: Sözcükleri duydum – ama kuramın neden sözettiğini bilmiyorum.

B: Ha, bu uzayın, zamanın, özdeğin özelliklerini tek bir temel kuramdan türetme girişimi, kimilerinin çok başarılı dediği bir girişim. Kuram bütünlenmiş değil, örneğin temel parçacıkların bilinen kütlelerine ilişkin birşey söylemiyor; ama çok ilginç birtakım sonuçlar var. Pek çok fizikçinin düşüncesince, ayrıntıların ortaya çıkması zaman istiyor yalnızca. Ama kurama "çılgınlık, yön sapması" diyen başka fizikçiler de var. Sonradan çok ilginç bir kitapçıkta (*Superstrings**, yay. P.C.W. Davies ile J. Brown, Cambridge Üniversitesi Basımevi, 1988 – sözkonusu parça 194. sayfada) basılan, BBC'de yapılmış bir görüşmede Richard Feynman şöyle demişti: "Herhangi bir şeyi hesaplamamalarından hoşlanmıyorum. Düşünceleri sınamamalarından hoşlanmıyorum. Deneye uymayan herşey için bir açıklama, 'olsun, yine de doğru olabilir...' diye bir kalıp kotarıvermelerinden hoşlanmıyorum..." falan filan.

A: Ee, bu geçerli bir eleştiri değil mi?

B: Hem evet hem hayır! Hiçbir kuram hiçbir zaman bütünlenmez; her kuram birtakım düzeltmelerden geçebilir, her öykü gibi. Dahası, ilk evrelerde bir kuram çatışan pek çok olguyla yüzyüze gelir, hem unutma, bu "ilk evreler" aylar, yıllar, yüzyıllar bile sürebilir.

A: Yüzyıllarca mı? Elinde örnek var mı yoksa hep yaptığın gibi abartıyor musun?

B: Hayır, örneğim var: Erendiz ile Sekendiz'in devinimleri, Laplace çözümü bulana dek Newton kuramının eriminin dışında görünüyordu. Newton aykırılığı biliyordu, bunu da Tanrı'nın işe karışmasının kanıtı olarak kullandı. Daha da iyi bir örneğim var: Öğecikler kuramı eskiçağda, İ.Ö. beşinci yüzyılda düşünülmüş, Aristotelesçe de çürütülmüştü...

A: Aristoteles öğecik öğretisini çürütmüş mü?

B: Olağanüstü karşı savları vardı, bir parça sağduyudan, bir parça döneminin fiziğinden alınmış savlar. Öğeciklere karşı savlar üreten son yazar da değildi; bilginler ondokuzuncu yüzyıla

* *Sicimcikler* (ç.n.)

varasıya öğecik öğretisine karşı savlar savundular. Yine de kimi kişiler, çok uslu kimi kişiler bu konuda çalışmayı sürdürdüler.

A: Belki de öğecik öğretisi başarılıydı.

B: Belli bir ölçüde evet; ama karşısındaki seçenekler de başarılıydı. Öte yandan, öğecik öğretisi gerek deneysel gerek biçimsel nitelikte pek çok güçlüğe çatmıştı. Dolayısıyla öğecik öğretisini seçmiş bilginler ya büsbütün usdışı bir biçimde davrandılar, yine de bahtları güldü –bu da usdışılığın yararını gösterecektir– ya da deneysel olmayan, biçimsel olmayan uslamlamalara kafaları yattı, kısacası pek çok kişinin doğaötesi deyip geçtiği düşüncelere kafaları yattı. İki durumda da öyküler, başka başka bilginlerin kendilerine dayanak olarak kullandığı başka başka öyküler yardımlarına koşabilir: "usdışı" iseler en hoşlarına giden öyküyü seçip onun ardından gidecekler. Tartışmak istiyorlarsa yine bir öyküyü seçip, ondan, başkalarının göremediği bir hisse çıkaracaklar. Pi-ortacığını kestiren Yukawa'ya göre yukarıda anlattığım öykü temel parçacık düzeyindeki durumun eşi bulunmaz bir benzeğidir.

A: Bence apaçık birtakım olgulardan yanlış sonucu çıkarıyorsun. Bilginler yemek yemek zorundadır; öyleyse araştırmalarında yiyecek önemli bir yer tutar. Yine de ben olsam yiyeceğin araştırmaya katıldığını ya da araştırmanın bir öğesi olduğunu söylemezdim. Benzer biçimde, senin öykün, bilimsel araştırmada bir yer tutabilir...

B: Dur hele, dikkat et – bilimin ussallığını koruyayım derken daha da usdışı kılıyorsun...

A: Ne demek istiyorsun?

B: Öyküleri ortaya attım, çünkü öyküler sözcüklerle kurulur, biz de sözcükler aracılığıyla tartışırız. Öyküleri yiyecekle ya da uykuyla bir düzeye koymakla, önemli bilimsel kararlarla geniş araştırma alanlarının tartışmanın erimi dışında kaldığını anıştırıyorsun, ya da senin pek sevdiğin sövgüyle, bunların usdışı olduğunu anıştırıyorsun.

A: Seni izleyemiyorum.

B: Unuttun mu, bir bilginin, ya deneye uymayan, biçimce

doyurucu olmayan iki kuramdan birini seçeceği ya da deneye uymayan, biçimce doyurucu olmayan bir kestirimi iyi, oturmuş bir kurama yeğleyeceği bir durumdan sözediyoruz. İmdi böyle bir durumda ya seçim usdışı diyebiliriz ya da seçimin gerekçeleri var ama gerekçeler, besbelli, ne deneysel ne biçimsel –ya da kimilerinin söylemeye alıştığı gibi "bilimsel"– olacak diyebiliriz. Şimdi seçimini yap. Böyle bir durumda seçim yapan bilginlerin gerekçeleri yok, yalnızca bir hevese kapılmışlar mı diyeceksin?

A: Biri gerekçelerinin varlığını gösterse iyi olurdu.

B: Ama ne türden gerekçeler olacaktır bunlar? Dile getirişler yanlış, kanıtlar aykırı – bilginler de bunu biliyor. Yine de başarılı olacaklarını umuyorlar. Bu şu demektir: (a) gerek dile getirişlerinden gerek kanıtlardan çıkardıkları dersten ayrı bir görüşleri var, (b) bu görüşün tarihine ilişkin bir bildikleri var. Ayrıca da (c) görüşü nasıl sınayacaklarına ilişkin birtakım düşüncelere gerek duyuyorlar, örneğin kanıtlarla ne ölçüde çelişmeyi, ne ölçüde iç tutarsızlığı hoş göreceklerine ilişkin düşüncelere gerek duyuyorlar. Başka deyişle, bir doğaötesi görüşleri, bir bildikleri, bir araştırma biçemleri var. İmdi o bir bildikleri, doğaötesi görüşleri, biçemleri tartışılabilir – ama tartışmalar bağlayıcı değildir. Feynman olgular ile matematiğin sıkı denetiminde bir araştırma istiyor. Bir doğaötesi görüşe dayalı bir biçem. Sicimcikçiler engin denizlere açılmaya can atıyor, orada gömüler bulmayı bekliyorlar – bu da başka bir doğaötesine dayalı başka bir biçem. Başka başka kişilerin anladığı, onlara başka başka şeylere ilişkin uslamlamalar sağlayan başka başka öyküler gibi.

A: Öyküler ölçüştürülemez mi demek istiyorsun?

B: Yok canım, süre tanınırsa karşı yanlardakiler konuları pekala birbirlerine açıklayabilir – gelgelelim şu anda açıklamalar yok, öyküler anlaşılmamış; durum bu, bilimlerde de böyle, siyasada da böyle; doğrusunu istersen, nereye gidersen git böyle.

A: Yine de Chuangtse'nin öyküsüne pek gönlüm yatmadı. Ne demek isteyebileceğini anlamaya çalışıyorum – diyelim anladım; diyelim gerçekten gelişmeyle bir ilgisini kurdum. Yine

de bütün durumun üzerine duygu sisini yayıyor diyeceğim.

B: Hey ulu Tanrım, bizi usçu söz ustalarından koru! Öykü gerçekten de bütün durumun üzerine duyguları yayabilir, ama bu olsa olsa durumu aydınlatır, sise bürümez. Duygular ile duygusal etkisi olan öyküler yeni, *açık* bir bakış açısı yaratmak için güçlü araçlardır. Bir gelişmeci çok iyilikler yaptığını düşünebilir; derken öyküyü okur – birdenbire işler bambaşka görünmeye başlar. On bilmem kaç yıl önce tartıştığımız mikroskop örneğini anımsıyor musun?

A: Bilemiyorum...

B: Bak, bir çömezin mikroskopla baktığında belirli birşey göremeyeceğini, yalnızca bir yapılar, devinimler karmaşası göreceğini anlatmıştım, sen de katılmıştın. Ders kitaplarını okumuş, ilginç yaratıkların olağanüstü çizimlerini görmüştür ama bu yaratıkları görüm alanının herhangi bir yerinde bulamaz. Nesneleri yeni bir biçimde görmeyi öğrenmesi gerekir. Ayrıca Galileo'nun teleskop gözlemlerini onaylama konusunda başlangıçtaki gönülsüzlüğün en azından bir ölçüde aynı görüngüyle açıklanabileceğini söylemiştim. İmdi toplum alanında –bu bilimsel iletişimi de kapsıyor– elimizde teleskoplar ya da mikroskoplar yok, yalnızca içgüdülerimiz, inançlarımız, sözümona bilgilerimiz ile algılarımız var. Güçlü duygulanımlar bunları değiştirip nesneleri bambaşka bir gözle görmemize yol açabilir. Söylemek istediğim, Chuangtse'nin öyküsünün mikroskopla görme eğitimiyle aynı işlevi görebileceği. Toplumbilimciler, uygun bilimsel işleyiş diye düşündüklerine öykünme isteğiyle, bütün bu "öznel" öğretim araçlarını ortadan kaldırır, böylece gerek kendilerinin gerek başkalarının gözünü dünyanın önemli görünümlerine kör eder; "nesnel" olmaya çalışırken öznel zindanlara kapanırlar. Hem fizikçilerin bile Chuangtse'den öğrendikleri olmuştur. Daha önce andığım Yukawa şöyle yazar: "Bütün nesnelerin en yalınının herhangi bir belirli biçimi olmasa, bugün bildiğimiz temel parçacıkların hiçbirine karşılık gelmese gerektir". Daha sonra şöyle der: "Kitaplar bambaşka pek çok yola başvurur, ama ben özellikle, kısa bir süre için de olsa okuru içine çekmeyi ba-

şaran kendince bir dünya yaratan türden yapıtlara düşkünüm". Daldıktan sonra okur, çevresindeki dünyayla bambaşka bir ilişkisi, ona ilişkin bambaşka düşünceleri olan bambaşka bir kişi olarak çıkar – tıpatıp iki kişinin karşılaşması, tanışıklık kurması, arkadaş olması, yeniden yabancılaşmasında olup biten türden bir gelişme. Ayrıca fiziğin kimi bölümleri artık sanat, insanbilimleri, bilimler arasındaki uzaklığı bayağı azaltan değişimler geçiriyor, bilimlerin tarihi konusundaki daha yeni incelemeler dostluk öyküsünün "nesnel olarak" değil de tarihsel olarak yorumlandıkta pek de öyle zorlama olmadığını gösteriyor.

A: Neden sözediyorsun?

B: Tarihçiler bir bilimsel sorundan bir kestirime, görüngülere ilişkin hesaplamalara, araç gerecin sağlanmasına, bir deneyin hazırlanmasına, sınamalara, verilerin değerlendirilişine, sonuçların ortaya konuşuna, bu sonuçların en sonunda bütün bilginlerce değilse de sorunu yakından tanıyan küçük topluluğun hemen tüm üyelerince benimsenmesine (ötekiler sonuçlara bambaşka gerekçelerle evetlik gösterir ya da karşı çıkar) doğru götüren olayların gerçek sıralanışını incelemiştir. Tarihçiler bu sıralanışı, mektupları, bilgisayar çıktılarını, iş yazışmalarını (deneylerin kentler dolusu insanı içine aldığı günümüzde bunlar çok önemlidir), toplantı tutanaklarını, günlükleri, özel görüşmeleri de kullanarak, eski tarihçilerin yaptığı gibi bitmiş ürünlerle, diyeceğim yazılar ya da yaşamöyküleriyle yetinmeden incelemiştir. Bu yoldan giderek sürecin içinde belirtik değil deneme niteliğinde pek çok şey bulunduğunu, doğrusunu söylemek gerekirse iki kişinin arkadaş olması, ayrılması, bozuşması sırasında olup bitene benzer pek çok şey bulunduğunu ortaya çıkarmışlardır.

A: Tam da Popper'ın söylediği. Bir sorunla uğraşırken kestirimlerde bulunuruz, kestirimler deneme niteliğindedir, çürütülmelerine dayanarak bunları gözden geçiririz der...

B: Bilimsel araştırmanın dönüm noktalarında *olmayan* tam da bu. Kestirimler olabilir, ama bunların çoğu bilinçsizdir, herhangi bir açık tartışma olmaksızın, yalnızca genel uyarlanma sürecinin bir parçası olarak değişip dönüşürler. Hem unutma, uyar-

lanmada "nesnel gerçeklik" denen gizemli bir varlık değil, insanlar ile nesneler arasındaki gerçek ilişkiler sözkonusudur. Meslektaşlar, para babaları, para darlığı, zaman darlığı, durmadan değişen matematiksel deyişler denizi, dışarıdan izleyen kurulların kararı, bilgi işlemcilerin, mıknatısların gücü, daha bilmem ne sözkonusudur. Siyasa bile işe karışır (CERN* başka başka ülkeler arasındaki siyasal anlaşmalara dayanılarak paraca desteklenir, öneriler ulusal saygınlığı artırma yönünde binbir girişimin etkisiyle onaylanır ya da geri çevrilir). Bir gülümsemenin sevecen bir gülümsemeden acımasız bir gülümsemeye dönüşmesindekine benzer görüngüler bu sürecin bütün evrelerinde ortaya çıkar, bu süreci yürütür. Deneyler henüz küçük çaptayken deneyi yapanın araç gereciyle "kişisel" ilişkisi önemli bir yer tutardı – Holton'un Millikan-Ehrenhaft tartışması üzerine söylediklerini oku. Deneyi yapan araç gerecini "bilirdi". Bilginin bir bölümü yazıya gelirdi, büyük bölümü sezgiseldi, dansetmeyi, araba sürmeyi, bir dili konuşmayı, aksi biriyle geçinmeyi öğrenmekle pek çok ortak yanı olan bir öğrenme sürecinin sonucuydu. Michael Polanyi'nin "örtük bilgi" konusunda söylediklerini oku. Büyük çaplı araç gereçlerle araştırma takımlarının varlığı günümüzde durumu daha da karmaşıklaştırdı. Peter Galison, önceki "usla yeniden kurmaların" ne denli yanlış, nasıl baştanaşağı kuruntu olduğunu gösteren *The Way Experiments End*** diye çok ilginç bir kitap yazdı. Oku bu kitabı. Gerçekten doğruculuk edeceksen bütün yapabileceğin *bir öykü anlatmak*, yinelenmez öğelerle bu alandaki ya da uzak alanlardaki başka öykülerle belli belirsiz benzerliklerin atbaşı gittiği bir öykü. İmdi felsefeciler (kimi bilginler de) benzeşimleri ilkeler düzeyine çıkarıp (1) bu ilkelerin bütün uslamlamaların altında yattığını, (2) bilimin başarısından sorumlu olduğunu, (3) dolayısıyla bilimin kültürümüzde temelli bir yeri hakettiğini savunmaya yatkındır. (1) ile

* *Centre européen de recherches nucléaires*: Avrupa Çekirdek Gücü Araştırmaları Merkezi (ç.n.)

** *Deneyler Nasıl Biter?* (ç.n.)

(2) yanlış, bunlardan çıkarılan sonuç (3) da.

A: Kuramların varlığını, değişik alanlarda çalışan başka başka deneycilerle kuramcıların araştırmalarında çoğu kez aynı kuramı kullandığını yadsıyacak mısın?

B: Bunu yadsıyacak değilim – ama soru şu: aynı kalan ne? Aynı dilegetirişler olabilir (bu bile hep doğru değildir –pek çok yazı ile ders kitabının sonunda bir simgeler çizelgesine yer verilmesi bundandır)– ama bambaşka kullanıldıkları su götürmez. *Principia*'da* sunulduğu biçimiyle Newton'ın kuramının, Newton'ın sonradan ortaya koyduğu tedirgiler hesabıyla pek az ilgisi vardır, ikisi de onsekiz ile ondokuzuncu yüzyılların işleybiliminden apayrıdır (*Kuvvet Kütle ile İvmenin çarpımına eşittir* deyimi Newton'da görülmez), bu kuramlar da görecilerle nicem kuramcılarının "yerleşik işleybilim"inden bambaşkadır. Burada elimizde belli bir çekirdeği olan ama (a) matematikteki yeni buluşların, (b) yeni gözlem sonuçlarının, (c) "bilginin yapısı"na ilişkin yeni düşüncelerin doğurduğu tarihsel durumlara bağlı olarak pek çok biçime dönüşmüş bir öykü var. Çağcıl temel parçacık fiziği birkaç genel ilkeyle özel sayıltıların, olguların, matematiksel gereçlerin... durmaksızın değişen düzenlenişinin tanımladığı bir yolda büyüleyici bir engelli koşudur. "Herşeyin Kuramı"nda boy gösteren genel görelilik kuramı Einstein'ın 1919'da ortaya attığı genel görelilik kuramı değildir, falan filan. Nereye baksak yer yer çakışan karmaşık gelişmeler görüyoruz – başka birşey değil. Başlangıçta kullandığım dostluk örneği biraz yalınkat, orası öyle, ama sürecin önemli özelliklerini yakaladığını sanıyorum, bu da bana yeter. Toplumbilimleri örneğime daha da yakın – doğrusunu istersen benim örneğim bu alanda ortalıkta dolaşan kuramlara göre toplumbilimlerinin çok daha gerçekçi bir örnekçesini sağlıyor diyeceğim. Kimi toplumbilimcileri bunu görmüş, kuramlar ileri sürmek yerine öyküler anlatmıştır. Bir örneği Paul Starr'ın olağanüstü kitabı *The Social Transformation of Ameri-*

* *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*: *Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri* (ç.n.)

can Medicine'dır* (Basic Books, New York, 1982) – beklenece-ği gibi kuram delilerince "bilimdışı", "bölük pörçük", falan filan olmakla suçlanmıştır. Evet, "bölük pörçük"tür – ama şunu da eklemek gerekir, doğru anlatımlar ancak bölük pörçük açıklamalardır...

A: Demek kuramlara karşısın?

B: Hayır kuramlara karşı değilim, kuramları evrenin değişmez özelliklerinin betimlenmesi diye gören Platoncu yoruma karşıyım.

A: Ama birtakım değişmez özellikler olmalı...

B: "Olmalı" söyleyecek sözü olmayanların bahanesi...

A: Gezegen gökbilimine ne diyeceksin? Görelilik kuramının büyük başarılarına ne diyeceksin? Uzay izlencesine ne diyeceksin?

B: N'olmuş onlara?

A: Bunlar su götürmez başarılar.

B: Evet başarı – ama ne başarısı? Aristophanes eskiçağ izleyicileri için büyük başarıydı. Onların havasını, imgelere, dizelere, kişilere nasıl tepki göstereceklerini doğru hesaplamıştı, dolayısıyla ödüller kazandı. İlk oyunları son oyunlarından başkadır, biraz kendisi geliştiği için, biraz da izleyicileri geliştiği için. Bilginler de tıpkısını yapıyor bana sorarsan.

A: Ama bilginlerin kuramları var...

B: Tıpkı Aristophanes gibi düzenlilikleri biliyorlar – o da Yunanca'nın düzenliliklerini biliyordu. Bilginler, düzenlilikleri bilmenin yanısıra, bunları dile getiriyor, en azından araştırmalarının kimi evrelerinde bu dile getirişleri sınıyorlar. Aristophanes bildiği düzenlilikleri dile getirmiyordu, dilbilgini değildi, ama işleri biraz şuradan biraz buradan değiştirerek, sonucu geniş bir izleyici topluluğunun önüne koyarak sınıyordu. Şimdiye dek incelenmemiş bir insan topluluğuna dalıp araştırma yapan bir insanbilimci de tıpatıp bu yoldan gider. Şunu yapar, bunu yapar – Ilongotların William Jones'a yaptıkları gibi öldürülebilir, Mic-

* *Amerikan Hekimliğinin Toplumsal Dönüşümü* (ç.n.)

helle Rosaldo'nun (*Knowledge and Passion*'da* (Cambridge 1980)) yaptığı gibi sağ çıkıp (yine Ilongotlar üzerine) bir kitap yazmayı becerebilir. Aristophanes ile insanbilimci arasındaki ayrım (a) Aristophanes'in sınamalarının sonuçlarını soyut terimlerle dile getirmemesi, (b) doğrudan doğruya incelediği kişilere bildirmesi, (c) eğlendirmenin yanı sıra öğretmeye de çalışmasıdır – gerçekte bu ikisi onun yapıtlarında ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır (çok daha kuramsal olan Brecht'te durum başkadır). Öte yandan, "bilimsel" insanbilimciler bir oymağın içinde dolaşabilmelerini, belki de yararlı ya da eğlenceli işler yaparak oymağın üyelerini hoşnut edebilmelerini önemsemezler, bu beceriyi bilgiden saymazlar. İnsanları (dostluk görüntüsünü yöntemsel bir araç olarak kullansalar bile) dostça değil asalakça, düşünsel asalaklar olarak ama eninde sonunda asalak olarak incelerler... Yenice kazandıkları beceriler onları doyurmaz – bu becerileri uygun biçimlere sokmaları gerekir: "veriler" ile "öbeklenmeler"in olması gerekir, "veriler"in "nesnel" olması gerekir – falan filan. Böylece sonunda hiçbir yerlinin anlayamayacağı bir öykü anlatırlar, oysa bu yalnızca onlara ilişkin değil, başlangıçta bilgisiz olan bir yabancının onların yaşamını nasıl gördüğüne de ilişkin bir öyküdür. Soyut ulamları kullanırsak, insanbilimcilerin izlenimleri bilgiye dönüştürdüğünü söyleyebiliriz – ama bunu söylemekle birden bu "bilgi" denenin gerçekten nasıl da kültüre bağlı olduğunu kavrayıveririz. Hem Aristophanes insancıl biriyken, benim betimlediğim biçimiyle bir insanbilimci insancıl değilmiş gibi geliyor bana. Malinowski'nin günlüklerini oku! Bütün içtenliğimle şunu da söyleyeyim, bütün insanbilimciler bu biçimde iş görmüyor, şimdilerde bu alanda büyük değişiklikler var, sözgelimi Rosaldo bilimsel verilerle insan deneyimleri arasındaki ayrımı açıkça görüyor...

A: Ama bütün bunların tartışmamızla bir ilgisi yok. Kimi toplumbilimcilerin ortaya koyduğu, oldukça soyut terimlerle sunduğu düzenliliklerin yasalar değil geçici tarihsel nitelikler ol-

* *Bilgi ile Tutku* (ç.n.)

duğuna, bunların dile getirilişinin sözkonusu özelliği gizleyebileceğine katılıyorum... Ama doğa yasaları var, bunlar da değişmiyor. Üstelik bilimlerle sanatlar arasındaki bütün ayrımları yadsıdıktan sonra kendin bir ayrım ortaya atıyorsun: sanatçı bilgisini bilgiye konu olanları etkilemek için kullanır, insanbilimciyse bilgisini yabancıların gelgeç bilsemelerini doyurmak için kullanır. Şunu da ekleyeyim – şimdiye dek söylediklerimin hepsi yalnızca kimilerinin sanatsal etkinlik dediğinin –senin de iki dost öyküsüyle örneklediğinin– bilimlerde *bir yer tuttuğunu* gösteriyor, yoksa *bilimin bütününün* böyle olduğunu değil. Ama artık bunu bilmeyen mi kaldı? Buluş bağlamı ile temellendirme bağlamı arasındaki ayrımı anımsa. Herkesin benimsediği gibi, buluş usdışı, kişisel öğelerle dolu, "sanatsal" olabilir. Ama bu usdışı yoldan bulunan, sonra sınamadan geçirilir – bu sınama keskin ölçütler dayatır, nesneldir, artık kişisel öğelere bağlı değildir.

B: Etkinlikler arasında ayrımlar yapılabileceğini yadsımadım. Yadsıdığım, bütün bilimleri bir yana, bütün sanatları başka yana koyan *tek bir büyük çizginin* varlığı. Buluşla temellendirme konusuna gelince – deneylerden sözederken yanıtımı çoktan vermiştim: bir deneyin sonuçlarını benimseme süreci, tıpkı buluş süreci gibi kişisel öğelere, topluluğun özelliklerine bulanmıştır. Doğrusunu istersen – buluş/temellendirme ikiliği düpedüz gerçek dışıdır. "Buluş" hiç de körlemesine bir dalış ya da düş değildir; pek çok uslamlama girer içine. "Temellendirme" hiç de bütünüyle "nesnel" bir işlem değildir – bir yığın kişisel öğesi vardır. Ama şu konuda Galison'a katılıyorum: bu sürecin toplumsal bileşeni arasıra abartılmıştır –meslekten gelen önyargılar en azından hatırı sayılır bir yer tutar– ama bunlar vardır, sürecin karmaşıklığına karmaşıklık katarlar. İmdi, fiziğe gelince, kuşkusuz düzenliliklerin varlığını, fizikçilerin bunları bulup dile getirmeyi başardıklarını kabul ediyorum. Ama gerek bilginlerin gerek felsefecilerin şimdiye dek betimledikleri biçimiyle çok daha başka, çok daha yalın, çok daha "titiz" bir işlem gibi görünse de belirli bir önermeyi bir düzenliliğin dile getirilişi olarak benimsemeye götüren sürecin Aristophanes'in yaptığıyla pek çok ortak yanı olduğunu söy-

leyeceğim. Ayrıca gezegenler insan değil, dolayısıyla durum *söze konu olan nesnelerden ötürü* daha yalın, yoksa "bilgi"den başka bir alana geçtiğimizden değil. Senin gibi genelliklere düşkün olsaydım fizik bilimleri ile (insan bilimlerini içine almak üzere) toplum bilimleri arasındaki eski ayrımın karşılıksız bir ayrım olduğunu söylerdim – bütün bilimler insan bilimleridir, bütün insan bilimleri de bilgi içerir. Elbette bir fizik kuramının görünümüyle Kral VIII. Henry üzerine bir öykünün görünümü arasında büyük bir ayrım vardır. Ama iki alanda da "öznellik" ile "nesnellik" birbirine karışır, iki dost örneği her yerde karşımıza çıkar. Gerçekten de donanımlarını, kimi tarihçilerin uzak bir tarihsel kişiyi "anladıklarını" söyledikleri anlamda "anlamadıkça" bilginler bir yere varamaz. Bugün dahasını da söyleyebiliriz. Sicimciklere, bükümlere, almaş evrenlere ilişkin kurgulamalar artık varsayımlar dilegetirip bunları sınamak anlamına gelmiyor, daha çok, çok genel birtakım sınırlamalara uyan (gerçi bunlara körü körüne uyması gerekmez) bir dil geliştirip bu dille inandırıcı, güzel bir öykü kurmaya benziyor. Şiir de sınırlamalardan kurtulamaz. Doğrusu ozanların yapıtlarına getirdiği sınırlamalar bir bitkibilimcinin ya da kuş gözlemcisinin benimsediği sınırlamalardan çok daha keskindir. Milman Parry'nin Homeros üzerine yazdıklarını oku. Yine sınırlamalara körü körüne uyulmamıştır, bildiğimiz dünyayla belli belirsiz bir bağ olsa gerektir. Büküm kuramı ya da sicimcik kuramı matematiksel dilegetirişler kullanır – biricik ayrım budur.

A: Ama bunlar herşeyi kapsar, oysa bir şiir yalnızca gelip geçici bir durumu kapsar.

B: "Herşeyi kapsar" demekle ne demek istiyorsun?

A: Bu kuramlar senin demin betimlediğin "Herşeyin Kuramları" denen kurgulamalara dayanılarak geliştirilmemiş mi? Kendi ağzınla söyledin!

B: Bir sözcüğe takılıp kalma! "Herşey"in anlamı şudur: özel görelilik, genel görelilik, öğecik altı parçacık öbeklenmeleri; yeğni-akımsal, gür kuvvet ayar kuramları, üstünbakışım, üstünçekim.

A: Herşey uzayda, zamanda düzenlenmiş temel parçacıklar-

dan oluştuğu için de bu kuramlar başarılı oldular mı gerçekten varolanların hepsini kapsar.

B: Amma safmışsın! Birincisi, buraya dek bu kuramlar bizim şimdiki durumumuzu değil, herhalde, Büyük Patlamadan sonraki ilk birkaç dakika boyunca varolan durumu betimler. Bildiğimiz parçacık kütlelerine ilişkin bir kestirim yoktur, doğrusunu istersen somut kestirimler bakımından pek az şey vardır. İkincisi, temel parçacıklara ilişkin tam bir serim bile bize küçük özdecikleri, büyük özdecikleri, katı cisimleri ya da canlı varlıkları vermez.

A: Ama özdecik dirimbilimi, dirimbilimi özdecik bilimine indirgemekle epey yol almadı mı?

B: Biraz daha alttan alalım, kimya özdecikleri temel parçacıklara indirgemeyi başardı mı? İndirgemeden bir tür öğreniyi çıkarıp yerine başka türden bir öğreniyi koymayı anlıyorsan o başka. Temel parçacıkların işleyişi bir bütünlük taşır, bir temel parçacıklar toplamının davranışını aralarında alanlar olan ayrı parçacıklar varmış gibi betimleyemezsin.

A: Bunun tümlerlikle bir ilgisi olmasın?

B: Evet var.

A: Ama tümlerlik çürütüleli çok oluyor!

B: Kim çürüttü?

A: Einstein.

B: Nerede?

A: Einstein, Podolskiy, Rosen uslamlamasında.

B: Evet işin ilginç yanı da bu. Uslamlama sözde tümlerliği çürütecekti, oysa onu daha sıkı yerleştirmekten başka bir işe yaramadı.

A: Nasıl?

B: Biliyorsun, uslamlama bir parçacığa ne yapılırsa yapılsın, bunun parçacıkla bir ara etkileşimde bulunmuş ama artık uzaklaşmış başka bir parçacığı etkilemeyeceği sayıltısına dayanıyordu.

A: Evet.

B: Varsayım sınanıp, doğru olmadığı görüldü.

A: Biraz daha anlatabilir misin?

B: Anlatması uzun sürer – ama konu Bell'in bir kanıtsavı ile bu kanıtsavın çeşitli sınanışlarıyla ilişkili. Hâlâ kimi güçlükler var ama şimdilik iş açıklığa kavuşmuş gibi: varsayım yanlış.

A: Ee?

B: Evet, bunun anlamı şu: birbirinden uzak parçacıklar arasında, bunları ayrı duran varlıklar saymayı olanaksız kılan bağlar var. Öte yandan, nesneleri ayrı duran varlıklar olarak görmek, varolan ama nesnelere belli bir biçimde bakınca kendini göstermeyen etkileri gözardı etmek anlamına gelir. Öyleyse, nesneleri ayrı duran varlıklar olarak görmek bir bakış açısını benimsemek anlamına gelir, başka türlü söylersek, özdecikler "nesnel" değildir, belli bir biçimde iş gördüğümüzde *görünen neyse* odur –işte şimdi bu biçimi belirlememiz gerekir, diyeceğim kimyasal araştırmanın bütün koşullarını belirlememiz gerekir– *bu* belirleme temel kuramların içinde yer *almaz*. Bakışımlar bozulur, temel kuramdan türetilemeyecek yeni özellikler görünür. Temel kuramların, somut kestirimlere varmak için, ayrıntıların yerli yerine konması gereken ama ayrıntılardan bağımsız olarak varolan herhangi birşeyi betimlemeyen çerçeveler olduğu söylenebilir. Ayrıntılar kullanılan yaklaşıma ilişkin belirlemeleri içerir, diyeceğim gözlemcinin öznel fizik koşullarına ilişkin bilgileri içerir.

A: Özdecik dirimbilimcileri böyle konuşmuyor.

B: Haklısın – eskiçağın öğecikçileri gibi konuşurlar, aralarındaki tek ayrım onların "öğeciklerinin" çok karmaşıklaşmış olmasıdır. Ama söylediklerinin nicem kuramıyla desteklendiğini de savunurlar – işte burada yanılırlar. Benim de çalıştığım, gıcır gıcır İsviçre franklarını götürdüğüm Zürih'teki Federal Teknoloji Kurumu'nda Fiziksel Kimya Profesörü olan Hans Primas bunu çok iyi belirtmiştir. *Chemistry, Quantum Mechanics and Reductionism** (Springer, New York, 1984) adlı olağanüstü kitabını oku. Senin savlarından pek çoğunun arkasında yattığı anlaşılan nesnellik düşüncesini, başka gelişmeler, örneğin insan ilkesi denen nesneyle ilgili düşünceler de tehlikeye sokmuştur. Şimdi eli-

* *Kimya, Nicem İşleybilimi, İndirgemecilik* (ç.n.)

mizde yaşamın, öğelerin kaynağına ilişkin birtakım kuramlar var. Bir Büyük Patlama olmuş, başlangıçtaki bakışımlar bozulmuş, Bose parçacıkları Fermi parçacıklarından ayrılmış, hidrojenle helyum açığa çıkmış, büyük yığışmalar, küçük yığışmalar, durağan yıldızlar olmuş, işte öğeler, özellikle de yaşam için temel olan karbon burada ortaya çıkmış. İmdi bildik değişmezlerde küçücük bir değişiklik, diyeceğim önelcik kütlesiyle ılıncık kütlesi arasındaki ilişkide küçücük bir değişiklik hiçbir yerde yaşamın olmadığı kökten bambaşka bir gelişmeye yol açar. Bunun anlamı şudur: bulduğumuz yasalar yaşayabileceğimiz bir evrenin yasalarıdır ya da Hawking'in dediği gibi, "Nesneler biz varolduğumuz için nasılsa öyledir".

A: Iı, bütün bunlara ayrıntısıyla bakmam gerekecek.

B: Ben de ayrıntıları izleyemiyorum doğrusu – ama izleyebileceklerimizden sözedelim. Şu senin "Herşeyin Kuramı"ndan – bu kuşkusuz seviden ya da düş kırıklığından ya da üzüntüden sözetmiyor...

A: Ama bunlar öznel olaylar...

B: Bunlar var, ne ad takarsan tak, hem de en incelmiş fizik ya da dirimbilim kuramının eriminin ötesindeler. Ama sanatçıların, ressamların, ozanların, oyun yazarlarının eriminin ötesinde değiller. İmdi sevi, düş kırıklığı, istek insanların yaşamında önemli bir yer tutar. Bunlar, demin de dediğim gibi, bilimsel araştırma sürecinde de önemli bir yer tutar. Bundan ötürü, yalnızca kuru, soyut masallar yazmak değil de bilimi gerçekten anlamak istiyorsan –ayrıca unutma, "bilimleri anlamak" derken hem buluş bağlamını hem de temellendirme bağlamını düşünüyorum– sanatlara, insanbilimlerine dönmen gerekir, diyeceğim çoğu felsefeyle "ussal açıklamaları" dolduran şu yapay öbeklemeleri bir yana bırakman gerekir. Gerçekten kapsamlı bir dünya görüşü ozanlar olmadan edemez...

A: Gerçekten kapsamlı dünya görüşü mü dedin?

B: Evet – ama bir *kuram* değil düşündüğüm, biraz sözcüklerle, biraz da müzik yapmak, denklemler yazmak, sevmek, resim yapmak, yemek, başkalarıyla konuşmak gibi eylemlerle dile

getirilebilecek, pek çok nesneyi kavrayabilecek, diyeceğim başkalarına açıklayabilecek bir düşünsel tutum...

A (ağzını açar).

B: Ne söylemek istediğini biliyorum – birşeyi başkasına açıklamadan önce bir açıklama kuramına ya da açık bir açıklama kavramına gereksinimimiz var diyeceksin. Bu doğru değil! "Birşeyi başkalarına açıklamak" bir yığın yanlışla başlayıp bir tür uyumla biten karmaşık bir süreçtir, varılan uyumun ne menem olacağı önceden bilinemez ama varılınca tanınır...

A: Ama ne olduğunu bilmiyorsak nasıl tanıyabiliriz?

B: Bir yaşantının, ona ilişkin bir kavramımız olmadan ortaya çıkamayacağını varsayıyorsun. Çok gerçek dışı bir varsayım. Öyle olsa hiçbir zaman temelden yeni bir yaşantımız olamazdı. Başlangıçtaki eleştirinin arkasındaki varsayımın bu olduğunu sanıyorum.

A: Hangi eleştiri?

B: Ne çabuk unuttun? Benim ciddiye alınamayacağım, çünkü "tutum"um sorulduğunda bir tutumumum olmadığını söylediğim yollu eleştirin. Evet, bir bakıma var, bir bakıma yok. Olup bitenlere belirli bir biçimde tepki gösterdiğim anlamında bir tutumum var. Tepkilerimin evrensel ilkelere, durağan anlamlara bağlanamayacağı anlamında bir tutumum yok.

A: Öyleyse göreci değilsin?

B: Buyur bakalım! Üstüme bir yığın çağrışımla bağlı bir sözcük atıyorsun, benim de evet ya da hayır dememi bekliyorsun.

A: Peki, uslamlamanın evrensel ilkeleri olduğunu düşünüyor musun?

B: İş pek öyle kolay değil.

A: Allahım sen bilirsin!

B: Dur hele, bir dinle! Şurada üç önerme var:

> Pamuk sıcak, kuru bir iklim ister.
> İngiltere soğuk, nemlidir.
> Pamuk İngiltere'de yetişmez.

Üçüncü önerme ilk ikisinden çıkar mı?

A: Elbette.

B: Bunu söylemek için ilk iki önermeyle üçüncüsü arasında belirli bir ilişkinin varlığını kavramak gerekiyor?

A: Elbette.

B: Bunu kavramayan, diyeceğim önermeleri tek tek ele alan kimselerin de olduğuna katılırsın?

A: Evet, ortalık aptal dolu!

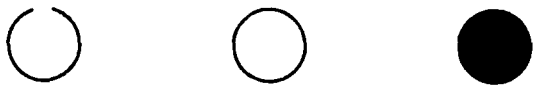
B: Yavaş ol! Önermeleri tek tek ele almanın, hemen karşılıklı ilişkilerini düşünmeye atlamamanın yararlı olacağı bir durum tasarlayabilir misin?

A: Bunun çok yalın bir dünya olması gerekir!

B: Yalın olsun olmasın – böyle bir durum tasarlayabilir misin?

A (afallamıştır).

B: Başka bir örnek alalım: şu çizimlere bak.

Bunlar birbirine benziyor mu, benzemiyor mu?

A: Kuşkusuz benziyor – hepsi çember biçiminde!

B: Güzel. Şimdi, otuzlarda Özbekistan'da okuryazar olmayan kişilerle yapılmış ruhbilim deneylerinde bu üçünün birbirinden büsbütün başka görüldüğünü söylesem ne dersin? Birincisi bilezik, ikincisi ay, üçüncüsü para öbeğine sokulmuş.

A: Bu deneyleri kim yapmış?

B: A.R. Luria'nın özyaşamöyküsünden okuyabilirsin: *The Making of Mind** (Harvard Üniversitesi Basımevi, 1979), 4. bölüm.

A: Demek bu insanlar biçimi çizimden soyutlamayı öğrenmemişler.

B: Sence bu bir eksiklik mi?

A: Besbelli.

* *Anlığın Kuruluşu* (ç.n.)

B: Ama bir düşün – bu insanlar matematikçi ya da ayrıntılı taslaklara bakan mühendisler değil – nesneleri belli belirsiz ipuçlarından tanıması gereken köylüler, avcılar. Bütün algıları nesneye yönelik, yaşama biçimleri gereği böyle. Soyutlamaya gerek duymamaları bir yana, soyutlama onlara engel olurdu.

A: Evet, kendi yaşama biçimleri için.

B: Tastamam – kendi yaşama biçimleri için.

A: Ama yaşayışları iyileştirilebilir.

B: O başka bir sorun. Bu biçimde yaşadıkları sürece – olması gereken doğru algı bu. İmdi yukarıdaki mantık örneğine geçelim. Gündelik yaşamda olup bitenleri çoğunlukla tek tek ele alırsın. Kendi kendine sorarsın: öyle mi? böyle değil mi? bu konuda ne biliyorum? – bu iş böyledir.

A (duraksayarak): Peki.

B: Önermeleri karşılaştırmak bu süreci yavaşlatacaktır.

A: Başka yararlar sağlayacaktır.

B: Önemli olan, bu yoldan gitmemenin, diyeceğim "mantıksal ilişkileri" tanımamanın *yararlar sağlaması*. Olup biten salt budalalık işi değil. Demek bir seçim sözkonusu – neyi yeğliyorsun? İkisi birden olabilir mi? Falan filan. Şimdi önermelerin birbiriyle ilişkisini düşünmenin günlük yaşamlarını büsbütün çıkmaza sokacağı varlıklar olduğunu tasarlayabilirim. Bu durumda "uslamlamanın genelgeçer, nesnel ilkeleri"nden sözetmenin pek bir anlamı var mı sence?

A: Ama insanlar böyle değil!

B: Kesinlikle – *insanlar için* bu ilişkileri düşünmek yararlıdır; bütün söyleyebileceğimiz bu. Kestirmeden gitmek istersek bunların "nesnel" ilişkiler olduğunu söyleyebiliriz, ama Platonumsu bir örüntünün değil, belirli bir yaşama biçimi seçiminin sözkonusu olduğunu unutmadan.

A: Öyleyse sen görecisin *demektir*.

B: Bir bakıma evet. Ama göreciliğin kimi biçimlerinden yana sıkıntılıyım. Bir takım görecilik biçimlerine göre söylenen herşey yalnızca "belirli bir dizge içerisinde" geçerlidir. Bu (a) eldeki bir dizgenin tüm öğelerinin tekanlamlı olduğunu, diyece-

ğim bunlara dizge içindeki yaşayış boyunca yaklaşıldıkta yüzlerini değiştirmediklerini, hiçbir zaman şu resimlerdeki gibi davranmadıklarını (genç bir kadın gibi görünebilir ama yaşlı bir kadına da dönüşebilir), kavramların da benzer değişiklikler geçirmediğini varsayar. Geçirseler "dizge" kendisini darmadağın edecek araçları içinde barındırır, diyeceğim gerçekte bir dizge değildir. Bu hiç de gerçekçi olmayan bir varsayım; insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkide bile doğru değil – evcilleştirmeyi düşün. Elbette görünümleri, tepkileri dondurmak hep olanaklıdır, gerek sağdaki gerek soldaki köktenciler de içinde olmak üzere birtakım topluluklar bu alanda büyük bir yetenek geliştirmiştir. Yalnızca uzun, karmaşık uyarlanma süreçlerinin sonucu olan geleneksel düşüncelerle kılgıları değil, günlerinin üstünkörü yaratılarını bile dondururlar, böylece gerek kendilerini gerek başkalarını dar, karanlık, havasız ülkülem zindanlarına tıkarlar. Bu gibi zindanlar arasındaki ilişkiyi görecilik dosdoğru betimler – görecilik değişimden hoşlanmayan, iletişim güçlüklerini ilke sorunlarına dönüştüren insanların düşüncelerinin iyi bir açıklamasıdır. Önermeleri, duygulanımları, insan yaşamının tüm dilegetirilişlerini "bir dizgeye göre" diye düşünmek (b) yeni yaşama biçimlerinin öğrenilemeyeceğini de varsayar. Çünkü öğrenilebilirse, bir dizge gücül olarak bütün dizgelerdir, "bir A dizgesine göre" sınırlamak da, *özel amaçlar için yararlı olmakla birlikte, bilginin genel nitelenişi* olarak gücünü yitirir. Elbette bir "dizge" sayıltısından başlayan öğrenme sürecinin, başka bir "dizge" sayıltısından başlayandan değişik bir yapısı olacaktır, ama bütün öğrenme gibi, "dizgeden" uzaklaştırma eğiliminde olacaktır. Üçüncüleyin değişik "yaşama biçimleri"nin aynı çevreye kondukta ayrı yazgıları olur, bunların kimileri kendi uygulayıcılarının gözünde bile kötüye gidebilir. Bu dünyada direnç gibi bir nesne olduğunu gösterir. Ama –bununla Niels Bohr'un vurguladığı çok önemli bir yere geliyorum– direnç günümüzün meslekten gerçekçilerinin varsaydığından çok daha güçsüzdür: bilimin olmadığı ama insanbiçimli tanrıların olduğu teknolojisiz bir toplumda iyi bir yaşam olanaklıdır. Eski Yunan, Cumhuriyet Ro-

ması, Augustus'tan sonraki Roma bunun örnekleridir. Roma'da tanrılar siyasaya bile bulaşır. Yine de "direncin yasalarını" bulmanın yolu yoktur, çünkü bu gelecekteki bütün tarihsel gelişmelerin sonuçlarını öngörmek anlamına gelirdi. Bütün elimizden gelen geçmişte, çok özgül tarihsel koşullarda bulduğumuz güçlükleri betimlemek, dünyayla bir arkadaşla geçinir gibi geçinmek, yaşam kötüye gittiğinde alışkanlıklarımızı değiştirmek.

A: İyi de bu durumda felsefeye ne oluyor?

B: Kimin umrunda? Özel konular beni ilgilendirmiyor. Ayrıca kendilerine felsefeci diyenler de bu konuyla uğraşmıyor değiller.

A: Ama sen de felsefecisin!

B: Hayır. Ben felsefe öğretmeniyim.

A: Ne değişir?

B: Felsefeci özgür bir ruhtur – öğretmense bir izlenceye bağlı

kalması gereken, ama bunun için para da alan bir kamu görevlisidir.

A: Felsefede kurtarıcı bir yan görmüyor musun?

B: "Felsefede" değil ama kitaplarda ya da şimdilerde bu alanda yazan kimilerinin öykülerinde – yine de bunların pek azını okuduğumu söylemeliyim. Tarihleri, bu arada sanat tarihlerini, fizikçilerin yapıtlarını, bir de elbette cinayet öykülerini, romanlarını okumayı yeğliyorum; bir de Dallas ile Hanedan gibi televizyon dizilerini izliyorum. Platon ile Aristoteles'i çok beğeniyorum, ama onlar "felsefeci" değildi – herşeyle uğraşmışlardı.

A: Felsefenin gerçek görevi bu değil mi?

B: Evet, felsefecilerin olup biteni belli bir açıdan görmeye çalışan, insanları, ister uslamlamalarla ister başka tür dayatmalarla, başkalarını kendi inançlarına zorlamaktan alıkoymaya çalışan, her boyaya giren bir alaylı olduğunu düşünüyorsan, ben kuşkusuz bir felsefeciyim – ama gazeteciler de, oyun yazarları da öyle. Ama bugün kendilerine felsefeci diyenlerin çoğu "uzman" olmak istiyor, diyeceğim olup bitene özel bir biçimde yaklaşmak, böylece kendilerine başka insan etkinliklerinden ayrı bir yer sağlamak istiyorlar.

A: Yine de uzmanca felsefe konularından sözediyorsun, ussallıktan...

B: Bu konulardan sözetmem felsefe konuları olmalarından değil kötü etkilerinin olmasından – "ussallık" genellikle insanları köleleştirmek, dahası öldürmek için kullanılmıştır. Robespierre usçuydu...

A: O inakçıydı, eleştirel usçu değil...

B: Düş mü görüyorsun? Şu "eleştirel" denen usçuluk ölçüsünde yavan ama bir yandan da inakçı bir akım nerdeyse hiç olmadı. Doğru, eleştirel usçular insanları öldürmüyor, ama kafalarını öldürüyor...

A: Bunu söyleyemezsin; bilimin yanlışlamalarla ilerlediği düşüncesi gerçek bir buluştu...

B: Bu ne yeni bir buluştu –eskiçağda da daha sonra da bir yığın insan karşı örneklerin öneminden sözetmişti– ne de dilege-

tiriş doğru: bilimlerdeki pek çok önemli değişiklik herhangi bir yerde bir yanlışlama olmadan gerçekleşmiştir. Yanlışlama kullanımda çok iyidir; bilimsel ussallığın bir koşulu olarak beş para etmez...

A: Kusura bakma, eleştirel usçuluktan sözettim. Ama bırak da sürdüreyim: sen yeni bir felsefe kavramı ortaya attın, ölçüştürülmezlik kavramını!

B: Evet, ben bunun olumlu bir katkı olmasını amaçlamamıştım. İstediğim açıklama ile indirgemeye ilişkin yaygın ama bence yanıltıcı bir görüşü eleştirmekti. Bu görüşü eleştirmek için, bilimsel değişimin bu görüşün kapsayamayacağı bir özelliğini gösterdim, bu özelliğe de "ölçüştürülmezlik" dedim. Bana kalırsa ölçüştürülmezlik bilimler için, ona bakarsan değme kişi için de bir güçlük değildir – yalnızca birtakım ham felsefe kuramları için güçlüktür, o kuramlar belirli türden bir "ussallık"ın temel bileşenleri sayıldığından, bu tür için de. Ama şişirilip bütün "yaratıcı" düşüncenin asal bir özelliğine çevrildi, hemencecik kültürlerle bilim okulları arasındaki anlama eksikliği için eşit ölçüde asal gerekçeler ileri sürmek için kullanıldı. Bu, bana göre, düpedüz saçmalıktır. Yanlış anlamalar, evet vardır. Bunlar genellikle insanların başka başka gelenekleri varsa ya da başka başka dilleri konuşuyorlarsa ortaya çıkar. Benim ölçüştürülmezlik dediğim olgu bu yanlış anlamaların yalnızca küçük bir bölümünü açıklar, ben bunun bilimdeki, genel olarak dünyadaki bütün güçlüklerin tek sorumlusu olan bir Canavar'a çevrilmesini yalnızca bönlük değil *düpedüz suç* sayıyorum. Elbette ölçüştürülmezlik, büyük sözlerden, yalınkat kavramlardan, beylik açıklamalardan hoşlanan, karışık işlerin ardındaki derin nedenleri anladıkları izlenimini vermeyi seven felsefecilerle toplumbilimciler için –şimdi bununla kendilerine "felsefeci" ya da "toplumbilimci" diyenleri düşünüyorum– bir iyiliktir. Ortada suç var, çünkü güçlükler vurgulanıyor, bunlar üzerinde duruluyor, bunlardan kurtulmak yerine kuramlar yaratılıyor. Değişik kültürler, tıpkı Einstein'ın nicem kuramının olağanüstü buluşlarını yanlış anlamaya yazgılı görünmesi gibi birbirlerini ıskalayarak konuşmaya yazgılı görünüyor-

lar artık. Platon'un Aristoteles'ten ayrılığında anlaşmasına anlaşalım ama Aristoteles'in Akademia'da yirmi yıl kaldığını, kuşkusuz Platoncu bir dille konuşmayı öğrendiğini de unutmayalım. Bohr ile Einstein'ın birbirlerini sevdiğini, sık sık söyleştiklerini, Einstein'ın Bohr'un kendi karşı örneklerini giderme biçimini *benimsediğini* de unutmayalım. "Ölçüştürülmezlik" mölçüştürülmezlik yok burada! Einstein'm başka bir doğaötesi tasarımı vardı elbet, ama en dediğim dedik usçuyu bir yana bırakırsak burada ölçüştürülmezlik sorunu yok.

A: Evet, bu bayağı uzun bir söylevdi. Benim anladığım, sen biraz orayı biraz burayı düzelteyim diyorsun ama tutarlı bir felsefen yok.

B: Haklısın – felsefeden bir ilkeler kümesiyle onun uygulamalarını ya da temel, değişmez bir tutumu anlıyorsan, benim bir felsefem yok. Başka bir anlamda felsefem var, bir dünya görüşüm var ama dile getiremem, yalnızca bununla çatışan birşeyle karşılaşırsam kendini gösterir; değişir de, "kuram"dan içeriği hiçbir zaman aynı olmayan bir öykü anlaşıldıkta, bir kuramdan çok bir tutum gibidir.

A: Şimdi felsefecilerin seninle uğraşmak istememelerinin nedenini anlıyorum.

B: Doğrusu da bu, çünkü onlardan biri değilim. Görecilikten sözeden felsefecilerin çoğu kendi kavrayışlarıyla konuşan Rorty'den ya da elinde bir kuramla uzman felsefecileri yatıştırmak için didinip duran Kuhn'dan ya da yine elinde kuramlar olan Bloor gibi toplumbilimcilerden sözeder. Varoluşçuların da kendi kahramanları vardır – Kierkegaard ile Heidegger. Üstelik Rorty, Kuhn, Bloor, Heidegger kendilerini uzman saymalarından, yaşamlarının orta yerine "yapıtlarını" koymalarından ötürü bağlanmışlardır. Ben uzman değilim, olmak da istemem, "felsefe düşündüğüm" de binde bir olur. Hiç felsefe okumadım –ilk felsefe işimi arkadaşlar aracılığıyla, beni öğrenciliğimden tanıyan Schrödinger'in araya girmesiyle aldım– şu ya da bu felsefe kitabını okuduğumda da bunu genel bir çerçeveden ötürü değil geçici bir hevesle yaptım.

A: Ama insanlar senin yapıtlarınla Popper'ınkiler ya da Kuhn' unkiler arasında bağlantı kurdu.

B: Bır yanılgı işte. Popper'la yandaşlarını tanırdım, onlarla kendi dillerinden konuşurdum, tıpkı kibar bir toplulukta olduğu gibi. Konuşmalar yayımlandı – şimdi kimileri benim Poppercı olduğumu düşünüyor.

A: Değil misin?

B: Bırak allasen.

A: Ya Kuhn? O düpedüz göreci, sen de göreciye benziyorsun; o tarihe dayanarak konuşuyor, sen de tarihe dayanarak konuşuyorsun – ikiniz de ölçüştürülmezlikten sözediyorsunuz.

B: Evet, Kuhn'dan çok şey öğrendim. Bilime, sanatlara, falan filana mantıksal olarak, diyeceğim kimi süreğen yapıları yakalamaya çalışarak değil, tarihsel olarak, yaşam öykülerinin izini sürerek yaklaşmak gerektiğine beni inandıran oydu (bir de Carl Friedrich von Weizsaecker). Benzeşimler var – ama süreğen yapılar yok. Ama bunu Kuhn'dan öğrendikten sonra, kuramları yeniden işe karıştırma çabası (sıradan bilimin, devrimlerin yeri, şu bu), bu yakınlarda da bu kuramlara bir felsefe "temeli" bulma çabaları beni tedirgin ediyor. Bu, diyorum, olgunun yerine düşlemi koymak.

A: Şimdi de olgucu kesildin.

B: Niye olmayayım? Olgucuların yanılgıları olmuştur, ama söyleyecek çok ilginç sözleri de vardı. Neyse: tarih var –tarih de binbir çeşit öyküden oluşur– bir de tarihin parçası olan bilimsel etkinlik. Hepsi bu. Ölçüştürülmezliği başka başka yollardan bulduk, ona ilişkin görüşlerimiz de ayrı. Kuhn ölçüştürülmezliği tarih incelemeleri sırasında buldu, bense temel önermeler konusundaki eski olgucu tartışma üzerinde düşünürken buldum. O bunu bilimsel değişmenin önemli bir özelliği olarak görüyor, bense yana yana dibine varmış birtakım olgucu mumları söndüren bir üfürük olarak görüyorum.

A: Peki görecilik?

B: Gerçi çoğu kişi onu öyle suçluyor ama ben Kuhn'un göreci olduğunu sanmıyorum. Ben, en azından terimin binbir anla-

mından birinde göreciydim, ama artık göreciliği daha iyi bir görüşe doğru çok yararlı, hepsinden öte, insancıl bir yaklaşma sayıyorum...

A: Ne görüşü?

B: Henüz bulamadım.

A: Şimdi şu senin göreciliğine dönelim –

B: ...evet, bu Kuhn'la benim aramdaki başlıca ayrılıklardan biri. Kuhn bir felsefeci, bir uzman olmaya can atar. Benim amacım bu değil, amaçlarımın olduğunu varsayarsak...

A: Ama pek çok yazı yazdın, bir yığın – denemelerinin toplandığı iki cilt var, üstelik yazdıklarının hepsini kapsamıyor bile.

B: Bir kazadır oldu. Yirmi otuz yıl önce çok gezip çok konuşma yapmıştım. Konuşmayı seviyordum; karşılığını ödüyorlardı, dostlar ediniyordum, uluorta aptalca sözler edip insanları şaşkına çevirebiliyordum. Konuşmalarımı hiç önceden hazırlamazdım – bir iki çiziktirir, gerisini esine bırakırdım. Gelgelelim çoğu durumda konuşmalarım bir dizinin parçalarıydı, dolayısıyla yayıncılar yazıya dökmem için bastırıyordu. Yazılarımın çoğu işte böyle doğmuştur.

A: Ya *Yönteme Hayır*?

B: Evet, söyledim ya: Lakatos birlikte bir kitap yazmamızı önermişti, ben de bu tasarıdan hoşlandım. *Yönteme Hayır*'ı yazdığımda şöyle demiştim: "Bu yazdığım son şey olacak; artık sessizce köşeme çekilip televizyon izlemek, güneşlenmek, sinemaya gitmek, bir iki macera yaşamak, beni geçindiren konuşmalar için azıcık hazırlıkla yetinmek istiyorum".

A: Ama yazmayı sürdürdün.

B: Yaşamımın en büyük yanılgısı buydu. Biliyorsun *Yönteme Hayır*'ın böylesine gürültü koparacağını hiç beklemiyordum – şimdiden onsekiz dile çevrildi, sonuncusu Romence, Korecesinin de eli kulağında. Belli başlı dergilerde, sözgelimi *Science*'ta – onlar bir de özel fotoğrafçı gönderip arkamda King Kong posteriyle resmimi çektirmişlerdi–, *The New York Review of Books*'ta*,

* *New York Kitap Dergisi* (ç.n.)

şurada burada betimlemeler, eleştiriler, saldırılar çıktı. Eleştirilerin çoğunu bilmiyordum, çünkü aydın dergilerini okumam, kimilerini arkadaşlarım gönderdi – neredeyse hepsi korkunç ölçüde alıkçaydı. Böyle bir durumla daha önce karşılaşmamıştım – önceki tartışmalarım dar çevrelerde, iyi tanıdığım, beni iyi tanıyan kişiler arasında geçmişti– şaşırmış, tartışmaya girme yanılgısına düşmüştüm. Gerek vaktimi gerek gücümü boşuboşuna harcadım.

A: Ama artık yazmayı bırakıyorsun sonunda.

B: Ne yazık henüz oraya gelmedim. Arkadaşım –şimdi de sevgili karım– Grazia'ya "Gerçeklik" üzerine bir kitap yazacağıma söz verdim.

A: GERÇEKLİK mi?

B: Evet, gerçeklik – şimdilik başlığı bu. Nicem kuramının sorunlarıyla, son dönem ortaçağ resmiyle, Roma yontuculuğuyla, Brecht'le, Stanislavski'yle daha pek çok konuyla ilgili olacak, bunları kısaca ele alacak, 120 sayfayı geçmeyecek. Bu benim bir on yılımı alır –acelem yok– içinde bir yığın da resim olacak. Sonra bir de yaşamöykümü yazacağım.

A: Yaşamöykünü yazacağına göre kendini bulunmaz Hint kumaşı sanıyor olmalısın!

B: Yok, yok – nedeni bu değil. Geçen yıl, 1988'de, Avusturya Almanya ile birleşmesini kutladı –"kutladı" demek de tam doğru olmaz– andı: elli yıl önce Avusturya Reich'ın bir parçası olmuştu. Pek çok Avusturyalı bu olaya sevinmişti – taşkın bir coşku seli vardı. Şimdi, 1988'de, soru şu olmuştu: ne yapmalı? Kimi iyi, düşünceli kişiler hoş bir davranışta bulunmak istedi, geçmiş üzerine yararlı bir biçimde düşünmek istedi. Bunlara yalancılar, dalkavuklar, karacahiller, özel çıkarları olan her türden insan katıldı – en azından ben uzaktan, ABD'den ya da İsviçre'den bakınca durumu böyle görüyordum. Şenlikleri televizyonda izledim, çok canım sıkıldı. Waldheim vardı. Bu adama dayanamıyorum, çok önce Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri olduğunda adamakıllı bozulmuştum. "Bu sevimsiz herif nasıl Avusturyalı olur?" diye kendi kendime sordum. (Unutma ben hâlâ

Avusturya yurttaşıyım!) İkinci Dünya Savaşı sırasında ne yaptı bilmiyorum ama şimdi yaptıklarından hoşlanmadığımı biliyorum. Yaldızlı kınamalar, uzun uzadıya insancıllık havaları vardı. Dediğim gibi bir yığın iyi insan katılmıştı; yine de işittiklerimin tümünün boş savsözler, yavan söz vermeler olduğu duygusuna kapılmıştım. Bozgunu açıklayabilirim – insanlık yalnızca soyutlamalarla dile getirilemez, savsözler yanlışı onarmanın doğru araçları değildir. Böylece olayı başka bir biçimde ele almayı tasarladım. Önde gelen pek çok Avusturyalı çocukluğunda işgale tanık oldu, İkinci Dünya Savaşında da askerdi. "Bu Avusturyalılar deneyimlerini, duygularını niye aktarmıyorlar?" diye sordum kendi kendime "o uğursuz yıllarda içlerinden nasıl geçmişse öyle, hiçbir şeyi gizlemeden. Coşku duymuş olabilirler – neden tam olarak ne duyduklarını, tutumlarının yıllar geçtikçe nasıl değiştiğini söylemesinler? Bir iç dökme, dürüst bir anlatım; yoksa vıcık vıcık bir duygu, yalanla kendini haklı çıkarma değil! Ingmar Bergman, özyaşamöyküsünde, Almanya'da öğrenciyken nasıl Hitler'i sevmeye başladığını anlatır –bunu doğrudan doğruya, açıklamasız dile getirir, yalnızca olanı söyler– niye biz de tıpkısını yapmayalım? Evet, ben önde gelen Avusturyalılardan değilim, yazdıklarımı birkaç kişi okumuştur, Alman ordusunda subaydım, dedim kendi kendime, işe niye kendi öykümü anlatmakla başlamayayım? Tasarıyı çekici bulmamın bir gerekçesi daha var. Ben kayıt tutmam, dosyalarım yoktur, mektuplara hemen karşılık yazıp çöpe atarım, aileme, akrabalarıma ilişkin kayıtlarım da yok – bütün elimdeki belleğim. Pek çok şeyi unuttum, birtakım şeyleri karıştırdım, bir süre savaş sırasında Kiev yakınlarında bulunduğumu sanıyordum –oraya hiç gitmemiştim– böylece belleğimi canlandırıp geçmişi araştırmaya karar verdim. Şunu da söyleyeyim, bu yalnızca düşünceleri içeren, kişinin ilk kez nerede, nasıl yattığından sözetmeyen "düşünsel yaşamöyküleri"ne göre kişinin "görüşlerini", diyeceğim kitaplarda, yazılarda toplanan özel gizleri açıklamanın çok daha iyi bir yoludur. Einstein düşünsel bir özyaşamöyküsü yazmış, yalnızca düşüncelere bağlı kalacağını vurgulamıştır. İlkece bunun Josefi-

ne Mutzenbacher'ın kahramanını bütün cinsel serüvenleri boyunca, gördüğü filmlere ya da okuduğu kitaplara ilişkin tek bir söz etmeden izleyen ünlü özyaşamöyküsünden pek bir ayrılığı yoktur. Kaba bir taslaktır. Dolayısıyla, bütün bu nedenlerden ötürü bir özyaşamöyküsü yazmayı istiyorum, başlığı VAKİT ÖLDÜRMEK olacak, çünkü yaşamımın çoğu, ne yazık ki, boşu boşuna orada burada sürtüp beklemekle geçti. Ama bundan sonra, sana söz veriyorum, çenemi kapatacağım, sonsuza dek sesimi çıkarmayacağım.

A: Kimse sana inanır mı sanıyorsun?

B: Bekle de gör!

—

Sonsöz

Sonsöz

Ortalıkta söylenene bakılırsa, düşünceleri ya da düşünce dizgelerini gevşekçe, mektuplarda, telefon konuşmalarında, yemekte söyleşirken ele almak olanaklıysa da biçimlerini, sonuçlarını, benimsenme nedenlerini açıklamanın upuygun biçimi bir yazı ya da kitaptır. Yazıda (kitapta) bir baş, orta, son vardır. Bir serim, gelişim, bir sonuç vardır. Bundan sonra düşünce (dizge) bir derleyicinin kutusundaki ölü kelebekler ölçüsünde açık, iyice tanımlanmış olur.

Oysa düşünceler, tıpkı kelebekler gibi, yalnızca varolmakla kalmaz; gelişir, başka düşüncelerle ilişkiye girer, etkide bulunurlar. Bütün fizik tarihi, ilkin Parmenides'in dile getirdiği, değişimin kimi nesneleri etkilemediği varsayımına bağlıdır. Sayıltı hemencecik dönüştürülmüştür: eşitliğin korunumu Varlığın korunumundan alabildiğine uzaktır. Bir yazının ya da kitabın sonu, sonmuş gibi dilegetirilse de gerçekten bir son değil, aşırı ağırlık kazanmış bir geçiş noktasıdır öyleyse. Klasik bir ağlatı gibi, engellerin olmadığı yere bir engel diker.

Çağcıl tarihçiler (gerek bilimi gerek başka alanları konu edinenleri) başka yanılgılar da saptamıştır. Bir bilim yazısındaki betimleme düzeninin bulgulama düzeniyle ilgisi pek azdır; tek tek öğelerin kimileriyse düpedüz uyduruktur. Bu yazarların yalan söylediği anlamına gelmez. Özel bir örüntüye zorlanınca,

bellekleri değişip gerekli (ama uydurma) öğreniyi sağlar.

Artık denemenin, araştırma yazısının, özellikle de ders kitabının eski ağırlığını bayağı yitirdiği alanlar var. Bunun nedeni, araştırmacı sayısının yüksekliğiyle araştırma sonuçları selinin, değişim oranını çoğu kez bir yazının daha basılmadan eskimesine yol açacak ölçüde artırmasıdır. Araştırmanın öncülüğü toplantılarla, yayıncıya gönderilen mektuplarla (*Physical Review Letters*'a* bakınız), fakslarla belirlenmektedir. Yazılarla ders kitapları, arkadan sallana sallana gelmeleri bir yana, arasıra basbayağı biçimsizleşen bu söylem biçimi olmaksızın anlaşılamaz bile.

Felsefeciler en aşırı karmaşaların ardında açık seçik ilkeler bulabilmekle övünürler. "Yunan sağduyusunun dünyası" (böyle tek bir dünya vardıysa) Parmenides yazdığı sıralarda oldukça karmaşıktı. Bu onu gerçekliğin başka, yalın, düşünceyle kavranabilir olduğu koyutunu ortaya koymaktan, üstelik kanıtlamaktan alıkoymadı. Çağcıl felsefe, bu bakımdan daha güvençsiz olmakla birlikte yine de karmaşık olayların ardında açık yapılar bulunduğu düşüncesini korur. Birtakım felsefeciler (ama toplumbilimciler, ozanlar bile) metinlere buna uygun biçimde yaklaşır; mantıkça onaylanabilir bir yapının parçası durumuna sokulabilecek bileşenler arayıp bu yapıyı geri kalanları yargılamakta kullanırlar.

Bu girişim başarısızlığa yazgılıdır. İlkin, bilgiye önemli katkılarda bulunan bilimlerde karşılığı bulunmamasından ötürü. İkincileyin, "yaşam"da karşılığı olmamasından ötürü. Yaşam, sıradanlığını sürdürdükçe, diyeceğim insanlar işine gücüne baktıkça, metinleri birörnek okudukça, köklü bir biçimde zorlanmadıkça oldukça açıktır. Sıradanlık bozulunca açıklık çözülür, tuhaf düşünceler, algılar, duygular baş gösterir. Tarihçiler, ozanlar, sinemacılar bu gibi olayları betimlemiştir. Bir örnek: Pirandello. Bu yapıtlarla karşılaştırıldıkta, mantık güdümlü denemeler bir Barbara Cartland romanının gerçekdışılığını paylaşır. Yapıntıdırlar ama açılımlar getirmeyen türden bir yapıntı.

* *Fizik Yazışmaları* (ç.n.)

Platon düşüncelerle yaşam arasındaki uçurumun söyleşiyle aşılabileceğini düşünmüştü – kendisince, geçmiş olayların yüzeysel bir anlatımı olan yazılı söyleşiyle değil değişik ortamlardan gelen kişiler arasında gerçek, sözlü bir alışverişle. Söyleşinin denemeden daha esinleyici olduğuna ben de katılıyorum. Savlar, uslamlamalar üretebilir. Savların, uslamlamaların işin içinde olmayanlar ya da başka bir okuldan uzmanlar üzerindeki etkilerini gösterebilir, bir denemenin ya da kitabın gizlemeye çalıştığı açık uçları ortaya serer, en önemlisi yaşamımızın en sağlam olduğuna inandığımız parçalarının kuruntuluğunu tanıtlayabilir. Sakıncalı yanı, bütün bunların yaşayan kişilerin, gözlerimizin önündeki eylemlerinde değil, kâğıt üzerinde yapılması. Yine bir tür arıtkan etkinliğe katılmaya çağrılıyoruz, başka sözler kullanırsak, yine yalnızca düşünmeye çağrılıyoruz. Yine, "salt" bilgi de içinde olmak üzere, yaşamlarımızı gerçekten biçimleyen düşünce, algı, duygu arasındaki savaşlardan çok uzağız. Yunanlıların elinde gerekli yüzleşmeleri üreten bir kurum vardı – oyun. Platon oyunu yadsıdı, böylece kültürümüzün bunca bölümünü etkileyen us düşkünlüğüne elinden gelen katkıyı yaptı.

Bu kitaptaki söyleşiler pek çok bakımdan eksiktir. Bu özellikle ikinci söyleşi için geçerlidir. Gerçekten söyleşi değil, umarsız bir kurbana yönelik bir yergidir. Konular (alaya aldığım) özgünlük, (karşı çıktığım) bağlanma, her türlü bağlanımın kuyusunu kazan, terimlerin bulanıklığı ile uzmanların bilgisizliği. Yıldız falcılığından örnekler kullanmam yanlış anlaşılmamalı. Yıldız falı beni illet ediyor. Gelgelelim aralarında Nobel Ödülü kazananlar da bulunan bilginlerin, uslamlamasız, yalınkat bir yetki gösterisiyle saldırısına uğramıştır, bu bakımdan da savunulmayı haketmiştir. Hekimlik, söyleşiyi yazdığımdan beri biraz ilerlemiştir ama başka hekimlik dizgeleriyle karşılaştırıldıkta Batı hekimliğinin (ben kuşkuluyum ya, böyle tek bir dizge varsa) etkileri bugün de bilinmiyor. Sınırlı alanlarda bölük pörçük belgeler var elimizde, genel bir görünüş yok. Dolayısıyla Batı hekimliğinin ne yaptığını söyleyebiliriz; bütün öteki hekimlik dizgelerinden üstün olduğunu söyleyemeyiz. İlk söyleşi sanırım en iyisi-

dir. Berkeley'deki topluçalışmalarımdaki durumu yansıtır; Dr. Cole'un benimle pek az ilgisi var ama kişilerin kimilerini (adı sanıyla şudur denemese de) kimi olağanüstü öğrencilerime borçluyum.

Söyleşiler çok genel, uzmanca olmayan anlamda felsefidir. Dahası yapıbozucu bile denebilir, ama kılavuzum Derrida değil, (Karl Kraus'un okuduğu biçimiyle) Nestroy olmuştur. İtalyanların *Repubblica** gazetesi için yapılan bir görüşmede sormuşlardı: "Doğu Avrupa'daki yeni gelişmeler konusunda ne düşünüyorsunuz, felsefe bu konularda ne söyleyebilir?" Orada verdiğim karşılık tutumumu biraz daha iyi açıklayacaktır sanırım. "Bu ikisi bambaşka sorular," demiştim. "İlk soru duyguları, önyargıları, alıklıkları olan, yaşayan, az çok uygun biçimde düşünen bir insana, diyeceğim bana yöneliktir. İkinci soruysa varolmayan birşeye, soyut bir yaratığa, 'felsefeye' yöneliktir. Felsefe bilim ölçüsünde bile bir bütün değildir. Ya birbirini pek az bilen ya da birbiriyle dövüşen, birbirini küçümseyen felsefe okulları vardır. Bu okullardan kimileri, örneğin mantıkçı deneycilik, günümüzde ortaya çıkan sorunlarla pek de ilgilenmemiştir; üstelik gelişmelere eşlik eden dinsel duygulardaki artıştan pek de hoşnutluk duymayacaklardır (kimi Güney Amerika ülkelerinde din, özgürlük savaşının ön sıralarındadır). Başkalarının, örneğin Hegelcilerin, acıklı olayları betimlemek için uzun aryaları vardır, kuşkusuz şimdi de bu aryaları söylemeye başlayacaklardır – ne işe yarar, kimse bilmez. Ayrıca bir kişinin felsefesiyle siyasal davranışı arasında sıkı bir bağ olduğu seyrek görülür. Frege mantık ile matematiğin temelleri konusunda keskin bir düşünürdü – ama günlüklerinde boy gösteren siyasa en ilkel türdendir. Sorun da burada; bugün Doğu Avrupa'da, daha az görünür olmakla birlikte yeryüzünün başka bölümlerinde olup biten olaylar, daha genel olarak, insanların karıştığı bütün olaylar düşünsel kalıplara sığmaz – tek tek hepimiz, *birey olarak*, tepki vermeye, belki de tutum takınmaya zorlanıyoruz. Tepkiyi veren kişi insancıl, seve-

* *Cumhuriyet* (ç.n.)

cen, bencillikten uzak biriyse, tarih, felsefe, siyasa, dahası temel fizik (Sakharov!) bilgisi yararlı olabilir, çünkü o kişi o bilgiyi insancıllıkla uygulayabilir. 'Olabilir' diyorum – çünkü iyi kişiler çürük felsefelere kapılmış, eylemlerini yanıltıcı, sakıncalı bir biçimde açıklamışlardır. Bir örneği Czeslaw Milosz'tur, onu *Akla Veda*'da tartıştım. Çinli gök fizikçisi, yönetim karşıtı Fang Lizhi bir başkası. Özgürlük savaşını 'ırkı, dili, dini, öteki inançları gözönüne almayan' evrensel haklara dayanarak temellendirmeye çalışıyor. Fiziksel evren, diyor, bir 'evrenbilim ilkesi'ne uyar – içindeki tek tek yerlerin, tek tek yönlerin hepsi bütün öteki yerlere, yönlere eşdeğerdir; tıpkısı, diyor, aktöre evreninde de geçerli olmalıdır. Bu yine eski evrenselleştirme ilkesi, nereye götürdüğünü burada çok açık biçimde görüyoruz. Çünkü bir yüzün ırksal özelliklerini 'gözönüne almazsak', ağzından çıkan seslerin tartımına ilgi göstermezsek, konuşmaya eşlik eden özel, kültürce belirlenmiş devinimleri çıkarırsak, artık elimizdeki yaşayan bir insan değil bir tuhaf yaratık olur, böyle bir yaratıksa ölüdür, özgür değildir. Ayrıca fiziksel evrenin aktöreyle ne ilgisi var? Bilinircilere uyarak evreni bir zindan sayalım, bu durumda aktöremizi onun zindansı özelliklerine mi uyarlamamız gerekecek? Doğru, Bilinircilik bugün gözde değil – ama en son buluşlar 'evrenbilim ilkesi'nin de pek yakında geçmişlere karışacağını gösteriyor. Öyle olunca aktöremizi değiştirmemiz mi gerekecek? Sağduyulu bir felsefe, onu insancıl bir biçimde kullanacak sağduyulu bir kişiyi binde bir bulur. Vaclav Havel bunun bir örneği, gelişme karşısında zorlananın 'felsefe' değil, tek tek bütün kişiler olduğunu açıkça gösteriyor. Çünkü, yinelersek, iyice tanımlanmış, bağdaşık bir etkinlik alanı olarak 'felsefe'nin varlığı, 'bilim'in varlığından ne daha az ne daha çok. Sözcükler var, kavramlar da var, ama insan varoluşunda kavramların gerektirdiği sınırların izi yok."

—

Metis Yayınları '95

EDEBİYAT

Tek Başına Bir Adam, Christopher Isherwood
Bizans Sohbetleri, E. Emine
Bir Elin Sesi Var, Anthony Burgess
Wittgenstein'ın Yeğeni, Thomas Bernhard
Madrid'de Sonbahar, Juan Benet
Titrek Bacanak, J. D. Salinger
Sana Gül Bahçesi Vadetmedim, Joanne Greenberg
Mülksüzler, Ursula K. LeGuin
Buzdan Kılıçlar, Latife Tekin
Sevgili Arsız Ölüm, Latife Tekin
Ağır Roman, Metin Kaçan
Gece Dersleri, Latife Tekin
Uyuyan Adam, Georges Perec
Ölüm Hastalığı, Marguerite Duras
Sarı Köpek, Georges Simenon
Voyıcır 2, Lale Müldür, Ahmet Güntan
Trendeki Yabancılar, Patricia Highsmith
Matmazel Christina, Mircae Eliade
Ayaklarında Adımlar, Julio Cortazar
Büyük Uyku, Raymond Chandler
Asker Kaçağı, Bilimkurgu Öyküleri, Derleme
Çocuğun Öyküsü, Peter Handke
Alice B. Toklas'ın Özyaşamöyküsü, Gertrude Stein
Berci Kristin Çöp Masalları, Latife Tekin
Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı, Bilge Karasu
Sherlock Holmes Ölüm Döşeğinde, A. Conan Doyle
Kasabanın En Güzel Kızı, Charles Bukowski
Salyangoz ya da Şövalyenin Zamanı, Adnan Yalçınlar
Suçta Mutluluk, Barbey D'Aurevilly
Gece, Bilge Karasu
Roger Ackroyd Cinayeti, Agatha Christie
Yaz Geçer, Murathan Mungan
Mırıldandıklarım, Murathan Mungan
Yaz Sinemaları, Murathan Mungan
Sahtiyan, Murathan Mungan
Kum Saati, Murathan Mungan
Mahmud ile Yezida, Murathan Mungan

Taziye, Murathan Mungan
Geyikler Lanetler, Murathan Mungan
Kılavuz, Bilge Karasu
Kuzey Defterleri, Lale Müldür
Bella'nın Ölümü, Georges Simenon
Korkunun Bütün Sesleri, Bilimkurgu Öyküleri, Derleme
Karanlık Thomas, Maurice Blanchot
Bir Garip Orhan Veli, Murathan Mungan
Şeytanın Saati, Fernando Pessoa
Oda, Poster ve Şeylerin Kederi, Murathan Mungan
Kızıl Hasat, Dashiel Hammett
Randevu Hazırlığı, Halil İbrahim Özcan
Don İ. Parodi'ye Altı Bilmece, Bustos Domecq (Borges ve Casares)
Kısmet Büfesi, Bilge Karasu
Eski 45'likler, Murathan Mungan
Lal Masallar, Murathan Mungan
Kırk Oda, Murathan Mungan
Cenk Hikâyeleri, Murathan Mungan
Omayra, Murathan Mungan
Cam Kent, Paul Auster
Hayaletler, Paul Auster
Kilitli Oda, Paul Auster
Son İstanbul, Murathan Mungan
Katilin Temizliği, Amelie Nothomb
Sebastian Knight'ın Gerçek Yaşamı, Vladimir Nabokov
Buhurumeryem, Lale Müldür
Factotum, Charles Bukowski
Ne Kitapsız Ne Kedisiz, Bilge Karasu
Yerdeniz Büyücüsü, Ursula K. LeGuin
Harun ile Öyküler Denizi, Salman Rushdie
Kaf Dağının Önü, Murathan Mungan
Metal, Murathan Mungan
Göçmüş Kediler Bahçesi, Bilge Karasu
Aşk İşaretleri, Latife Tekin
Tutku 2000, İskender Savaşır
Ahdımvar, Hür Yumer
Ekmek Arası, Charles Bukowski
Narla İncire Gazel, Bilge Karasu
Atuan Mezarları, Ursula K. LeGuin
Yer Değiştiren Gölge, Nurdan Gürbilek

TARİH TOPLUM FELSEFE

Akdeniz: İnsanlar ve Miras, Fernand Braudel
Akdeniz: Mekân ve Tarih, Fernand Braudel
Akıl Tutulması, Max Horkheimer
Bir Levantenin Beyoğlu Anıları, Giovanni Scognamillo

De Ki İşte, Oruç Aruoba
Değişen Tiyatro, Cevat Çapan
Görme Biçimleri, John Berger
Karanfil ve Pranga, Ahmet Oktay
Korku ve Kaygı, Derleme
Modern Mahrem, Nilüfer Göle
Picasso'nun Başarısı ve Başarısızlığı, John Berger
Sabah Rüzgârı, Reha Çamuroğlu
Tarih, Heterodoksi ve Babailer, Reha Çamuroğlu
Yaralı Bilinç, Daryush Shayegan
Yaratma Cesareti, Rollo May
Yazın Terimleri Sözlüğü, Anton Popoviç
Yazının Sıfır Derecesi, Roland Barthes
Vitrinde Yaşamak, Nurdan Gürbilek
Bir Aşk Söyleminden Parçalar, Roland Barthes
Yürüme, Oruç Aruoba
Tarihsel Kapitalizm, Immanuel Wallerstein
Irk Ulus Sınıf, E. Balibar, I. Wallerstein
Hayali Cemaatler, Benedict Anderson
Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Çağlar Keyder
Dönüyordu, Reha Çamuroğlu
Burukluk, E.M. Cioran
Tümceler, Oruç Aruoba
Irk, Tarih ve Kültür, Claude Lévi-Strauss
Sistem Karşıtı Hareketler, G. Arrighi, A. Hopkins, I. Wallerstein
Etik, Din ve Laiklik, O. Abel, M. Arkoun, Ş. Mardin

METİS SEÇKİLERİ

Bu Tufandan Sonra, Ingeborg Bachmann
Yazı ve Yorum, Roland Barthes
Sanatçı: Örnek Bir Çilekeş, Susan Sontag
Tarihsel Bunalım ve İnsan, Ortega y Gasset
Son Bakışta Aşk, Walter Benjamin
Yeryüzünde Bir Sürgün, Juan Goytisolo
Açık Düşman, Jean Genet

KADIN ARAŞTIRMALARI

Kadınların Belleği, Derleme
Kadınlara Karşı Savaş, Marilyn French
Kadın Dergileri Bibliyografyası, Derleme
Kadın Hareketinin Kurumlaşması, Derleme
Örtülü Kimlik, Aynur İlyasoğlu
Tecavüz, Cinsel Şiddeti Anlamak, Diana Scully

METİS SİNEMA

Yeşil Gözler, Marguerite Duras
Godard Godard'ı Anlatıyor, Jean-Luc Godard
Cadde-i Kebirde Sinema, Giovanni Scognamillo

SİYAH-BEYAZ METİS GÜNCEL

Eylem Günlüğü, Sevkuthan Karakaş
Biz ve Onlar, Şengün Kılıç
Ne Şeriat Ne Demokrasi, Ruşen Çakır

SOSYALİZM: TEORİ VE TARİH

Bolşevik Devrimi - I, E. H. Carr
Rusya'da Devlet Kapitalizmi, Tony Cliff
Düşünen Sazlık, Boris Kagarlitski
Rus Devriminde Anarşistler, Belgeler
Rus Devriminde Menşevikler, Belgeler

YAŞADIĞIMIZ DÜNYA

Filistin Sürgünü, Fawaz Turki
Sıfır Noktasındaki Kadın, Neval El Seddavi
Biz Duvar Yazısıyız, Derleme
Öteki İsrail, John Bunzl
Savunma Saldırıyor, Jacques Verges
Biz de Duvar Yazısıyız, Derleme
Şahların Şahı, Ryszard Kapuscinski
Kızıldan Yeşile, Rudolf Bahro
Ah Avrupa, Hans Magnus Enzensberger
Ayet ve Slogan, Ruşen Çakır
İspanya Bir Başka Avrupa, Neyire Gül Işık
Yaşadığımız Dünya Yıllığı 92
Siyasal İslamın İflası, Olivier Roy
Allah'ın Batısında, Gilles Kepel

YEŞİL KİTAPLAR

Yeşilbarışın Öyküsü, Brown, May
Türkiye'de Çevre ve Siyaset, Semra Somersan

"...Düşünceler, tıpkı kelebekler gibi, yalnızca varolmakla kalmaz; gelişir, başka düşüncelerle ilişkiye girer, etkide bulunurlar... Platon düşüncelerle yaşam arasındaki uçurumun söyleşiyle aşılabileceğini düşünmüştü – kendisince, geçmiş olayların yüzeysel bir anlatımı olan yazılı söyleşiyle değil değişik ortamlardan gelen kişiler arasında gerçek, sözlü bir alışverişle. Söyleşinin denemeden daha esinleyici olduğuna ben de katılıyorum. Savlar, uslamlamalar üretebilir. Savların, uslamlamaların işin içinde olmayanlar ya da başka bir okuldan uzmanlar üzerindeki etkilerini gösterebilir, bir denemenin ya da kitabın gizlemeye çalıştığı açık uçları ortaya serer, en önemlisi yaşamımızın en sağlam olduğuna inandığımız parçalarının kuruntuluğunu tanıtlayabilir. Sakıncalı yanı, bütün bunların yaşayan kişilerin, gözlerimizin önündeki eylemlerinde değil, kâğıt üzerinde yapılması. Yine bir tür arıtkan etkinliğe katılmaya çağrılıyoruz, başka sözler kullanırsak, yine yalnızca düşünmeye çağrılıyoruz. Yine, "salt" bilgi de içinde olmak üzere, yaşamlarımızı gerçekten biçimleyen düşünce, algı, duygu arasındaki savaşlardan çok uzağız..."

– Paul Feyerabend

Metis Tarih Toplum Felsefe
ISBN 975-342-080-3

Metis Yayınları, İpek Sokak No. 9, Beyoğlu/İstanbul